Volum coordonat de
Cosmin Budeancă și Dalia Báthory

ISTORII (NE)SPUSE

Strategii de supraviețuire și integrare socioprofesională
în familiile foștilor deținuți politici
din Europa Centrală și de Est în anii '50-'60

POLIROM
2019

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Bucureşti, Str. Alecu Russo nr. 13-19, sector 2;
Tel.: 0213167565/0213167557; Fax: 0213167552
e-mail: office@iiccmer.ro
www.iicmer.ro

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. Conţinutul acestui volum nu reprezintă obligatoriu poziţia oficială a instituţiei.

Responsabilitatea pentru conţinutul materialelor aparţine autorilor.

Lucrări prezentate la Conferinţa internaţională „Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration Strategies in Communist Political Prisoners' Families in Central and Eastern Europe in the '50s and '60s", Râmnicu Sărat, 22-25 iunie 2016.
Versiunile în limba engleză ale acestor lucrări au fost publicate în Cosmin Budeancă, Dalia Báthory (eds.), *Histories (Un)Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*, LIT Verlag, Berlin-Münster-Wien-Zürich-London, 2017.

Acest volum a fost posibil datorită sprijinului financiar al Autorităţii Naţionale Pentru Cercetare Ştiinţifică şi Inovare, CNCS-UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-0090: *Strategii de supravieţuire şi de integrare socioprofesională în familiile foştilor deţinuţi politici în primele două decenii ale regimului comunist.*

Pe copertă: fotografie din arhiva lui Carmen Parii

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

Istorii (ne)spuse: strategii de supravieţuire şi integrare socioprofesională în familiile foştilor deţinuţi politici din Europa Centrală şi de Est în anii '50-'60 / vol. coord. de Cosmin Budeancă şi Dalia Báthory. – Iaşi: Polirom, 2019

ISBN 978-973-46-7986-7

94

Printed in ROMANIA

Cuprins

de rezistenţă anticomunistă din România. Banatul montan. Mărturii, vol. I-II, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2015 (coautor) ; *Identităţi sociale, culturale, etnice şi religioase în comunism*, Editura Polirom, Iaşi, 2015 (coord.) ; *Stalinizare şi destalinizare. Evoluţii instituţionale şi impact social*, Editura Polirom, Iaşi, 2014 (coord.) ; *Destine individuale şi colective în comunism*, Editura Polirom, Iaşi, 2013 (coord.) ; *Experienţe carcerale în România comunistă*, vol. I-VI, Editura Polirom, Iaşi, 2007-2012 (coord.) ; numeroase studii în publicaţii din ţară şi din străinătate : *Historicky časopis* (Bratislava), *Spiegelungen* (München), *Levéltari Közlemények* (Budapesta), *Komunizm : system – ludzie – dokumentacja* şi *Pamięć i Sprawiedliwość* (Varşovia).
E-mail : cosmin.budeanca@iiccmer.ro

ROBERT ANDRZEJCZYK
Cercetător, Facultatea de Istorie, Universitatea „Nicolaus Copernicus", Toruń, Polonia.
Domenii de cercetare : naţionalizarea comunistă în Europa de Est ; datoria publică a statelor succesoare ; diplomaţia economică a Poloniei comuniste.
Studii : doctor în istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Nicolaus Copernicus", Toruń (2017) ; masterat în sociologie, Departamentul de Ştiinţe Sociale, Universitatea „Adam Mickiewicz", Poznań (2002).
Ultimele publicaţii : *Polish state policy towards foreign claims that arose out of post-WWII nationalization : Example of bilateral indemnisation agreements*, Politics and Society, Rzeszów, 2015 ; *Western European countries and the United States of America claims against the Polish People's Republic for pre-WWII and WWII debts as well as for nationalization after WWII (status of 19th March 1954) in the light of historical source materials*, Cracow Minor Poland Studies, Cracovia, 2014.
E-mail : zowiolus@yahoo.com

MARIA BUKO
Director adjunct, Arhiva de Istorie Orală din cadrul Dom Spotkań z Historią (Casa Întâlnirilor cu Istoria), Varşovia.
Domenii de cercetare : istoria orală ; trauma celei de-a doua generaţii ; stalinismul în Polonia.
Studii : sociolog şi istoric ; doctorand la Facultatea de Istorie, Institutul de Ştiinţe Sociale Aplicate, Universitatea din Varşovia.
Membru în echipa polono-germană a proiectului „Rooms for Maneuver in State Socialism : Between Adaptation and Experiment".
Ultimele publicaţii : *Przetrwałam. Doświadczenia kobiet więzionych w czasach nazizmu i stalinizmu* [*Am supravieţuit. Experienţele femeilor persecutate sub nazism şi stalinism*], Varşovia, 2017 (coeditor).
E-mail : m.buko@dsh.waw.pl

LUDMILA D. COJOCARU
Conf. univ. dr., Universitatea de Stat din Moldova ; cercetător ştiinţific coordonator la Institutul „ProMemoria" ; colaborator ştiinţific în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.
Domenii de cercetare : cultura memoriei ; practicile comemorative posttotalitare.
Studii : doctor în istorie, Academia de Ştiinţe din Moldova (1998).
Directorul proiectului „Traumă, strategii de supravieţuire şi probleme de reintegrare socială în memoriile victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. Cercetări în raioanele din centrul Republicii Moldova".

Bursier al programelor de cercetare DAAD (2009-2010), ACTR-ACCELS (2007-2008), Fulbright (2005-2006) ; cercetător invitat la Institutul de Antropologie Socială „Max Planck" (Halle/Salle, Germania, 2011) şi Universitatea din Uppsala (Suedia, 2010) ; membru al colegiului de redacţie al revistelor *Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology* (Chişinău/Katowice) şi *Crossroads Digest. The Journal for the Studies of Eastern European Borderland* (Vilnius).
Ultimele publicaţii : *Arhivele memoriei. Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localităţile din centrul Republicii Moldova*, vol. I, t. 1, 2, Editura Balacron, Chişinău, 2016, 2017 (editor) ; *Românii în Gulag. Memorii, mărturii, documente*, vol. I-II, Editura Balacron, Chişinău, 2014, 2015 (coeditor).
E-mail : lcojocari@gmail.com

POMPILIU-NICOLAE CONSTANTIN
Lect. univ. dr., Universitatea Naţională de Educaţie şi Fizică şi Sport ; cercetător asociat la Centre Régional Francophone de Recherches Avancées en Sciences Sociales (CEREFREA) – Universitatea din Bucureşti.
Domenii de cercetare : istoria sportului în Centrul şi Estul Europei ; minorităţi etnice ; sociologia sportului ; istorie orală.
Studii : doctor în istorie, Universitatea din Bucureşti (2013) ; doctor în ştiinţe politice, Université Libre de Bruxelles (2013).
Din 2011 membru al International Society for the History of Physical Education and Sport.
E-mail : pompiliuconstantin@yahoo.com

CLAUDIA-FLORENTINA DOBRE
Director al Centrului de Studii Memoriale şi Identitare (CSMI) şi al revistei *MemoScapes. Romanian Journal of Memory and Identity Studies*.
Domenii de cercetare : studii culturale ; studii de memorie.
Studii : doctor în istorie, Universitatea Laval, Québec (2007).
A coordonat mai multe proiecte de cercetare : coordonator pentru România al proiectului „Knowledge Exchange and Academic Cultures in Humanities : Europe and the Black Sea Region, Late 18th-21st Centuries", în cadrul Marie Sklodowska-Curie Actions, finanţat de Comisia Europeană (proiect nr. 734645) ; coordonator pentru România în cadrul proiectului internaţional „Regaining the future by rebuilding the past : Women's narratives of life in communism", realizat în colaborare cu parteneri din Polonia, sub patronajul Universităţii „Adam Mickiewicz", Poznań (proiect NCN nr. 2013/10/M/HS3/00482).
Ultimele publicaţii : *Quest for a Suitable Past : Myth and Memory in Central and Eastern Europe*, CEU Press, Budapesta, New York, 2017 (coeditor) ; *Deportaţi în Bărăgan. Amintiri din Siberia românească*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2016 (coeditor) ; *Prezentul comunismului. Memorie culturală şi abordări istoriografice*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2016 (coeditor) ; articole în numeroase publicaţii de profil.
E-mail : cfdobre@gmail.com

JÁNOSI CSONGOR
Cercetător, Institutul de Cercetări al Universităţii din Bucureşti (ICUB), Secţiunea de Ştiinţe Sociale ; fost cercetător postdoctoral la Centrul de Cercetare pentru Ştiinţe Umaniste, Institutul de Istorie al Academiei Maghiare de Ştiinţe.

Domenii de cercetare : Biserica Reformată din România sub regimul comunist ; relaţiile dintre organele de securitate române şi maghiare între 1945 şi 1989 ; opoziţia culturală transilvăneană maghiară în timpul regimului comunist ; aristocraţia transilvăneană maghiară în secolul XX.
Studii : doctor în teologie, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca (2014).
Ultimele publicaţii : *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok [Biserica Reformată din România în prima jumătate a regimului comunist. Studii şi documente]*, L'Harmattan, Budapesta, 2011 (coautor) ; articole în diverse publicaţii.
E-mail : sarlovagas@yahoo.com

MONIKA KARENIAUSKAITĖ
Cercetător şi purtător de cuvânt, Centrul de Cercetare a Genocidului şi a Rezistenţei din Lituania ; cercetător postdoctoral la Universitatea Yale ; manager de proiect/cercetător la Universitatea Vytautas Magnus, Kaunas, Lituania.
Domenii de cercetare : legislaţia penală sovietică ; justiţia penală sovietică ; crima şi pedeapsa în URSS ; represiunea comunistă în URSS şi RSS Lituania ; rezistenţa antisovietică în Lituania ; transformările postcomuniste din Lituania.
Studii : doctor în istorie, Universitatea din Vilnius (2017) ; masterat în istorie, Universitatea din Vilnius (2012) ; licenţă în istorie şi antropologie culturală, Universitatea din Vilnius (2008).
Proiecte de cercetare : coordonator pentru Lituania în cadrul proiectului „Lithuanians and Poles against Communism after 1956. Parallel Ways to Freedom ? " (instituţia coordonatoare : Universitatea Jagiellonă, Cracovia, Polonia, 2013-2015).
Ultimele publicaţii : articole în diverse reviste şi numeroase contribuţii în volume ; „Case study on Lithuania" (privitor la politicile de tratare a trecutului comunist în Lituania după 1990), în cadrul proiectului de cercetare „Honouring Civil Courage. Developing Suggestions to Improve the Situation of Victims of Communist State Crimes", implementat de Berlin Hohenschönhausen Memorial, 2014 (coautor), disponibil la http : //www.stiftung-hsh.de/assets/Dokumente-pdf-Dateien/EU-Projekt-Laenderstudien.pdf.
E-mail : monika.kareniauskaite@gmail.com

MIROSŁAW KŁUSEK
Profesor, Facultatea de Economie şi Sociologie, Universitatea din Łódź.
Domenii de cercetare : sistemul bancar pe teritoriul polonez în prima jumătate a secolului XX, cu accent special pe creditul agricol ; funcţionarea marilor proprietăţi funciare în Polonia în perioada interbelică şi în timpul ocupaţiei germane (ex. : proprietatea Wilanów) ; viaţa economică în teritoriile poloneze în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi în primii ani de după.
Studii : habilitare la Facultatea de Istorie, Universitatea „Nicolaus Copernicus", Toruń (2013) ; doctor în istorie, Departamentul de Ştiinţe Umaniste, Şcoala Pedagogică Superioară din Cracovia (2006) ; masterat în istorie, Departamentul de Ştiinţe Umaniste, Şcoala Pedagogică Superioară din Cracovia (1991).
Proiecte de cercetare : „BGZ BNP Paribas. 100 Years of Banking in Poland", proiect internaţional (Polonia, Franţa, Belgia), coordonator al cercetării, Moştenirea BNP Paribas şi Arhivele Istorice (2015-2016), în Polonia ; „History of Economy of Wilanów Real Property and Wilanów Collection", coordonator, Muzeul Palatului Regelui Jan al III-lea de la Wilanów (2009-prezent) ; „Polish Looted Art Archival Query", gestionarea echipei de cercetare în arhive (în Polonia şi în străinătate) cu privire la obiectele de artă poloneze jefuite

în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Ministerul Culturii şi Patrimoniului Naţional al Republicii Polonia (2015-prezent).
Ultimele publicaţii : *BGZ BNP Paribas. 100 Years of Banking in Poland*, Varşovia, Paris, 2016 (coeditor) ; *Scientific Review of Physical Culture*, 2016 ; *Documents for the History of Wilanów Land Property. T III. The Financial Situation and Agricultural Activity in the Marketing Year 1938/39*, Cracovia, 2015 ; *The State Agricultural Bank in the Years 1919-1949. Historical and Legal Studies*, Wilanow Palace Museum, Varşovia, 2013 ; articole în diverse publicaţii.
E-mail : mirekklusek@op.pl

MACIEJ KOŚCIUSZKO
Doctorand, Departamentul de Istorie, Universitatea „Adam Mickiewicz", Poznań, Polonia.
Domenii de cercetare : istoria forţelor armate sovietice din Polonia.
Ultimele publicaţii : numeroase contribuţii pentru reviste precum *Rocznik Leszczyński*, *Rocznik „Edukacja humanistyczna"*, *Rocznik „Nasze historie"*, dar şi online.
E-mail : mkosciuszko90@wp.pl

VLAD MITRIC CIUPE
Arhitect, Centrul de Studii Istorice şi Arhitecturale, Bucureşti.
Domenii de cercetare : arhitectura memoriei ; siturile de suferinţă – închisori şi lagăre din prima parte a regimului comunist din România ; muzeele şi memorialele dedicate Holocaustului ; destinul arhitecţilor români în timpul comunismului.
Studii : doctor în istorie la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi (2018) ; doctor în arhitectură la Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu" (2013) ; masterat, Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu", Bucureşti (2012) ; absolvent al Facultăţii de Arhitectură, Universitatea „Spiru Haret", Bucureşti (2010).
Ultimele publicaţii : *Arhitectul G.M. Cantacuzino în dosarele Securităţii*, Editura Vremea, Bucureşti, 2018 ; *În numele tatălui. Supravieţuire şi integrare socioprofesională în familiile arhitecţilor deţinuţi politici din România comunistă*, Editura Vremea, Bucureşti, 2017 ; Nicolae Stroescu-Şovarna, *Nuda Veritas. Din crimele comunismului*, Editura Vremea, Bucureşti, 2017 (editor) ; *Arhitecţi în recluziune. Interviuri şi documente*, Editura Vremea, Bucureşti, 2016 ; Jean Schafhütl, *Anii pierduţi. Amintirile unui arhitect deportat în URSS*, Editura Vremea, Bucureşti, 2016 (editor) ; *Arhitecţii români şi detenţia politică 1944-1964. Între destin concentraţionar şi vocaţie profesională*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2013.
E-mail : vlad.mitric@adproiect.ro

DAVJOLA NDOJA
Cercetător independent.
Domenii de cercetare : istoria comunismului albanez ; studii de memorie ; drepturile foştilor deţinuţi politici.
Studii : masterul „Democracy and Human Rights in Southeast Europe", Universităţile din Sarajevo şi Bologna (2016).
Ultimele publicaţii : *A political deadlock – the history textbooks in Albania*, International Seminar on Albanian Language, History and Culture, Priştina, Kosovo, august 2016 ; *Food Rationing System in Albania 1946-1957*, monografie, Institute for the Studies of Communist Crimes, Tirana, 2013 ; *Encyclopedic Dictionary of Communist Victims*, vol. I, Institute for the Studies of Communist Crimes, Tirana, Albania, 2012 (coautor).
E-mail : davjolandoja@hotmail.com

ANDREEA IUSTINA OPRIŞ
Doctorandă, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române; colaboratoare la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc; asistent de cercetare (în perioada aprilie-septembrie 2018) la Institutul de Cercetare al Universităţii din Bucureşti (ICUB), în cadrul proiectului „Cultural Opposition – Understanding the Heritage of Cultural Dissent in Former Socialist Countries" (COURAGE), finanţat de Comisia Europeană prin programul Horizon 2020; bursieră a Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale (în 2016 şi 2017).
Domenii de cercetare: emigraţia politică românească (secolele XIX-XX); istoria comunismului; istoria orală.
Studii: masterat (2015) şi licenţă (2013), Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti, specializările relaţii internaţionale şi studii europene, respectiv politică şi societate în secolul XX.
Ultimele publicaţii: *Vieţi în umbra trecutului. Supravieţuirea şi integrarea socioprofesională a familiilor foştilor deţinuţi politici în comunism. Mărturii şi documente*, Editura Polirom, Iaşi, 2017 (coeditor); *Preoţi din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului în temniţele comuniste*, Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2017 (coautor); *Consecinţe ale celui de-al Doilea Război Mondial în spaţiul românesc*, Editura Eikon, Bucureşti, 2017; contribuţii în volume.
E-mail: tuzuandreea@yahoo.com

RUXANDRA IULIANA PETRINCA
Doctorand, Departamentul de Istorie şi Studii Clasice, Universitatea McGill, Montréal, Canada.
Domenii de cercetare: Europa de Est şi de Sud-Est; perioada comunistă şi postsocialistă; rezistenţa prin cultură; memorialistica, propaganda şi rolul intelectualilor în tranziţia spre democraţie în statele foste comuniste; subcultura; discursul socialist prin intermediul radioului şi al filmului.
Studii: licenţă în drept (2002) şi masterat în studii canadiene (2003) la Universitatea din Bucureşti; licenţă cu dublă specializare în limba engleză şi istorie (2010) şi masterat în istorie (2012) la Universitatea Concordia, Montréal, Canada.
Ultimele publicaţii: numeroase studii în reviste, dar şi contribuţii în volume.
E-mail: ruxandra_canache@yahoo.com, ruxandra.petrinca@mail.mcgill.ca

CRISTINA PLĂMĂDEALĂ
Doctorand la Concordia University (Ştiinţe umaniste) şi la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris (Filosofie).
Domenii de cercetare: istorie; filosofia moralei; teologie.
Ultimele publicaţii: contribuţii în volume de specialitate şi în reviste precum *Archiva Moldaviae*.
E-mail: montrealcp@gmail.com

MARIN POP
Cercetător ştiinţific III, şef secţie Muzeografie – Muzee Locale în cadrul Muzeului Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău.
Domenii de cercetare: viaţa şi activitatea lui Corneliu Coposu; personalităţi sălăjene; viaţa politică în România secolului XX; rezistenţa anticomunistă în judeţul Sălaj; regimul comunist în judeţul Sălaj.

Studii : doctor în istorie, Universitatea din Oradea (2010).
Ultimele publicaţii : *Personalităţi sălăjene, din generaţia Marii Uniri*, Editurile Argonaut şi Mega, Cluj-Napoca, 2018 ; *Corneliu Coposu şi exilul românesc sub lupa Securităţii. Documente şi corespondenţă*, Editura Universitaria, Bucureşti, 2017 ; Corneliu Coposu, *Din cele trecute vremi. Jurnalist la Cluj (1935-1938)*, editor, îngrijitor şi autor al studiului introductiv, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2016 ; *Corneliu Coposu şi Blajul. Destinul unei generaţii*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2015 ; *Viaţă politică în România interbelică (1919-1938). Activitatea Partidului Naţional şi Naţional-Ţărănesc din Ardeal şi Banat*, Editurile Mega şi Porolissum, Cluj-Napoca, 2014 ; *Monografia familiei Coposu. Între istorie şi memorie*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2014.
E-mail : marinpop07@yahoo.com

IOANA-ZOIA SANDU (URSU)
Doctorand, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca ; muzeograf, Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia.
Domenii de cercetare : istoria orală ; analiza de discurs ; universul concentraţionar comunist.
Studii : absolventă a Facultăţii de Teologie Ortodoxă la Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba-Iulia (2014) ; absolventă a Facultăţii de Istorie şi Filosofie (2010) şi a masteratului „Istorie, Memorie, Oralitate" (2012) la aceeaşi universitate.
Publicaţii recente : articole şi studii în diverse reviste şi volume.
E-mail : ioana_ursu@hotmail.com

MIROSŁAW SZUMIŁO
Cercetător, Biroul de Cercetare Istorică, Institutul Memoriei Naţionale, Varşovia ; asistent la Departamentul de Istorie Socială a secolului XX, Institutul de Istorie, Universitatea „Maria Curie-Sklodowska", Lublin.
Domenii de cercetare : sistemul de guvernare comunistă în Polonia ; elita comunistă în perioada 1944-1989.
Studii : doctorat (2004) şi habilitare (2015) în istorie la Universitatea „Maria Curie-Skłodowska".
Ultimele publicaţii : *Roman Zambrowski 1909-1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce* [*Roman Zambrowski 1909-1977. Studiu privind istoria elitei comuniste din Polonia*], Instytut Pamięci Narodowej, Varşovia, 2014 ; *Elity komunistyczne w Polsce* [*Elitele comuniste din Polonia*], Instytut Pamięci Narodowej, Varşovia, 2015 (coeditor) ; contribuţii în volume.
E-mail : szumilo75@gmail.com

DRAGOŞ URSU
Muzeograf, Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia.
Domenii de cercetare : studii de memorie ; istoria orală ; comunismul în România.
Studii : doctorat (2019), masterat (2012) şi licenţă (2010), Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca ; licenţă, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia (2014).
E-mail : dragos.ursu@hotmail.com

MARCIN ZWOLSKI
Director, Centrul de Cercetare Ştiinţifică Est, Muzeul Memorial „Siberia", Białystok, Polonia.
Domenii de cercetare : istoria poloneză în secolul XX, cu accent pe sistemul penitenciar, represiunea şi crimele comunismului din perioada 1944-1956 şi opoziţia democratică din 1975-1989.
Studii : doctor, Universitatea din Bialystok (2010).
Coordonator al unor proiecte de căutare a locurilor unde au fost înmormântate victimele nazismului şi stalinismului din districtul Bialystok.
Ultimele publicaţii : *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim* [*Pe urmele crimelor din perioada stalinistă din provincia Białystok*], Białystok, 2013 ; *Więzienie w Białymstoku w latach 1944-1956* [*Închisoarea Bialystok în anii 1944-1956*], Białystok, 2011 ; *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim (1944-1956)* [*Biroul Securităţii Publice din Bielsk Podlaski, 1944-1956*], Białystok, 2008.
E-mail : zwolski.bial@gmail.com

Cuvânt-înainte

În urma cercetărilor noastre privind comunismul din România, am constatat că familiile foştilor deţinuţi politici afectate de represiunea comunistă au fost prea puţin avute în vedere de cercetători. Pornind de la o experienţă impresionantă pe care am avut-o în noiembrie 1997, când am realizat două interviuri cu un fost deţinut politic şi soţia sa (Cornel şi Elena Lupu din Orăştie), în 2014 am iniţiat proiectul cu tema „Strategii de supravieţuire şi de integrare socioprofesională în familiile foştilor deţinuţi politici în primele două decenii ale regimului comunist", care a primit o finanţare din partea Autorităţii Naţionale pentru Cercetare Ştiinţifică şi Inovare, CNCS-UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-0090, şi s-a derulat între 2015 şi 2017 în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc (IICCMER).

Chiar dacă proiectul viza doar România, am considerat că este necesară o perspectivă mai amplă asupra temei, astfel că în 22-25 iunie 2016 am organizat, în cadrul proiectului, la Râmnicu Sărat, conferinţa internaţională „Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration Strategies in Communist Political Prisoners' Families in Central and Eastern Europe in the '50s and '60s". Lucrările prezentate în cadrul conferinţei au fost publicate în volumul Cosmin Budeancă, Dalia Báthory (eds.), *Histories (Un)Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*, LIT Verlag, Berlin, Münster, Viena, Zürich, Londra, 2017.

Pentru că am apreciat că tema este de interes şi pentru publicul larg din România, am decis să publicăm lucrările şi în limba română. Astfel, acest volum îşi propune să prezinte, pe scurt, câteva din efectele pe care detenţia politică le-a avut asupra familiilor foştilor deţinuţi politici din regimurile comuniste. Desigur că, date fiind complexitatea temei şi specificităţile acestor regimuri, demersul nostru nu răspunde decât în mică măsură la numeroasele întrebări care pot fi puse. Dar credem că el poate fi un început şi o sursă de inspiraţie şi pentru alte proiecte.

Realizarea volumului a fost posibilă datorită sprijinului financiar al Autorităţii Naţionale Pentru Cercetare Ştiinţifică şi Inovare, CNCS-UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-0090: *Strategii de supravieţuire şi de integrare socioprofesională în familiile foştilor deţinuţi politici în primele două decenii ale regimului comunist*, şi al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc (IICCMER). Conţinutul volumului nu reflectă opinia oficială a celui din urmă.

Traducerea din limba engleză în limba română a studiilor aparţinând autorilor străini, precum şi a studiilor semnate de Cristina Plămădeală şi Jánosi Csongor a fost realizată de Dalia Báthory, iar stilizarea de Cosmin Budeancă.

Coordonatorii volumului le mulţumesc şi pe această cale lui Dragoş Ursu şi Andreei Opriş, membri în echipa proiectului, doamnei Marinela Tudorache de la CNCS-UEFISCDI, pentru suportul tehnic de pe parcursul derulării proiectului, domnului Sorin Cârjan, primar al municipiului Râmnicu Sărat, şi domnului Ştefan Torcărescu, fost viceprimar al municipiului Râmnicu Sărat, care ne-au fost alături în organizarea conferinţei din 2016, colegilor din cadrul IICCMER şi, nu în cele din urmă, familiilor noastre, care ne-au încurajat şi ne-au susţinut în permanenţă.

Mulţumim de asemenea echipei Editurii Polirom pentru excelenta colaborare şi pentru că a făcut posibilă publicarea acestui volum.

Cosmin Budeancă

Cercet. dr. habil. Cosmin BUDEANCĂ

„Vinovaţi fără vină." Efectele condamnărilor politice asupra membrilor familiilor foştilor deţinuţi politici*

În 1935, Iosif Vissarionovici Stalin a afirmat că „un fiu nu răspunde pentru faptele tatălui său"[1], dar, specific regimurilor totalitare, implicit celor comuniste, era o distanţă foarte mare ori chiar o totală opoziţie între discursul public şi realitate.

După cum consideră Julia C. Strauss, „conceptualizând perioada începuturilor, procesele şi dinamica terorii în interiorul diferitelor sisteme comuniste şi între ele rămân contestate şi rudimentare"[2], însă nu există dubii cu privire la faptul că aceste regimuri au folosit violenţa într-o manieră arbitrară împotriva inamicilor reali sau imaginari şi că, în cea mai mare parte, aceştia proveneau chiar din rândurile populaţiei ţărilor respective.

Violenţa împotriva propriei populaţii sau „teroarea" la care se referea Strauss, „definită ca utilizarea intenţionată şi deliberată a unei violenţe politice imprevizibile împotriva ameninţărilor reale şi imaginate contra revoluţiei", poate fi considerată, şi agreăm acest punct de vedere, „unul dintre instrumentele-cheie pentru consolidarea regimurilor şi implementarea unor programe revoluţionare după venirea lor la putere"[3].

Iar dacă există îndoieli cu privire la caracterul criminal al regimurilor comuniste, credem că numărul mare de decese rezultate în urma aplicării politicilor acestora (peste 100 de milioane[4]) ar putea fi un prim argument. Însă

> evaluarea impactului pe care l-au avut astfel de decese în masă este infinit mai greu de cuantificat [...]. Dar cu siguranţă este corect să sugerăm că pe lângă persoanele arestate,

---

* Această cercetare a fost susţinută prin grantul de cercetare CNCS-UEFISCDI, cod de proiect PN-II-RU-TE-2014-4-0090.

1. *Komsomol'skaia pravda*, Moscova, 2.12.1935, p. 2, *apud* Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times : Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, New York, 2000, p. 130.
2. Julia C. Strauss, „Communist Revolution and Political Terror", în Stephen A. Smith (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Communism*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 362.
3. *Ibidem*.
4. Stéphane Courtois, „Introduction. The Crimes of Communism", în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press, Cambridge, Londra, 2004, pp. 4, 15.

> deportate, trimise în închisori sau lagăre ori executate au fost mulţi alţii care s-au confruntat cu anchetele poliţiilor secrete, şi-au pierdut apartamentele, locurile de muncă, şansa de a avea acces la educaţie şi, mai mult decât atât, care au trăit cu o frică rezonabilă că ar putea să li se întâmple aşa ceva. Dacă astfel de cifre, mult mai mari, ar fi incluse într-o investigaţie privind teroarea, atunci perspectiva asupra victimelor ar fi una mult mai amplă [...], chiar dacă nu ar putea fi cuantificată cu precizie[5].

Aşadar, pe lângă victimele directe, reprezentate de cei morţi, întemniţaţi, deportaţi sau deposedaţi de bunuri, ar trebui avute în vedere şi „victimele colaterale", reprezentate de soţii, soţi, copii, părinţi, fraţi şi surori ori alte rude. Iar dincolo de cifre, de statistici, avem destinele unor oameni care au fost schimbate în mod brutal, cu efecte care s-au reverberat la decenii distanţă, putând fi constatate chiar şi după ce aceste regimuri comuniste s-au prăbuşit.

În a doua jumătate a secolului XX, lucrările despre regimurile comuniste din diferite ţări nu au fost foarte numeroase, situaţie care s-a schimbat radical după căderea acestora. Putem vorbi chiar de o adevărată explozie a interesului pentru subiect în ultimele două decenii şi jumătate, fapt explicabil şi în contextul schimbărilor politice care au avut loc în aceste ţări. Astfel, au apărut numeroase volume şi studii despre aspecte politice, economice şi sociale atât din URSS, cât şi din alte state foste comuniste. S-au derulat ample cercetări cu rezultate interesante în aria studiilor de gen, care au abordat istoria femeilor în anii comunismului din varii perspective (legislative, ale drepturilor politice şi de muncă, ale educaţiei, emancipării, aspectelor culturale, ale vieţii cotidiene şi ale standardului de viaţă, ale vieţii în mediul urban sau rural, ale sexualităţii, planningului familial, fertilităţii şi ale politicilor pronataliste etc.)[6]. S-a dezvoltat de asemenea o bogată literatură de specialitate în ceea ce priveşte opoziţia la comunism, disidenţă, victime, căreia i se adaugă numeroase lucrări de memorialistică, volume de interviuri de istorie orală ori de documente.

În acest context însă, am putut constata că numărul cercetărilor care abordează situaţia „victimelor colaterale" amintite anterior este mult mai redus[7]. O explicaţie a acestui fapt ar putea fi aceea că în primii ani de după 1990, cel puţin, accesul la docu-

5. Julia C. Strauss, *op. cit.*, p. 361.
6. Deoarece bibliografia pe aceste subiecte este foarte amplă, oferim aici doar câteva exemple : Gail Warshofsky Lapidus, *Women in Soviet Society : Equality, Development, and Social Change*, University of California, Berkeley, Los Angeles, 1978 ; Barbara Łobodzińska (ed.), *Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, Londra, 1995 ; Urszula Chowaniec, Ursula Phillips (eds.), *Women's Voices and Feminism in Polish Cultural Memory*, Cambridge Scholars Publishing, 2012 ; Gail Kligman, *The Politics of Duplicity : Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1998 ; Susan Gal, Gail Kligman (eds.), *The Politics of Gender after Socialism : A Comparative-Historical Essay*, Princeton University Press, Princeton, 2000.
7. Cseh-Szombathy Laszlo, Somlai Peter, „Family theory and research in Hungary", în *Marriage & Family Review*, vol. 22, nr. 3-4, 1996, pp. 181-201 ; Elizabeth Waters, „The Bolsheviks and the Family", în *Contemporary European History*, vol. 4, nr. 3, 1995, pp. 275-291 ; Lauren Kaminsky, „Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union", în *Central European History*, vol. 44, nr. 1 (martie 2011), pp. 63-91.

mentele de arhivă s-a făcut cu dificultate în marea majoritate a fostelor state comuniste. În aceste condiţii, multe dintre cercetările privind viaţa în comunism s-au bazat pe istoria orală, iar cei avuţi în vedere în mod special au fost protagoniştii direcţi ai evenimentelor, care aveau, în sfârşit, dreptul şi şansa de a putea să se exprime. În aceste condiţii, ei au „monopolizat", oarecum, tematica, atrăgând atenţia istoricilor cu precădere asupra lor.

În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm câteva aspecte privind efectele pe care represiunea le-a avut asupra familiilor, pentru a oferi un cadru pentru o mai bună înţelegere a studiilor cuprinse în prezentul volum.

Represiunea împotriva familiilor în URSS. Un model exportat

Nu putem să ne referim la represiunea împotriva familiilor în regimurile comuniste fără să menţionăm, chiar şi pe scurt, ce s-a întâmplat în Uniunea Sovietică. Pe de o parte, pentru că acolo aceste experienţe au fost anterioare celor din alte ţări, iar pe de alta, pentru că au constituit modele conform cărora s-a acţionat după extinderea zonei de influenţă sovietică.

Măsurile represive îndreptate împotriva inamicilor politici, reali sau presupuşi, au fost dublate în URSS de acţiuni împotriva membrilor familiilor lor, fiind parte integrantă din ceea ce a reprezentat „teroarea" comunistă. De altfel, aceasta

> este considerată principala caracteristică a tuturor inovaţiilor staliniste. Iar scopul său a fost de a distruge toate valorile şi concepţiile anterioare, pentru a face mai uşoară impunerea noilor valori revoluţionare. În egală măsură, rolul terorii a fost şi de a facilita politizarea sistemului, oferind partidului controlul complet asupra societăţii, distrugând instituţiile concurente şi legăturile care stăteau la baza acestora. Scopul terorii era unul subsumat în totalitate[8].

Cu toate că există păreri că în practică impactul terorii nu ar fi fost la fel de puternic pe cât se considera[9], apreciem că totuşi efectele pe care le-a avut la nivelul populaţiei au fost semnificative, ducând, în timp, aproape la o paralizie a reacţiilor sociale de opoziţie la sistem. Iar o astfel de consecinţă era absolut firească, dacă avem în vedere introducerea arbitrariului în luarea măsurilor represive. Şi asta deoarece, practic, legile şi reglementările statului sovietic prevedeau acţiuni punitive care trebuiau luate împotriva bărbaţilor şi a soţiilor, a copiilor şi a altor rude, atunci când aceştia erau consideraţi periculoşi pentru noul sistem politic[10]. Astfel, era perfect legal să fie

8. George Schöpflin, *Politics in Eastern Europe*, Blackwell, Oxford, Cambridge, 1993, p. 101.
9. *Ibidem*, p. 101, 102 ; László Bogár, *A fejlődés ára* [*Preţul dezvoltării*], Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapesta, 1983, *apud* George Schöpflin, *op. cit.*, p. 102.
10. Despre legea familiei în URSS şi despre cum a fost distrusă instituţia familiei în primele trei decenii ale regimului comunist în această ţară vezi Becky L. Glass, Margaret K. Stolee, „Family Law in Soviet Russia, 1917-1945", în *Journal of Marriage and Family*, vol. 49,

avuţi în vedere inclusiv copiii în vârstă de 12 luni pentru a fi separaţi de familiile lor sau adolescenţi care să fie trimişi în lagăre şi colonii de muncă pentru a se „reeduca prin muncă"[11].

Referindu-se la principalele caracteristici ale sistemului represiv sovietic, Cathy A. Frierson consideră că

> principiile au fost acele *categorii* definite de partidul-stat bolşevic ca opoziţie *reală* sau *potenţială*, care trebuia eliminată preventiv prin represiune. Măsurile represive au putut fi aplicate în mai multe moduri, cum ar fi : arestarea, întemniţarea, exilul, execuţia, confiscarea averii, dislocarea, pierderea locului de muncă, domiciliul forţat, munca forţată, privarea de drepturi politice şi de acces la învăţământul superior, denunţarea publică şi discriminarea pe tot parcursul vieţii pentru cei care supravieţuiau şi pentru copiii lor. La fel de insidios, statul a luat măsuri discriminatorii şi împotriva unor persoane şi grupuri asupra cărora planau suspiciuni sau despre care se considera că au potenţial de a-şi manifesta opoziţia în momente de criză. Iar în aceste condiţii, copiii suportă măsurile represive îndreptate împotriva părinţilor. Partidul-stat se temea de potenţiala reacţie a copiilor determinată de represiunea împotriva părinţilor şi de transmiterea în cadrul familiilor a unor presupuse atitudini ale părinţilor faţă de partidul-stat[12].

Şi pentru că o categorie vizată în mod special de represiune (direct sau indirect) a fost reprezentată de copii, nu putem să nu amintim aici excelenta lucrare *Children of the Gulag* a lui Cathy A. Frierson şi Semyon Samuilovich Vilensky. Referindu-se la „pedepsirea copiilor pentru păcatele tatălui", autorii consideră că acest tip de comportament

> a fost în vigoare încă din 1918, când Armata Roşie şi activiştii bolşevici locali au atacat sau i-au luat pe copiii celor percepuţi ca duşmani în timpul războiului civil. Copiii victime ale războiului civil au provenit din diverse categorii sociale, de la copii de ţărani până la copiii celor din vârful ierarhiei sociale. Cel mai cunoscut exemplu îl reprezintă atitudinea reprezentantului Partidului Bolşevic, care, în iulie 1918, i-a executat nu numai pe ţarul Nicolae al II-lea şi pe soţia sa, Aleksandra, ci le-a împuşcat şi copiii. [...] Această strategie a loviturilor preventive a caracterizat modul în care partidul-stat a abordat problema copiilor celor consideraţi duşmani ai poporului până la moartea lui Stalin[13].

„Modelul sovietic", cu componentele sale politice, economice, sociale, culturale, a fost, ulterior, exportat şi în alte state. Iar la acestea se poate adăuga şi dimensiunea

nr. 4 (noiembrie 1987), pp. 893-902. O scurtă, dar interesantă analiză a legislaţiei represive sovietice împotriva copiilor deţinuţilor politici a realizat Cathy A. Frierson în *Silence was Salvation. Child Survivors of Stalin Terror and World War II in Soviet Union*, Yale University Press, New Haven, Haven, 2015, pp. 4-6. Despre situaţia copiilor în URSS, vezi Allan M. Ball, *And Now My Soul is Hardened : Abandoned Children in Soviet Russia, 1918-1930*, University of California Press, Berkeley, 1994.

11. Cathy A. Frierson, *op. cit.*, p. 4.
12. Cathy A. Frierson, Semyon S. Vilensky, *Children of the Gulag*, Yale University Press, New Haven, Londra, 2010, p. 3.
13. Cathy A. Frierson, *op. cit.*, p. 4.

represivă. Actualmente nu există dubii că structurile politice şi de securitate instaurate în ţările din estul şi centrul Europei (şi nu numai) au fost direct coordonate sau controlate de la Moscova[14]. Aceasta explică şi similitudinile dintre măsurile impuse în fosta Uniune Sovietică şi cele din alte state comuniste. Aşadar şi măsurile de ordin represiv împotriva „duşmanilor de clasă" şi a familiilor acestora au fost inspirate şi dictate tot de la Moscova. Desigur, au existat anumite particularităţi şi specificităţi locale, în funcţie de lealitatea sau excesul de zel manifestate de cei care le-au implementat sau de reacţia populaţiei, însă nu putem vorbi de excepţii în ceea ce priveşte represiunea[15].

În acest sens, Julia C. Strauss consideră, de asemenea, că,

> pe scară largă, Teroarea, cu majusculă, nu a fost codificată a priori şi ireversibil în ADN-ul revoluţiei comuniste ; unele state au experimentat versiuni relativ mai severe, prelungite sau spasmodice ale terorii decât altele. Dar toate statele comuniste au avut în comun o serie de factori care, deşi au influenţat în grade diferite, au dus la eliminarea în mod sistematic a constrângerilor referitoare la condamnarea terorii ca metodă de garantare a revoluţiei[16].

Dacă luăm în considerare faptul că „bolşevicii au socotit familia o chestiune minoră"[17], se poate explica şi atitudinea pe care au avut-o faţă de instituţia familiei şi de ce ura împotriva „duşmanilor" s-a reverberat şi asupra apropiaţilor acestora. Practic nu conta dacă unei persoane eliminate din societate i se mai adăugau şi altele, soţii, copii sau diverse rude, după caz. De altfel, conform filosofiei comuniste, individul era în întregime subordonat Statului. Că individul şi familia au existat înainte de apariţia statului era un aspect totalmente irelevant pentru această doctrină odată ce statul a luat fiinţă, iar o persoană putea fi lipsită de aşa-zisele sale drepturi, indiferent de originea lor, în primul rând pentru a contribui la consolidarea statului şi abia apoi pentru sine[18].

14. De exemplu, în Polonia, „din cele 20 de departamente din cadrul Ministerului Securităţii, opt erau conduse de consilieri sovietici şi cel puţin cinci şefi de departamente au lucrat pentru NKVD sau pentru forţele armate sovietice". Zbigniew K. Brzezinski, *The Soviet Bloc : Unity and Conflict*, ediţia a II-a, Harvard University Press, Harvard, 1967, pp. 120-121, *apud* George Schöpflin, *op. cit.*, p. 77 ; Dragoş Petrescu, „State against the Citizens and Citizens against the State : Repression and Insurgent Violence", în *Arhivele Totalitarismului*, an XXII, nr. 84-85, 3-4, 2014, pp. 125-126.
15. De exemplu, doar în Albania „20% din întreaga populaţie a fost pedepsită ca «duşmani ai poporului» prin dislocare, condamnare la muncă forţată sau la închisoare". Robert C. Austin, Jonathan Ellison, „Post-Communist Transitional Justice in Albania", în *East European Politics & Societies*, vol. 22, nr. 2, 2008, pp. 373-401 ; Agim Musta, *Prisons of the Prison State*, Toena, Tirana, 2000, *apud* Shannon Woodcock, „«Against a Wall». Albania's Women Political Prisoners' Struggle to be Heard", în *Cultural Studies Review*, vol. 20, nr. 2, septembrie 2014, p. 42. Despre situaţia din Albania, vezi şi Anton Logoreci, *The Albanians : Europe's Forgotten Survivors*, Gollancz, Londra, 1977 ; Shannon Woodcock, *Life is War : Surviving Dictatorship in Communist Albania*, HammerOn Press, Bristol, 2016.
16. Julia C. Strauss, *op. cit.*, p. 356.
17. Elizabeth Waters, *op. cit.*, p. 275.
18. Louis J. Gallagher, „Communism and the Family", în *The Irish Monthly*, vol. 75, nr. 888, iunie 1947, p. 257.

Este evident aşadar că, în acest „război împotriva propriilor cetăţeni" pe care comunismul l-a dus, instituţia familiei[19], prin caracteristicile ei de bază, reprezenta o piedică ce trebuia eliminată. Deoarece, din nou, potrivit modului de gândire comunist, familia dezvoltă dragoste, loialitate şi sacrificiu, iar toate acestea trebuiau dedicate exclusiv statului şi, în plus, puteau să ascundă anumite secrete. Pe de altă parte, o societate fără clase sociale lipsită de unitatea fundamentală a societăţii umane pe care o conferă familia este ca o carte fără file sau un lanţ fără zale[20].

Pentru atingerea acestui scop, de subordonare a individului, s-au făcut şi o serie de modificări legislative. De exemplu, „pentru distrugerea familiei şi marea transformare a omenirii", ofensiva a început încă din 1917, iar în anul următor s-a adoptat Codul Familiei, care permitea divorţul chiar şi pentru motive triviale. Practic, căsătoria putea fi anulată doar pe baza solicitării unuia dintre soţi[21]. Referindu-se la aceste schimbări legislative, Frierson consideră că „legea sovietică a protejat în mod explicit statul şi societatea, nu cetăţeanul, individul" şi are în vedere în special „Articolul 58 din Codul Penal, care defineşte infracţiunile împotriva statului"[22].

Deoarece ne-am început analiza pornind de la afirmaţia lui Stalin că „un fiu nu răspunde pentru faptele tatălui său", am vrea, în încheierea acestei scurte referiri la situaţia din Uniunea Sovietică, să ne raportăm şi la Veronika Duprat-Kushtanina, care subliniază ipocrizia expresiei utilizate de liderul comunist, pentru că aceasta „nu a oprit cu adevărat stigmatizarea familiilor victimelor. Nu a fost cazul tuturor familiilor celor reprimaţi, dar toate familiile conştientizau riscurile la care erau supuse"[23].

Efectele detenţiei politice

Dacă situaţia familiilor foştilor deţinuţi politici este mai puţin cunoscută, despre foştii deţinuţi şi experienţele lor se ştiu mult mai multe, atât datorită lucrărilor de memorialistică şi interviurilor de istorie orală, cât şi documentelor din arhivele fostelor servicii secrete. Din considerente de spaţiu, nu vom face aici un excurs prea amplu privitor la această problematică[24], punctând doar câteva aspecte esenţiale referitoare la efectele detenţiei.

19. Despre familie în URSS, vezi H. Kent Geiger, *The Family in Soviet Russia*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1968 ; Sheila B. Kamerman, Alfred J. Khan (eds.), *Family Policy, Government and Family in Fourteen Countries*, Columbia University Press, New York, 1978. Un interesant şi consistent studiu despre familie şi regimurile totalitare în Europa este şi cel al lui Paul Ginsborg, „The Politics of the Family in Twentieth-Century Europe", în *Contemporary European History*, vol. 9, nr. 3, 2000, pp. 411-444.
20. Louis J. Gallagher, *op. cit.*, p. 258.
21. *Ibidem*, pp. 258-259.
22. Cathy A. Frierson, *op. cit.*, p. 4.
23. Veronika Duprat-Kushtanina, „Remembering the repression of the Stalin era in Russia : on the non-transmission of family memory", în *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*, vol. 41, nr. 2, 2013, p. 232.
24. În ultimii 20 de ani, printre altele, ne-am ocupat şi de acest subiect. Menţionăm în acest sens doar proiectul „Experienţe carcerale în România comunistă", derulat sub egida IICCR/IICCMER între 2006 şi 2013, în cadrul căruia s-au realizat peste 190 de interviuri, numeroase volume de interviuri, publicate la Editura Polirom

Pe termen scurt, primul impact major îl avea arestarea, care, în multe cazuri, nu putea fi anticipată. Şocul era cu atât mai puternic cu cât mulţi dintre cei ajunşi în această situaţie erau nevinovaţi, însă acest lucru nu mai conta în contextul arbitrariului şi absurdului care caracterizau sistemele judiciare comuniste. De regulă, arestările se făceau noaptea şi erau însoţite de percheziţii, iar modul în care se desfăşurau acestea crea o presiune extraordinară atât asupra celui direct vizat, cât şi asupra familiei sale.

Urmau anchetele, însoţite, cel mai adesea, de violenţe (fizice, verbale), umilinţe, şantaje, toate cu scopul de a obţine declaraţii autoincriminatorii sau care să poată fi folosite apoi şi pentru arestarea/condamnarea altor persoane. Despre modul cum s-au desfăşurat anchetele, memorialistica şi interviurile de istorie orală relatează în detaliu. Uneori astfel de referiri se regăsesc inclusiv în documentele fostelor poliţii politice, deşi, de regulă, ele încercau să nu lase urme privitoare la abuzurile făcute de ofiţerii anchetatori. Vom prezenta un astfel de caz, spre o triplă exemplificare : pe de o parte, pentru a susţine ideea anterioară (referitoare la indicii despre desfăşurarea anchetelor în documente), pentru a arăta cum era folosită familia ca element de şantaj în vederea obţinerii de diverse informaţii şi, nu în ultimul rând, pentru a sublinia că nimeni nu era în siguranţă, chiar şi foştii comunişti ilegalişti, ocupanţi după 1944 ai unor poziţii importante în structurile statului, putând ajunge foarte uşor victime ale regimurilor pe care le-au instaurat şi susţinut. Astfel, Dumitru Cernicica[25], anchetat în 1952 în cazul liderului comunist Vasile Luca[26], relatează în 1966 despre cum s-au desfăşurat interogatoriile. El spune că i se aduceau permanent „ameninţări la adresa soţiei, copiilor, mamei şi socrilor mei. Eram ameninţat că va fi arestată şi soţia mea – fapt pe care l-am crezut că e posibil pentru că am ştiut că a fost arestată şi soţia lui Iacob [Alexandru][27]. După

25. Dumitru Cernicica (n. Csernicska Demeter, 1915-2004), inginer, comunist ilegalist, la începutul comunismului în România a ocupat diverse funcţii. Fiind asociat cu Vasile Luca, a fost arestat la 13.06.1952, înlăturat din toate funcţiile şi condamnat la 3 ani de închisoare. Reabilitat în 1968, în 1969 a devenit vicepreşedinte UCECOM. După 1992 a trăit în SUA. https : //en.wikipedia.org/wiki/Dumitru_Cernicica (accesat la 29.12.2017).

26. Vasile Luca (n. László Luka, 1898-1963). Membru al Partidului Comunist din România din 1924. Arestat şi închis pentru asta în 1924-1928, 1933-1939. Rearestat în 1940 pentru tentativă de trecere a frontierei în URSS şi închis pentru 8 luni la închisoarea din Cernăuţi, de unde a fost eliberat de sovietici în iunie 1940. Revenit în România în septembrie 1944, a ocupat mai multe funcţii importante (ministrul Finanţelor, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri ş.a.). În contextul luptei pentru putere din cadrul Partidului Muncitoresc Român, a fost eliminat din viaţa politică, arestat la 14.08.1952 şi condamnat la muncă silnică pe viaţă, pedeapsă redusă ulterior la 25 de ani. A executat pedeapsa la Jilava, Râmnicu Sărat, MAI, Aiud. A decedat la 27.07.1963 în închisoarea Aiud. Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR. Dicţionar*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, p. 365 ; Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (ACNSAS), fond Penal, dosar 148, vol. 1-184, *passim* ; Arhiva Administraţiei Naţionale a Penitenciarelor (AANP), fişele matricole penale.

27. Iacob Alexandru (n. Iakab Sandor, 1913-1997). Economist, comunist ilegalist, ministru adjunct la Finanţe (1948-1952). Asociat cu Vasile Luca, a fost arestat la 25.03.1952 şi condamnat la 20 ani muncă silnică. A executat pedeapsa la Râmnicu Sărat, Văcăreşti, Jilava, Aiud. Eliberat la 1.08.1964 şi reabilitat în 1968. ACNSAS, fond Informativ, dosar 259024, *passim* ; fond Penal, dosar 148, vol. 1-184, *passim* ; AANP, fişele matricole penale.

un timp mi s-a spus că a şi fost arestată soţia mea, iar copiii au fost trimişi într-o colonie de chiaburi în Bărăgan şi acolo se vor prăpădi"[28].

Şi modul în care se desfăşura procesul putea reprezenta un moment de presiune, atât asupra celor din boxă, cât şi asupra familiilor, în cazul în care acestora li se permitea să participe. Urma apoi detenţia, cu numeroase bătăi, umilinţe, abuzuri, lipsa hranei şi a tratamentelor medicale adecvate, frig, stres şi restricţii de comunicare cu familia. O presiune suplimentară pentru unii foşti deţinuţi a fost generată de faptul că, în timpul executării pedepselor, soţiile au divorţat de ei[29], aspect la care ne vom referi mai detaliat ulterior.

Iar eliberarea din detenţie nu a însemnat nici pe departe încheierea problemelor, ci de multe ori o continuare a lor. Aici îi avem în vedere atât pe cei care după încheierea pedepselor au primit domiciliu obligatoriu (de regulă, pentru o perioadă de câţiva ani), cât şi pe cei cărora li s-a permis să se întoarcă acasă. Principalele probleme cu care au fost nevoiţi să se confrunte pe termen scurt şi mediu după eliberare au fost cele de sănătate, generate de anii de recluziune, dificultăţile de a se reintegra profesional sau de a-şi finaliza studiile. Dorim să subliniem aici, în mod special, dificultăţile de reintegrare socială (revenirea în cadrul familiilor sau întemeierea de noi familii). Despre maniera în care reprezentanţii statului se amestecau şi în domeniul vieţii private, încercând să dezbine familiile, am făcut câteva referiri şi în studiul nostru din cadrul acestui volum. Dar fenomene similare se pot identifica şi în alte state foste comuniste, interesant fiind cazul Albaniei, unde, după cum afirmă Shannon Woodcock:

> Căsătoria a fost controlată din punct de vedere social şi al apartenenţei la partid, astfel încât indivizii să se poată căsători numai cu cei care aveau acelaşi statut. Astfel, cineva cu o „biografie rea" putea să se căsătorească doar cu o altă persoană care avea tot o „biografie rea", deoarece o astfel de „biografie rea" adusă în familie prin căsătorie ar fi putut „păta" întreaga familie. Au fost astfel multe cazuri în care partidul şi familiile au intervenit pentru a împiedica pe cineva „fără pete" să se căsătorească cu cineva cu o „biografie rea"[30].

Nu în ultimul rând, trebuie semnalat un alt efect cu consecinţe dramatice, acela al dificultăţilor de procreare cu care unii deţinuţi, şi mai ales fostele deţinute politic, s-au confruntat după eliberare.

În ceea ce priveşte consecinţele pe termen lung, mai menţionăm faptul că foştii deţinuţi politici nu aveau acces la informaţii despre efectele avute asupra lor de torturile la care au fost supuşi[31], mulţi dintre ei aflându-se sub supraveghere permanentă, în unele cazuri până la căderea comunismului şi chiar şi după (au fost folosiţi agenţi care să dea informaţii despre ei, li s-au interceptat corespondenţa şi convorbirile telefonice, au avut microfoane instalate în locuinţe, au fost urmăriţi şi monitorizaţi în

28. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 182, f. 60.
29. Cosmin Budeancă, „Divorţul în familiile foştilor deţinuţi politici", în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Stat şi viaţă privată în regimurile comuniste*, Editura Polirom, Iaşi, 2009, p. 162.
30. Shannon Woodcock, „«Against a Wall»...", p. 48.
31. *Ibidem*, p. 49.

timpul unor activităţi cotidiene)[32]. De asemenea, „dosarul personal" i-a obligat pe mulţi să accepte posturi mult sub pregătirea lor, adesea la distanţe foarte mari de domiciliu, cu efecte conexe implicite şi asupra familiei.

Impactul asupra soţiilor

În unele cazuri, pentru că în urma interogatoriilor nu se obţineau suficiente probe pentru incriminarea celor consideraţi vinovaţi, erau arestate şi interogate şi soţiile. În situaţiile fericite ele erau eliberate relativ repede, însă au existat şi cazuri în care au fost, la rândul lor, inculpate şi condamnate sau trimise în domiciliu obligatoriu. Un caz absurd, dar pe care îl considerăm emblematic este cel al soţiei unui fost ministru din perioada interbelică, Petre Bejan[33]. Fostul demnitar a fost arestat în 1950 şi într-o fişă întocmită fostei lui soţii - de care divorţase încă din 1933, aşadar cu 17 ani în urmă - se propunea „să i se fixeze domiciliu obligatoriu" şi „să i se confişte averea", chiar dacă, aşa cum se menţiona în acelaşi document, „în prezent nu se manifestă duşmănos"[34]. Aşadar, chiar şi după 17 ani şi un divorţ, o soţie putea să intre în colimatorul poliţiei politice şi să aibă de suferit.

Pierderea locului de muncă era o altă consecinţă frecventă a arestării soţului şi reprezenta o metodă de pedeapsă suplimentară, care punea o presiune în plus atât asupra celui arestat, cât mai ales asupra familiei rămase în libertate. Iar locurile de muncă alternative pe care soţiile „duşmanilor poporului" le puteau primi erau în domenii marginale, slab remunerate şi sub calificarea acestora.

Deoarece în multe cazuri condamnarea era însoţită de confiscarea parţială sau totală a averii, actul juridic aducea după sine şi pierderea locuinţei. În astfel de situaţii, soţiile erau nevoite să îşi părăsească domiciliul şi le erau confiscate o serie de bunuri comune cu cele ale soţului. Desigur că se făceau şi abuzuri, dar rareori cineva îndrăznea să depună reclamaţii. În cazuri aparent mai fericite, în case erau introduşi chiriaşi, „oameni de o calitate îndoielnică, aserviţi regimului, care nu manifestau niciun fel de menajament pentru familiile unor «duşmani ai poporului», ori chiar reprezentanţi ai

32. Maria Todorova, Augusta Dimou, Stefan Troebst (eds.), *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Central European University Press, Budapesta, New York, 2014 ; Virgiliu Ţârău (coord.), *Învăţând istoria prin experienţele trecutului. Cetăţeni obişnuiţi supravegheaţi de Securitate în anii '70-'80*, Editura CNSAS, Bucureşti, 2009, *passim*.
33. Petre Bejan (1896-1978), inginer, deputat liberal în mai multe legislaturi, subsecretar de stat în Ministerul de Război (1935-1937), subsecretar de stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (1937), ministrul Industriei şi Comerţului (1945-1947). Arestat la 5 mai 1950, a fost închis la Sighet până în iunie 1955. La eliberare i s-a fixat domiciliu obligatoriu pentru 60 de luni la Măzăreni (Urleasca), Brăila. La 6 mai 1959 i s-au ridicat restricţiile domiciliare. Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar. A-B*, Editura Maşina de scris, Bucureşti, 2000, p. 172 ; ACNSAS, fond Penal, dosar 177, vol. 2, ff. 15, 147-148.
34. ACNSAS, fond Informativ, dosar 13073, vol. 4, f. 31.

instituţiilor statului"[35]. Aceştia nu doar că puteau să le supravegheze activitatea curentă, dar puteau să le creeze şi o serie întreagă de neplăceri. Un bun exemplu în acest sens este cel oferit de Elena Lupu, care îşi aminteşte că nu dormea noaptea din cauza unui astfel de chiriaş :

> Pe-o parte [de casă] mi-au băgat un chiriaş, un beţiv care făcea pe grozavu' că era membru de partid. Şi când era beat mereu îmi striga fel şi fel în curte. Şi a vrut să-mi spargă geamurile. Şi am sărit pe geam de multe ori noaptea, că striga că mă omoară, că-s reacţionară [...] că mă scoate cu totu' din casă. Aveam contractu' de-nchiriere, da' ce folos. Şi unde m-am plâns nimenea nu m-o-nţeles, că am copii mici şi nu mai pot să stau sub teroare-aia. Îmi puneam noaptea masa la uşă să nu o spargă, să am timp să sar pe geam în stradă dacă vine. A fost greu[36].

Şocul arestărilor soţilor, al percheziţiilor, pierderea locurilor de muncă şi toate problemele care au urmat, la care s-au adăugat şi o serie de şicane din partea autorităţilor, le-au afectat unora dintre soţii şi starea de sănătate. În cercetările întreprinse de-a lungul anilor am întâlnit mai multe cazuri ale unor astfel de femei care au fost nevoite să se interneze în spitale de psihiatrie ca urmare a greutăţilor cu care s-au confruntat după arestarea soţilor[37].

Totuşi, cea mai des întâlnită consecinţă a unei arestări politice asupra soţiilor a fost divorţul. Despre divorţialitate în anii comunismului există o serie de studii, unele la nivel general, altele care au în vedere şi situaţia foştilor deţinuţi[38].

Faptul, menţionat deja, că în regimurile comuniste familia era considerată „o chestiune minoră"[39] s-a observat şi în schimbările de legislaţie, care pot explica, parţial, şi creşterea ratei divorţurilor în statele comuniste[40]. Spre exemplificare, ne vom referi la situaţia din România, unde, în primele două decenii de regim comunist, divorţialitatea a crescut (de la 0,73‰ în 1938 şi 0,50‰ în 1940) până la 1,05‰ în 1946 şi la

---

35. Cosmin Budeancă, *Represiunea politică în România comunistă. „Garda Albă" - organizaţie subversivă inventată de Securitatea hunedoreană*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, p. 70.
36. Elena Lupu, născută în 1934, este soţia lui Cornel Lupu, condamnat în 1959 la muncă silnică pe viaţă. Interviul cu aceasta, realizat de autor în Orăştie pe 26.11.1997, se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca, cotele 37, 38. Pentru o versiune publicată a interviului, vezi Cosmin Budeancă, *Represiunea politică...*, p. 187.
37. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 182, f. 51 ; fond Informativ, dosar 3923, vol. 5, f. 68 ; Cosmin Budeancă, *Represiunea politică...*, p. 72.
38. Hélène Yvert-Jalu, „L'évolution de la divortialité en Union Soviétique depuis 1965 (Aspects démographiques)", în Basile Kerblay (ed.), *L'évolution des modèles familiaux dans le pays de l'Est européen et en U.R.S.S.*, Institut D'Etudes Slaves, Paris, 1998 ; Cosmin Budeancă, „Divorţul în familiile...", pp. 161-179.
39. Elizabeth Waters, *op. cit.*, p. 275.
40. Pentru situaţia din RDG, vezi Donna Harsch, „Sex, Divorce, and Women's Waged Work : Private Lives and State Policy in The Early German Democratic Republic", în Shana Penn, Jill Massino (eds.), *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe*, Palgrave & Macmillan, New York, 2009, pp. 97, 102-111.

peste 2‰ în 1960, atingând un maxim istoric de 2,4‰ în 1962[41]. Pe lângă diversele explicaţii ce pot fi invocate, cum ar fi „relaxarea regimului de viaţă"[42], pe baza cercetărilor realizate până în prezent, apreciem că şi arestările politice au contribuit la creşterea acestui procent, chiar dacă este foarte dificil de stabilit o pondere.

Oricum, este cert faptul că şi în cazul României s-a manifestat din plin ipocrizia autorităţilor în ceea ce priveşte atitudinea faţă de familie. Astfel, în cele două Constituţii ale Republicii Populare Române, din 1948, respectiv 1952, se stipula că statul protejează familia şi copiii, ceea ce în mod evident nu s-a întâmplat când a fost vorba de familiile foştilor deţinuţi politici.

Divorţul a fost folosit de autorităţi şi ca instrument de şantaj, direct sau indirect, dar a reprezentat şi o soluţie pentru ameliorarea situaţiei celor rămaşi acasă sau pentru a scăpa de presiuni. În unele cazuri, aceste despărţiri s-au dovedit a fi conjuncturale şi au durat doar până la revenirea acasă a soţilor condamnaţi[43].

La toate aceste probleme cărora soţiile erau nevoite să le facă faţă, de la stresul emoţional la pierderea locului de muncă şi a locuinţei şi până la divorţ, se mai adăuga excluziunea socială şi, în unele cazuri, chiar familială. Teama generalizată care a marcat societăţile cu regimuri totalitare comuniste făcea ca o soţie de fost deţinut să fie ocolită de ceilalţi, pentru a se minimiza riscul de intrare în atenţia poliţiei politice. Iar această izolare în comunitate crea, în unele cazuri, o presiune insuportabilă, care determina persoana vizată să apeleze chiar şi la soluţia divorţului pentru a putea supravieţui.

Impactul asupra copiilor

Înainte de analiza propriu-zisă a situaţiei copiilor „duşmanilor poporului", am vrea să remarcăm că în anii instaurării şi consolidării comunismului a avut loc şi o scădere importantă a natalităţii în România. Astfel, dacă în 1930 natalitatea era de 34,1‰ (născuţi la 1.000 de locuitori), iar în 1938 de 29,5‰, în 1956 s-a ajuns la 24,2‰, în 1960 la 19,1‰, în 1963 la 15,7‰, iar în 1966 la 14,3‰[44]. Având în vedere şi cercetările noastre anterioare privind instaurarea comunismului şi represiunea politică, îndrăznim să presupunem că această scădere de natalitate a fost influenţată într-o anumită măsură şi de numărul mare de arestări din această perioadă (cu atât mai mult cu cât fuseseră vizaţi şi numeroşi reprezentanţi ai populaţiei active), dar şi de temerile privind viitorul în condiţiile unui sistem totalitar şi ale transformărilor sociale care au avut loc.

Impactul arestării unui părinte sau a amândurora asupra copiilor a fost major şi a reprezentat un subiect care a suscitat interesul istoricilor, existând o serie de lucrări în

41. Luminiţa Dumănescu, *Familia românească în comunism*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, pp. 137-138.
42. *Ibidem*, p. 138.
43. Cosmin Budeancă, „Divorţul în familiile...", pp. 163, 166, 169.
44. Luminiţa Dumănescu, *op. cit.*, p. 132.

acest sens[45], multe dintre ele axate pe situaţia din fosta Uniune Sovietică. Pe lângă cei afectaţi de aceste arestări, a existat însă şi o categorie aparte de copii care au fost victime directe ale represiunii (comuniste şi nu numai[46]), fiind deportaţi sau chiar condamnaţi la închisoare[47]. Chiar dacă nu îi vom avea în vedere, am considerat că ei trebuie măcar amintiţi, pentru a evidenţia, o dată în plus, cât de absurde şi inumane sunt regimurile totalitare şi pe ce fundament inconsistent se bazează, dacă văd până şi în copii inamici sau potenţiali inamici.

În cazul copiilor foştilor deţinuţi, aceştia au avut, pe termen scurt, mai multe experienţe traumatice, cum ar fi momentul arestării părintelui şi părăsirea locuinţei. Apoi, ei au fost nevoiţi să trăiască mulţi ani doar cu unul dintre părinţi în proximitate (sau chiar fără ambii părinţi), trebuind să treacă peste o serie de privaţiuni şi neajunsuri materiale. Desigur, la acestea se adaugă problemele de echilibru emoţional şi chiar presiunea socială exercitată asupra părintelui rămas acasă. În plus, în unele cazuri, copiii au fost puşi în mod direct în faţa crudei realităţi, fiind marginalizaţi sau chiar daţi afară din grădiniţe şi şcoli, la care s-au adăugat şi atitudini de respingere venite din partea celor de o vârstă cu ei.

Şi divorţul părinţilor a generat probleme majore care i-au marcat pe copii. În multe cazuri, după încheierea pedepsei, cei doi soţi nu s-au mai recăsătorit, copiii fiind astfel afectaţi în continuare de lipsa unui părinte ; în alte situaţii, părintele rămas s-a

45. Zsuzsanna Kőrösi, Adrienne Molnár, *Carrying a Secret in my Heart... Children of the Victims of Reprisal after the Hungarian Revolution in 1956. An Oral History*, Central European University Press, Budapesta, New York, 2003 - subiectul a fost analizat pe baza interviurilor de istorie orală ; Cathy A. Frierson, Semyon S. Vilensky, *Children of the Gulag*, Yale University Press, New Haven, Londra, 2010 - subiectul a fost analizat pe baza scrisorilor, a memoriilor supravieţuitorilor şi a documentelor din Arhivele Federaţiei Ruse publicate în Semion Samuilovici Vilenski *et al.*, *Deti GULAGa 1918-1956*, International Democracy Fund, Moscova, Hoover Institution of War, Revolution and Peace, Stanford University, 2002 ; Elena Khlinovskaya Rockhill, *Lost to the State. Family Discontinuity, Social Orphanhood and Resistance Care in the Russian Far West*, Berghahn Books, New York, Oxford, 2010 - tratează perioada postcomunistă, dar cu referiri şi la perioada comunistă, iar analiza se bazează pe interviuri de istorie orală şi documente ; Cathy A. Frierson, *Silence was Salvation. Child Survivors of Stalin Terror and World War II in Soviet Union*, Yale University Press, New Haven, 2015 - subiectul a fost analizat pe baza interviurilor de istorie orală şi a memoriilor unor „copii ai Gulagului" ; Evgenia Ginzburg, *Journey into the Whirlwind*, Harcourt, New York, 1967, Persephone Books, Londra, 2014 - jurnal (ed. rom. Evghenia Ghinzburg, *Destin în bătaia vântului. Jurnal*, Editura Corint, Bucureşti, 2015) ; Nanci Adler, *The Gulag Survivor. Beyond the Soviet System*, Transactions, 2004 ; Irina Paperno, *Stories of the Soviet Experience. Memoirs, Diaries, Dreams*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2009.
46. Există o bogată bibliografie despre situaţia copiilor care au sfârşit tragic în timpul Holocaustului, dar şi al altor regimuri dictatoriale.
47. De exemplu, vezi Lăcrămioara Stoenescu, *Copii. Duşmani ai poporului*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007 ; Victor Roşca, *Moara lui Kalusek*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007 ; *idem*, *Târgşor. Închisoarea minorilor*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2011 ; Michael Kaznelson, „Remembering the Soviet State : Kulak Children and Dekulakisation", în *Europe-Asia Studies*, vol. 59, nr. 7, 2007, pp. 1163-1177.

recăsătorit, iar copiii s-au putut simţi ori chiar au fost lezaţi de această nouă relaţie. Uneori, din cauza schimbărilor din viaţa părinţilor, copiii au ajuns să fie crescuţi de bunici sau de alte rude, au fost daţi spre adopţie ori chiar au ajuns în orfelinate[48].

În cazul copiilor de foşti deţinuţi considerăm că şi mai grave sunt efectele pe termen mediu şi lung, deoarece, chiar şi după reîntoarcerea părintelui din închisoare, presiunile la care familia a fost supusă, problemele de sănătate, dificultăţile de a găsi un loc de muncă adecvat, supravegherea de către poliţia politică, anumite probleme de comunicare cu respectivul părinte[49] au creat situaţii care au generat stres, cu o indiscutabilă influenţă şi asupra lor.

Foarte dureroase au fost şi restricţiile la care aceştia au fost supuşi în domeniul şcolar, având în vedere că, din cauza „dosarului personal necorespunzător", li s-a interzis accesul la unele facultăţi ori să urmeze anumite cariere profesionale.

Impactul asupra rudelor

Nici rudele deţinuţilor politici nu au scăpat întotdeauna de „vigilenţa" autorităţilor. Părinţii, fraţii şi surorile, chiar şi rudele mai îndepărtate erau verificate şi se încerca obţinerea de informaţii compromiţătoare, atragerea la colaborare sau distrugerea reţelelor familiale, care ar fi putut să le ofere sprijin material sau emoţional fostului deţinut şi familiei sale. Din considerente de spaţiu, nu vom insista mai mult asupra acestei teme, dar amintim din nou cazul fostului ministru Petre Bejan, a cărui arestare a fost urmată de persecuţii şi la adresa surorii sale. Astfel, într-o fişă întocmită în 1950 se menţiona că aceasta „nu este cunoscută să fi făcut parte din vreun partid politic în trecut, iar în prezent nu este încadrată în nicio organizaţie politică". Cu toate acestea, fiind sora unui arestat, se propunea „arestarea şi confiscarea averii"[50].

După căderea regimurilor comuniste

Căderea regimurilor comuniste a însemnat pentru mulţi foşti deţinuţi politici şi pentru familiile lor un vis împlinit. Alţii nu au mai apucat însă aceste momente. Aşteptările au fost foarte mari şi, din păcate, dezamăgirile au fost pe măsură.

În multe state, eşaloanele II şi III ale fostelor partide comuniste, împreună cu reprezentanţi ai structurilor de securitate au preluat controlul asupra societăţii, influenţând

48. Despre situaţia din fosta URSS, vezi Andrea Stevenson Sanjian, „Social Development Social Deviance, and the Socialist Family, Recent Family Policy in the USSR", în *Studies in Comparative Communism*, vol. XX, nr. 3/4, toamnă-iarnă 1987, p. 318.
49. Un studiu interesant despre impactul sistemului sovietic asupra transmiterii atitudinilor politice în cadrul relaţiilor părinţi-copii este cel semnat de Kent Geiger, „Changing Political Attitudes in Totalitarian Society : A Case Study of the Role of the Family", în *World Politics*, vol. 8, nr. 2, ianuarie 1956, pp. 187-205.
50. ACNSAS, fond Informativ, dosar 13073, vol. 3, f. 221

decisiv evoluţia vieţii politice şi economice[51]. Trecerea spre regimuri democratice s-a făcut aşadar cu dificultate şi mai mult ca urmare a presiunilor venite dinspre Occident şi, într-o anumită măsură, dinspre entităţi ale societăţilor civile. Însă spectrele trecutului au continuat să influenţeze şi să se interfereze şi în această evoluţie.

Unii dintre cei care au avut de suferit în timpul regimurilor comuniste s-au implicat în procesul de democratizare, având roluri determinante, însă legăturile cu trecutul s-au dovedit, încă o dată, mult prea puternice şi au fost folosite pentru discreditarea unora dintre ei[52]. Pe de altă parte, s-au constituit şi asociaţii care luptă pentru drepturile foştilor deţinuţi şi ale familiilor acestora[53] sau, cum a remarcat şi Georges Mink, „mobilizarea şi acţiunile grupurilor celor care se consideră victime se întâlnesc într-un spaţiu normativ al aranjamentelor politice din ce în ce mai structurat, care le oferă resurse pentru a-şi valorifica trecutul «dureros»"[54]. Cu toate acestea, impactul demersurilor făcute de respectivele asociaţii asupra societăţilor postcomuniste nu a fost nici pe departe cel preconizat şi este, din păcate, în declin continuu odată cu trecerea timpului şi cu scăderea numărului de membri, dar şi a interesului manifestat de clasa politică pentru cei reprezentaţi de ele.

Deoarece în anii comunismului măsurile represive s-au luat la nivel politic, este firesc ca şi măsurile reparatorii din postcomunism să fie luate politic. Chiar dacă numeroşi reprezentanţi ai fostelor regimuri au făcut şi încă fac parte din clasa politică, s-au realizat paşi concreţi pentru rezolvarea unor probleme specifice care vizau victimele regimurilor comuniste şi familiile acestora. În acest context, în ultimii 27 de ani s-au emis, la nivelul ţărilor foste comuniste, o serie de legi cu caracter reparatoriu şi s-au luat măsuri care să compenseze suferinţele lor, şi nu numai[55].

Aceste măsuri nu au fost însă atât de numeroase şi cu un impact atât de mare pe cât şi-ar fi dorit cei vizaţi şi, de multe ori, au fost făcute doar pentru a se salva aparenţele, mai degrabă în scopul câştigării simpatiei unor segmente de electorat. Un

51. Vic Duke, Keith Grime, „Inequality in post-communism", în *Regional Studies*, vol. 31, nr. 9, decembrie 1997, pp. 883-890 ; Marius Oprea, *Moştenitorii Securităţii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004, ediţia a II-a, Editura Polirom, Iaşi, 2018 ; filmul regizat de Alexandru Solomon, *Kapitalism. Reţeta noastră secretă*, 2010 ; Sharon Wolchik, *Czechoslovakia in Transition. Politics, economics and society*, Frances Printer, Londra, 1991 ; pentru o situaţie atipică şi interesantă despre descendenţi ai fostei „burghezii" din Cehia care au reuşit să îşi „negocieze" poziţii favorabile în structurile comuniste şi care au un rol important şi în viaţa economică postcomunistă, vezi Vladimir Andrle, „The Buoyant Class : Bourgeois Family Lineage in the Life Stories of Czech Business Elite Persons", în *Sociology*, vol. 35, nr. 4, noiembrie 2001, pp. 815-833.
52. Oferim aici doar exemplul lui Lech Wałęsa, liderul „Solidarność" şi ulterior preşedinte al Poloniei, care s-a dovedit colaborator al poliţiei politice din Polonia în perioada comunistă.
53. Diferite asociaţii ale victimelor regimurilor comuniste. Unele dintre ele fac parte din *The International Association of Former Political Prisoners – Victims of Communism (Inter-Asso)*.
54. Georges Mink, „Geopolitics, Reconciliation and Memory Games : For a New Social Memory Explanatory Paradigm", în Muriel Blaive, Christian Gerbel, Thomas Lindenberger (eds.), *Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 258.
55. *Ibidem*, pp. 257-258 ; *BBC Monitoring European* (Londra), 19 decembrie 2007 : „Czech relatives of communist trial victims to be compensated".

exemplu în acest sens ar putea fi, în cazul României, Legea 221 din 2 iunie 2009, în baza căreia orice persoană care a suferit condamnări cu caracter politic în anii comunismului, soţul sau descendenţii acesteia până la gradul al II-lea inclusiv, putea solicita în instanţă acordarea unor despăgubiri pentru prejudiciul moral suferit în urma condamnării. Legea a stârnit un mare interes în rândul foştilor deţinuţi politici şi al familiilor lor şi s-au deschis numeroase acţiuni în instanţă. În câteva cazuri s-au dat şi sentinţe şi au fost plătite despăgubiri. Dar, în condiţiile crizei economice şi ale cuantumului mare al despăgubirilor la care se putea ajunge în urma acestor numeroase procese, guvernul a intervenit şi a blocat efectele legii.

Nu am analizat amănunţit situaţia din celelalte state comuniste în ceea ce priveşte legislaţia cu caracter compensatoriu referitoare la victimele fostelor regimuri[56], dar am observat la nivelul României că interesul clasei politice pentru această categorie este unul sinusoidal şi conjunctural. Astfel, diverse decizii sau propuneri legislative privitoare la trecutul comunist sunt în strânsă legătură cu ciclurile electorale sau reprezintă teme de campanie politică[57]. În acest context, nu se poate să nu amintim şi problema restituirilor proprietăţilor confiscate abuziv, care nu şi-a găsit rezolvare în ultimii 30 de ani[58], dovedind că nu a existat o dorinţă reală în rândul reprezentanţilor claselor politice de a rezolva o serie de probleme importante moştenite de la precedentele regimuri.

În domeniul lustraţiei şi al justiţiei de tranziţie[59] au existat numeroase deziderate şi proiecte, însă, din considerente de spaţiu, ne vom referi aici doar la justiţia simbolică, reprezentată de „condamnările simbolice" ale regimurilor comuniste. Un act foarte important a fost Rezoluţia Adunării Parlamentare a Consiliului Europei nr. 1481 din 25 ianuarie 2006, care „condamnă ferm crimele regimurilor totalitare comuniste". În acest context, dorim să menţionăm şi Ziua europeană a memoriei victimelor

56. Vezi în prezentul volum studiul semnat de Davjola Ndoja, care tratează cazul Albaniei.
57. Din numeroasele posibile exemple din România amintim Legea 221/2009, deja menţionată, dată în contextul alegerilor prezidenţiale din noiembrie 2009, sau propunerea legislativă a doi reprezentanţi ai Uniunii Salvaţi România din martie 2019, de interzicere a organizaţiilor şi a propagandei comuniste, făcută în contextul apropierii alegerilor pentru Parlamentul European din mai 2019.
58. Kuti Csongor, *Post-Communist Restitution and the Rule of Law*, Central European University Press, Budapesta, 2009 ; Marianna Karadjova, „Property Restitution in Eastern Europe : Domestic and International Human Rights Responses", în *Review of Central and Eastern Europe Law*, nr. 3, 2004, pp. 325-263.
59. Despre justiţia de tranziţie, vezi Lavinia Stan, Nadya Nedelsky (eds.), *Encyclopedia of Transitional Justice*, Cambridge University Press, 2013 ; Lavinia Stan, Nadya Nedelsky (eds.), *Post-Communist Transitional Justice. Lessons from Twenty-Five Years of Experience*, Cambridge University Press, 2015 ; Lavinia Stan (ed.), *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union. Reckoning with the Communist Past*, Routledge, 2009 ; *idem*, *Transitional Justice in Post-Communist Romania : The Politics of Memory*, Cambridge University Press, 2013 ; Raluca Grosescu, Raluca Ursachi, *Justiţia Penală de Tranziţie. De la Nürnberg la postcomunismul românesc*, Editura Polirom, Iaşi, 2009 ; Monica Ciobanu, „Recent Restorative Justice Measures in Romania (2006-2010)", în *Problems of Post-Communism*, vol. 60, nr. 5, pp. 45-57.

stalinismului şi nazismului, stabilită pentru 23 august, sau diferite acte semnate de politicieni, istorici şi foşti deţinuţi politici europeni în cadrul unor evenimente comemorative sau ştiinţifice care au avut ca tematică trecutul comunist (de exemplu, *Declaraţia cu privire la crimele comunismului*, semnată la Praga în 25 februarie 2010).

În ceea ce priveşte condamnările simbolice ale regimurilor comuniste ca regimuri criminale, astfel de demersuri au avut loc şi în alte state, cum ar fi Bulgaria - în 26 aprilie 2000[60] - sau România - 18 decembrie 2006.

Chiar dacă măsurile luate în diferite state sau la nivelul Uniunii Europene nu satisfac pe deplin doleanţele victimelor şi familiilor lor, există şi situaţii mult mai grave. În Albania, unde comuniştii au păstrat controlul asupra societăţii, lucrurile s-au mişcat mult mai încet faţă de alte ţări, din toate punctele de vedere. Astfel, în 2010, raportorul special al ONU privind crimele extrajudiciare, Philip Alston, a remarcat faptul că „Albania nu a tratat în mod cuprinzător abuzurile cu privire la drepturile omului, inclusiv tortura, dispariţia şi uciderea, comise în timpul regimului comunist"[61]. Situaţia din Albania este prezentată mai detaliat şi în studiul semnat de Davjola Ndoja în volumul de faţă.

Vom aminti însă că, pe lângă aceste condamnări simbolice, au existat şi procese în care cei vinovaţi de crime din anii comunismului au fost condamnaţi, procese în cadrul cărora şi foşti deţinuţi sau membri ai familiilor acestora au fost implicaţi direct[62] şi care, prin reflectarea lor în mass-media, au contribuit la conştientizarea crimelor şi abuzurilor din acea perioadă.

Am lăsat în mod intenţionat la final referirile la alte tipuri de activităţi care îi implică în mod direct sau indirect pe foştii deţinuţi politici şi pe familiile lor, activităţi ce pot fi puse sub mottoul „Atunci când justiţia nu reuşeşte să fie o formă de memorie, memoria singură poate fi o formă de justiţie" al Anei Blandiana. Menţionăm aici înfiinţarea de memoriale şi muzee[63] (sau expoziţii în muzee) care prezintă trecutul comunist, înfiinţarea de instituţii de cercetare[64] şi de reţele

60. „Zakon za obyavyavane na komunisticheskia rezhim v Bulgaria za prestapen" („Legea pentru declararea regimului comunist din Bulgaria ca unul comunist"), în *Darzhaven vestnik* (*Monitorul Oficial*), 37, 5.05.2000, http://lex.bg/laws/ldoc/2134920192 (accesat la 6.07.2017).
61. *Apud* Shannon Woodcock, „«Against a Wall»...", p. 53.
62. De exemplu, în România, Alexandru Vişinescu, fostul comandant al închisorii din Râmnicu Sărat (1956-1963), şi Ioan Ficior, fostul comandant al coloniei de muncă Periprava (1958-1963), au fost condamnaţi definitiv în 2015, respectiv 2016 la câte 20 de ani de închisoare pentru infracţiuni contra umanităţii.
63. Câteva exemple : Berlin-Hohenschönhausen, Germania ; Casa Terorii, Budapesta, Ungaria ; Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenţei, Sighetu Marmaţiei.
64. Câteva exemple : Die Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur (Fundaţia Federală pentru Studierea Dictaturii Comuniste din Germania de Est), înfiinţată în Germania în 1998 ; Instytut Pamięci Narodowej - Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Institutul Memoriei Naţionale - Comisia pentru Investigarea Crimelor împotriva Naţiunii Poloneze), înfiinţat în Polonia în 1998 ; Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România/Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc,

internaţionale[65]. Prin activitatea acestora sunt omagiate victimele comunismului şi se încearcă o mai bună cunoaştere a istoriei acelor ani şi educarea generaţiilor tinere în spiritul democraţiei, foştii deţinuţi politici sau familiile lor fiind adesea implicaţi în diverse evenimente.

Publicarea de lucrări (memorialistică, jurnale, interviuri de istorie orală, documente etc.), realizarea de expoziţii, de filme (artistice şi documentare), ridicarea de monumente şi dezvelirea de plăci comemorative, organizarea unor evenimente cu caracter comemorativ sunt alte aspecte ale acestui tip de „justiţie simbolică". Totodată, evoluţia internetului a permis apariţia a numeroase site-uri şi articole dedicate comunismului, cu avantaje evidente, dar şi cu riscul diseminării de informaţii eronate.

Cu toate aceste demersuri enunţate mai sus, sunt încă multe voci ale victimelor regimurilor comuniste care au supravieţuit căderii acestora, dar care nu s-au făcut auzite[66]. Fie pentru că cei în cauză nu au considerat că experienţele lor au fost ieşite din comun, fie pentru că au preferat să nu mai rememoreze experienţele traumatice sau chiar pentru că au fost dezamăgiţi de modul în care au evoluat societăţile, în disonanţă cu sau mult prea departe de aşteptările lor.

Câteva concluzii

În ultimele aproape trei decenii care s-au scurs de la căderea regimurilor comuniste au apărut numeroase volume, studii şi cercetări care prezintă, mai general sau mai aprofundat, diferite aspecte ale comunismului. Unele dintre ele tratează şi chestiuni ce ţin de evoluţia familiilor în acele timpuri, fără însă ca subiectul să fie nici pe departe epuizat, ci din contră, considerăm noi, aflându-se abia la început.

După cum se poate observa şi din cele prezentate anterior, problematica familiilor foştilor deţinuţi politici şi a efectelor pe care măsurile represive ale regimurilor comuniste le-au avut asupra lor necesită aprofundare din partea cercetătorilor. Un astfel de demers poate oferi o perspectivă interesantă, care să ducă la o mai bună şi mai amplă înţelegere a unor aspecte privind complexitatea regimurilor comuniste şi consecinţele avute de acestea asupra populaţiilor din mai multe ţări, dar şi asupra realităţilor prezentului în ansamblu.

Măsurile represive directe sau indirecte luate de regimurile comuniste împotriva celor consideraţi inamici sau împotriva familiilor acestora şi efectele derivate din ele fac parte dintr-o realitate cu care sute de milioane de oameni s-au confruntat. Iar

---

înfiinţat în România în 2006 ; Ústav pro studium totalitních režimù (Institutul pentru Studiul Regimurilor Totalitare), înfiinţat în Republica Cehă în 2007 ; Nemzeti Emlékezet Bizottsága (Comitetul Memoriei Naţionale), înfiinţat în Ungaria în 2013.

65. De exemplu, The European Network Remembrance and Solidarity, înfiinţată în 2005.
66. Henrry Rousso, „The History of Memory. Brief Reflection on an Overloaded Field", în Muriel Blaive, Christian Gerbel, Thomas Lindenberger (eds.), *Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 233.

traumelor fizice şi psihice îndurate de foştii deţinuţi în închisori li se adaugă cele cărora au trebuit să le facă faţă atât ei, cât şi familiile lor timp de zeci de ani : marginalizarea socială, teama permanentă de posibile represalii ş.a. Ei au fost nevoiţi să trăiască cu un stigmat al „impurităţii"[67], să accepte că sunt o categorie aparte, inferioară. Din nefericire însă, după schimbările de regimuri politice, măsurile reparatorii şi compensatorii pentru suferinţele îndurate nu au reuşit să restabilească echilibrul care a fost rupt cu brutalitate, schimbându-le dramatic vieţile.

67. Mary Douglas, „Purity and Danger Revisited", în *Times Literary Supplement*, 19 septembrie 1980, *apud* George Schöpflin, *op. cit.*, p. 97.

Cercet. dr. Dalia BÁTHORY

Noi perspective asupra familiilor în comunism. Supravieţuire şi integrare socioprofesională în condiţii dificile

Regimurile comuniste din Europa Centrală şi de Est au primit la fel de multă atenţie, dacă nu chiar mai multă, după prăbuşirea lor decât pe parcursul existenţei lor. Cercetătorii şi-au adus contribuţia prin analiza modului de funcţionare a acestora la nivel sistemic, represiv, social-economic, politic. Aceştia au folosit multiple tehnici de analiză, abordând subiectul dintr-o perspectivă macro- sau microistorică, folosind documente de arhivă şi/sau istoria orală.

Situaţia familiilor în blocul sovietic a fost şi ea în atenţia cercetătorilor, reprezentând un punct de intersecţie a mai multor abordări : istorie socială, sociologia vieţii cotidiene, istorie orală. Luând în considerare programul transformativ extensiv al ideologiei comuniste, care a atins fiecare detaliu al existenţei sociale, nu e de mirare că aspectul familiei a fost atât de important pentru acesta. Agenda revoluţionară a inclus resemnificarea şi reconsiderarea structurii familiei şi rolului acesteia în societate, pornind de la consideraţiile lui Friedrich Engels despre statutul femeilor şi familiilor.

Într-una din scrierile sale târzii, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Engels, folosind notele lui Karl Marx, a analizat schimbarea de la modelul matriliniar la cel patriliniar şi evoluţia familiei monogame, în care copiii îi aparţin tatălui şi sunt moştenitorii lui, iar femeile sunt „şefe peste gospodărie" (modelul atenian). Monogamia, susţinea el, a fost un pas înainte pentru civilizaţie, dar a avut şi dezavantaje : „Este celula societăţii civilizate, care ne permite să studiem natura antagonismelor şi contradicţiilor ce se dezvoltă din plin în această societate"[1]. Din cauza funcţiunilor economice şi a dominanţei masculine, teoretiza Engels, mariajul a rămas o instituţie convenţională, iar femeia şi bărbatul au recurs la parteneri din afara căsătoriei pentru a-şi îndeplini nevoile emoţionale. Singurul exemplu de relaţie bazată pe liberul-arbitru şi liberul consimţământ, sublinia filosoful, se găseşte în mijlocul „claselor oprimate", deoarece lor le lipsesc proprietatea şi, în consecinţă, dominaţia

1. Friederich Engels, „The Origin of the Family, Private Property, and the State", în Robert C. Tucker (ed.), *The Marx and Engels Reader*, W.W. Norton Company, New York, Londra, 1978.

masculină. Mai mult, pentru că femeile au început să lucreze în fabrici şi să câştige pâinea în familiile lor, dominaţia masculină şi-a pierdut „orice bază, în afară doar de o oarecare brutalitate faţă de soţii, care s-a înrădăcinat odată cu introducerea monogamiei". Soluţia propusă de Engels pentru emanciparea femeilor a fost angajarea lor în industrie, ceea ce le garanta autonomie economică, astfel încât rezultatul final să nu fie distrugerea monogamiei, ci consolidarea ei datorită eliminării relaţiilor în afara căsniciilor[2], atât pentru bărbaţi, cât şi pentru femei.

Printre cele mai cunoscute preluări ale acestei teorii în producţia ideologică sovietică s-au numărat şi cele ale Aleksandrei Kollontai[3], iar în primii ani ai sovietizării în Rusia instituţia căsătoriei a fost liberalizată sistematic, doar pentru a reveni la forma ei tradiţionalistă în timpul lui Stalin[4].

Atât faptul că Marx şi Engels au legat condiţia femeilor de instituţia căsătoriei, cât şi experimentele vizând instituţia familiei de la începutul secolului XX din Rusia au atras curiozitatea multor cercetători în ceea ce priveşte impactul ideologiei asupra funcţionării „celulei de bază a societăţii" în blocul sovietic.

Lucrările publicate până acum pe subiect pot fi împărţite în două largi categorii : cele publicate înainte de 1989 şi cele publicate ulterior, ultimele beneficiind de contribuţii originale substanţiale venind dinspre ţările foste socialiste. Un studiu istoriografic comparativ al celor două categorii ar fi interesant pentru istoricii preocupaţi de istoria contemporană, dar, din cauza lipsei de spaţiu, ceea ce vom prezenta în continuare este, mai degrabă, o trecere în revistă tematică. Ar mai fi important de precizat că subiectul familiei în comunism a fost abordat mai ales segmental, vizându-se „elementele componente" (soţi, copii, rude ; o privire elaborată asupra acestor aspecte o oferă studiul introductiv al lui Cosmin Budeancă din prezentul volum), în timp ce familia per ansamblu ca subiect şi obiect de studiu a fost mai puţin vizată. Chiar şi aşa, literatura pe care am identificat-o se poate împărţi în mai multe categorii : analiza reglementărilor din Codul familiei şi a legislaţiei care interferează cu căsătoriile ; schimbarea statutului femeii şi impactul asupra familiei ; restituirea memoriei familiei.

Prima temă menţionată este destul de explorată. Printre lucrările care tratează Codul familiei se numără Rudolf Schlesinger, *The Family in the USSR. Documents and Readings*[5], George C. Guins, *Soviet Law and Soviet Society*[6] sau Wendy Goldman, *Women, the State and Revolution. Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, care urmăreşte schimbările din Codul familiei, de la „dispariţia familiei" în 1917 la reînvierea ei în 1936, din perspectiva istoriei de gen[7]. O poziţie nuanţată vizavi de acest subiect găsim în „The Family in the USSR", articolul lui Kent Geiger şi Alex

2. *Ibidem*, pp. 742-749.
3. Aleksandra Kollontai, *Communism and the Family*, D.B. Young, Sidney, 1971.
4. George C. Guins, *Soviet Law and Soviet Society*, Marinus Nijhoff, Haga, 1954, p. 3.
5. Rudolf Schlesinger, *The Family in the USSR. Documents and Readings*, Routledge, Abington, 1949.
6. George C. Guins, *op. cit.*
7. Wendy Z. Goldman, *Women, the State and Revolution. Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

Inkeles din 1954[8], care precizează că toate aceste schimbări legislative au avut un impact mai redus asupra vieţii de familie în comparaţie cu alte măsuri luate de regim, cum ar fi colectivizarea forţată sau politicile represive. În ceea ce priveşte situaţia din România, o analiză asupra familiei în comunism o realizează Corina Doboş, în volumul *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu. O perspectivă comparativă*[9], precum şi Florin S. Soare, în „Familia, căsătoria şi divorţul între ideologia comunistă şi pronatalism"[10], din perspectiva consecinţelor pe care legislaţia comunistă şi politicile pronataliste le-au avut asupra căsătoriilor.

Un alt subiect important este emanciparea femeii şi impactul acesteia asupra rolului familiei în societăţile socialiste ; menţionăm aici textele lui Agnes Heller şi Mihaly Vajda, printre care „Family Structure and Communism"[11] ; E.G. Balagushkin, „The Building of Communism and the Evolution of Family and Marital Relations"[12], studiu scris din perspectivă sovietică şi furnizând argumente economice şi ideologice pentru „familia socialistă" ; o altă preocupare este aceea de a urmări această temă la nivelul anumitor state din blocul sovietic, preluată de autori precum Kristen Ghodsee, „Red Nostalgia ? Communism, Women's Emancipation, and Economic Transformation in Bulgaria"[13] ; Donna Harsch, *Revenge of the Domestic : Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*[14], o analiză a evoluţiei relaţiei dintre femei, statul socialist şi familie în timpul regimului comunist în RDG ; Lutjona Lula, „Gender and Traditional Values during and after Communism : Detraditionalisation and Retraditionalisation in Albania and Romania"[15], articol care urmăreşte ipostaza femeii în societate în comunism şi postcomunism, pentru a verifica ipoteza retradiţionalizării rolului acesteia după 1990. Aspecte ale consecinţelor emancipării femeii în România şi asupra vieţii de familie se regăsesc şi în volumul Lucianei M. Jinga, *Gen şi reprezentare în România comunistă 1944-1989*[16].

Lucrări aparte sunt cele care recurg la fotografie pentru a analiza destinele familiilor în contextul mai larg al regimurilor comuniste. Aici merită menţionate lucrarea lui Gilles de Rapper şi Anouck Durand, „Family Photographs in Communist Albania :

---

8. Kent Geiger, Alex Inkeles, „The Family in the USSR", în *Marriage and Family Living*, vol. 16, nr. 4, 1954.
9. Corina Doboş (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu. O perspectivă comparativă*, Editura Polirom, Iaşi, 2010.
10. Florin S. Soare, „Familia, căsătoria şi divorţul între ideologia comunistă şi pronatalism", în Florin Soare (ed.), *Politică şi societate în epoca Ceauşescu*, Editura Polirom, Iaşi, 2013.
11. Mihaly Vajda, Agnes Heller, „Family Structure and Communism", în *Telos*, vol. 7, 1971.
12. E.G. Balagushkin, „The Building of Communism and the Evolution of Family and Marital Relations", în *Soviet Sociology*, vol. 1, nr. 3, 1962.
13. Kristen Ghodsee, „Red Nostalgia ? Communism, Women's Emancipation, and Economic Transformation in Bulgaria", în *l'Homme Z.F.G.*, vol. 15, nr. 1, 2004.
14. Donna Harsch, *Revenge of the Domestic : Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*, Princeton University Press, Princeton, 2007.
15. Lutjona Lula, „Gender and Traditional Values during and after Communism : Detraditionalisation and Retraditionalisation in Albania and Romania (case study)", în *Analize. Journal of Gender and Feminist Studies*, nr. 9, 2017.
16. Luciana M. Jinga, *Gen şi reprezentare în România comunistă 1944-1989*, Editura Polirom, Iaşi, 2015.

State Photography and the Private Sphere"[17], o discuţie despre relaţiile între familie, statul totalitar şi agenţii acestuia; ori articolul Ioanei Haşu, *Recalling Trauma: Photographs as Links to a Memory Chains for Survivors of Armed Resistance in Romania*[18], în care autoarea discută rolul fotografiei în rememorarea de către rudele supravieţuitoare a membrilor familiei care au fost victimele regimului represiv.

Publicaţiile apărute după 1990 au avantajul de a folosi numeroase mărturii şi materiale de arhivă pentru a explora subiectele mai dificile legate de represiunea resimţită zilnic în fostul bloc sovietic. Deşi există deja o literatură extensivă referitoare la acest subiect, atât a cercetătorilor „occidentali", cât şi a celor din ţările foste socialiste, puţine lucrări se ocupă de situaţia familiilor care au fost victime ale terorii staliniste. Un exemplu de referinţă ar fi lucrarea lui Orlando Figes *The Whisperers. Private Life in Stalin's Russia*[19], o privire atentă asupra vieţii private a familiilor „duşmanilor poporului" şi a luptei lor pentru supravieţuire în contextul violenţei arbitrare din anii '30.

Toate ţările din Europa Centrală şi de Est care au făcut parte din blocul sovietic au trecut prin propriile experienţe legate de teroarea stalinistă, în unele cazuri chiar şi după dispariţia lui Stalin. Cercetările prolifice continuă să indice noi victime, iar numărul lor creşte pe măsură ce cercetătorii încep să-şi concentreze atenţia pe impactul mai larg al dictaturilor. Astfel, pe lângă necesitatea de a înţelege transformările structurilor familiale din motive ideologice (de la disoluţie la reîntărirea lor), apare şi nevoia de a înţelege dificultăţile zilnice ale rudelor şi ale celor apropiaţi de foştii deţinuţi politici, cercul al doilea al suferinţei, după cum indică Claudia Dobre în studiul ei din prezentul volum, un subiect care a primit mai puţină atenţie din partea istoricilor.

În aceste condiţii, în perioada 2015-2017, în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc s-a derulat o cercetare referitoare la acest subiect, cu suportul financiar al CNCS-UEFISCDI. Deşi proiectul s-a concentrat doar asupra situaţiei din România, s-a considerat că o perspectivă mai amplă este bine-venită, aşa încât echipa de cercetare a organizat la Râmnicu Sărat, în perioada 22-25 iunie 2016, conferinţa internaţională „Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration Strategies in Communist Political Prisoners' Families in Central and Eastern Europe in the '50s and '60s".

Prezentul volum conţine articolele care au ca sursă lucrările din cadrul acestei conferinţe. Scopul lui este de a prezenta, pe scurt, unele din efectele pe care detenţia politică le-a avut asupra familiilor deţinuţilor politici. Complexitatea subiectului şi particularităţile fiecărui regim politic analizat fac ca acest demers să fie minor în

17. Gilles de Rapper, Anouck Durand, „Family Photographs in Communist Albania: State Photography and the Private Sphere", în Eckehard Pistrick, Nicola Saldaferri, Gretel Schwoerer (eds.), *Audiovisual Media and Identity Issues in Southeastern Europe*, Cambridge Scholars Publishing, New Castle upon Tyne, 2011.
18. Ioana Hasu, „Recalling Trauma: Photographs as Links to a Memory Chain for Survivors of Armed Resistance in Romania", în *History of Communism in Europe*, nr. 6, Editura Zeta Books, Bucureşti, 2015.
19. Orlando Figes, *The Whisperers. Private Life in Stalin's Russia*, Penguin Books, Londra, 2008 (ed. rom. *Vorbind în şoaptă. Viaţa privată în Rusia lui Stalin*, traducere de Justina Bandol şi Mihaela Negrilă, Editura Polirom, Iaşi, 2019).

comparaţie cu posibilităţile de explorare. Cu toate acestea, volumul de faţă poate fi un început şi o sursă de inspiraţie pentru alte cercetări.

Volumul este împărţit în trei secţiuni, dedicate naraţiunilor mai puţin cunoscute ale familiilor celor ce au fost privaţi de libertate din cauza opţiunilor lor politice.

Prima secţiune, „Istorii ale unor familii de deţinuţi politici", conţine opt studii ce reconstruiesc destinele deţinuţilor politici şi ale rudelor lor în timpul detenţiei şi după aceea. Prima analiză îi aparţine Mariei Buko, „Biografii publicate - biografii ascunse. Destine ale familiilor reprimate în perioada stalinistă. Studiu de caz". Cercetarea lui Buko de la Dom Spotkań z Historią (Casa Întâlnirilor cu Istoria, Varşovia) este una dintre puţinele despre acest subiect. Autoarea alege două familii ale căror destine le urmăreşte în perioada represiunii, dar şi după aceea, intervievându-le copiii şi încercând să ilustreze impactul detenţiei asupra familiilor, cu atât mai mult cu cât părinţii au avut cariere de succes după eliberarea din penitenciar.

Studiul lui Mirosław Szumiło, „Trăind cu stigmatul de «trădător de patrie». Familiile victimelor terorii staliniste din Polonia. Cazul familiei lui Witold Pilecki", ilustrează o poveste reprezentativă pentru soarta familiilor celor care s-au opus şi au acţionat împotriva regimului comunist. Witold Pilecki a fost un ofiţer polonez care a organizat acţiunea de rezistenţă de la Auschwitz şi care, după al Doilea Război Mondial, a fost activ şi în mişcarea de opoziţie faţă de regimul comunist. După ce a fost judecat într-un proces-spectacol şi executat în 1948, familia lui a trecut prin drama de a fi rudele unui „trădător de patrie", aşa cum a fost numit Pilecki.

Urmează mai multe articole care analizează situaţia din România. Textul Ruxandrei Petrinca, „Alegerea de a uita. Politică, viaţă cotidiană şi familie în România stalinistă" descrie dificultăţile prin care a trecut familia sa pentru a face faţă problemelor apărute din cauză că bunicul ei a fost membru al Gărzii de Fier şi fost deţinut politic. Condiţiile precare de viaţă şi încercările continue de a falsifica datele biografice ale familiei pentru a ascunde identitatea reală a bunicului au făcut ca familia să trăiască în tensiune şi teamă permanente de-a lungul deceniilor comuniste.

O altă istorie interesantă este cea narată de Pompiliu-Nicolae Constantin în „Între a fi ostracizat şi a fi erou al poporului. Destinul familiei Zeller", unde ilustrează soarta Ellei Zeller, o foarte importantă jucătoare de tenis de masă care provenea dintr-o familie din regiunea Banatului deportată în Bărăgan în 1951. 40.000 de persoane au fost deportate atunci, dar Ella Zeller, care locuia la unchiul ei în Timişoara în acel moment, a reuşit să scape. Ea şi-a construit o carieră remarcabilă ca sportivă, dar în acelaşi timp a trecut prin încercări dificile luptându-se să-şi ajute familia deportată.

Provenind dintr-o familie transilvană, Corneliu Coposu a fost una dintre cele mai importante personalităţi politice din România, devenită un simbol al moralităţii pentru atitudinea sa în perioada comunistă. Întreaga familie Coposu a trecut însă prin mai multe etape ale persecuţiei instrumentate de regim din momentul în care Corneliu Coposu, ca lider al opoziţiei democratice, a fost închis : soţia lui a fost arestată, iar surorile sale au reuşit cu greu să îşi încheie studiile şi să îşi găsească un loc de muncă. Contribuţia lui Marin Pop, „Calvarul familiei Coposu în timpul regimului comunist (anii '50-'60)", conţine o descriere detaliată a destinului acesteia în perioada stalinistă.

Soarta minorităţilor etnice din România nu a fost lipsită de greutăţi, fiind supusă aceloraşi tratamente ca populaţia majoritară, dacă nu chiar mai rigide. Etnicii maghiari

au constituit o ţintă preferată după Revoluţia din 1956 din Ungaria, iar articolul lui Jánosi Csongor, „Destinul unui preot din Transilvania în regimul comunist. János Dobri (1914-1990)", conţine povestea preotului János Dobri, care a ales să trăiască conform standardelor lui morale, în ciuda tratamentului dur ce li s-a aplicat atât lui, cât şi familiei sale.

Articolul Andreei Opriş, „Viaţa de după detenţie a unui fost deţinut politic şi a familiei sale. Studiu de caz : familia lui Doru Novacovici", urmăreşte viaţa lui Doru Novacovici după eliberarea sa din închisoare, alături de cea a familiei şi a prietenilor săi. Novacovici, un personaj important al exilului românesc începând cu anii '70, fusese închis şi apoi, după eliberare, hărţuit împreună cu rudele sale din cauza activităţii lui anticomuniste.

Revenind în Polonia, avem studiul lui Mirosław Kłusek şi Robert Andrzejczyk, cercetători interesaţi de situaţia familiilor aristocrate. „Represiunea comunistă şi strategii de supravieţuire în cazul familiilor din aristocraţia poloneză. Cazul familiei Branicki (1945-1960)" este bazat pe material de arhivă şi amintiri care reconstruiesc destinul familiei amintite. Această familie aristocrată a fost deportată în Krasnogorsk (URSS) în 1945 şi s-a reîntors în Varşovia doi ani mai târziu, unde şi-a găsit cea mai mare parte a bunurilor expropriată şi a fost supusă mai multor restricţii în viaţa socială şi profesională, fiind considerată o familie de „duşmani ai poporului".

A doua secţiune a volumului, „Efectele pe termen lung ale represiunii şi supravieţuirea profesională", este constituită din trei contribuţii care tratează mai multe studii de caz legate de strategiile folosite de foştii deţinuţi politici şi de soţiile lor pentru a supravieţui din punct de vedere social şi profesional în România comunistă. Astfel, studiul lui Dragoş Ursu, „Viaţa după reeducare. Foşti deţinuţi politici din Penitenciarul Aiud, între reintegrare socioprofesională şi urmărirea permanentă a Securităţii", are în vedere grupul deţinuţilor care au fost eliberaţi de la Penitenciarul Aiud ca urmare a Decretului nr. 411/1964 şi care au trecut prin etapa târzie a procesului de reeducare din această închisoare (1959-1964). Analizând experienţele lor şi bazându-se pe material de arhivă şi pe amintirile celor direct implicaţi, Ursu se concentrează asupra câtorva aspecte importante ale vieţii de după detenţie : dificultăţile de angajare, problemele cu reintegrarea în familie sau cu alcătuirea unei familii noi ori dificultăţile în adaptarea la noile realităţi comuniste.

Printre cei mai afectaţi membri ai familiei s-au aflat soţiile foştilor deţinuţi politici, care au fost în mod special obligate să recurgă la strategii specifice statutului lor, cum ar fi divorţul, sau să se confrunte cu situaţii grele, particulare, cum ar fi posibilităţile restrânse de a găsi un loc de muncă sau creşterea copiilor în condiţii de sărăcie. Contribuţia lui Cosmin Budeancă, „Strategii de integrare socioprofesională ale soţiilor de foşti deţinuţi politici în România comunistă în anii '50 şi '60", ilustrează astfel de studii de caz, foarte bine documentate prin mărturii personale şi documente de la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii.

Cristina Plămădeală reconstruieşte dintr-o perspectivă foarte subiectivă biografia bunicului ei, Antonie Plămădeală, şi experienţele lui în perioada comunistă. Antonie Plămădeală a fost un personaj important, dar disputat al sferei clericale româneşti, cu un parcurs al vieţii interesant : el şi familia lui s-au refugiat din Basarabia în 1944. În România el a fost sub supravegherea Securităţii deoarece era suspectat că avea legături

cu extrema dreaptă. În cele din urmă a fost închis. Studiul Cristinei Plămădeală tratează doar prima decadă a vieţii lui în România, astfel încât nu discută nici relaţia sa cu comunitatea ortodoxă românească din SUA din anii '60 şi '70 şi nici acuzaţiile de colaborare cu Securitatea care au apărut în presa anilor 2000[20].

A treia secţiune a volumului, „Victime «colaterale» ale sistemelor represive din Europa Centrală şi de Est în anii '50 şi '60", aprofundează subiectul familiilor din blocul sovietic, explorând categorii specifice de victime (de exemplu, mame, arhitecţi, minorităţi etnice), cadrul legal şi politic al regimurilor comuniste sau consecinţele acestora pe termen lung.

Vlad Mitric-Ciupe a cercetat situaţia familiilor arhitecţilor. „Supravieţuire şi integrare socioprofesională în familiile arhitecţilor întemniţaţi politic în timpul regimului comunist din România. Apel la amintirile câtorva descendenţi" este o analiză rezultată în urma documentării a aproximativ 170 de cazuri de familii de arhitecţi cu unul din părinţi deţinut politic în legătură cu felul în care acestea şi-au înfruntat problemele de zi cu zi în anii comunismului.

„Maternitate încarcerată în memoria gulagului românesc", studiul Ioanei-Zoia Sandu (Ursu), abordează subiectul deosebit de dificil al mamelor deţinute şi al femeilor care au născut în închisoare, examinând circumstanţele anchetelor şi ale cazurilor de despărţire a familiilor.

Viaţa cotidiană se află în atenţia Claudiei Dobre în contribuţia sa „Viaţa cotidiană în al doilea cerc al suferinţei. Studiu de caz : familia Pantelimon Chirilă". Apelând la conceptul de *agency* (putere de a decide şi acţiona), Dobre analizează abilitatea indivizilor de a rezista presiunilor puterii manifestate structural în dictatura comunistă din România, urmărind destinul familiei Chirilă şi modul în care membrii acesteia au făcut faţă persecuţiilor.

Contribuţia subsemnatei, „Strategia unui maghiar de a înfrunta criza din '56. Naraţiuni în dosarele Securităţii", reconstituie naraţiunea formulată de poliţia politică românească pentru a acuza un etnic maghiar din România de constituire a unui grup secret subversiv. Personajul acestei poveşti apare mai curând ca un antierou care a luat o serie de decizii greşite, cu un rezultat contrar celui aşteptat de el.

Monika Kareniauskaitė abordează problema familiilor din Lituania sovietică din punct de vedere legal, ideologic şi sociologic, într-o expunere mai degrabă teoretică, „Prizonieri ai Gulagului, deportaţi şi familiile lor în RSS Lituania în perioada stalinistă şi după. Definiţii juridice, ideologice şi sociale". Autoarea tratează cazurile familiilor nucleare, cu unul dintre părinţi deţinut politic, iar celălalt deportat, pe considerentele vinei colective.

---

20. Presa din România a scris că Antonie Plămădeală i-ar fi cerut lui Ceauşescu să îl facă „general" şi că ar fi informat despre activităţile din SUA ale unei alte figuri clericale importante, Bartolomeu Anania, în anii '70. Deoarece Plămădeală a decedat, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii nu a emis nicio declaraţie oficială cu privire la natura legăturii sale cu Securitatea. Dan Duca şi Mirela Corlăţan au scris despre această situaţie în 2007 în *Cotidianul*, http://mobile.hotnews.ro/stire/1042440, iar Mirela Corlăţan în 2011 în *Evenimentul zilei*, https://evz.ro/blestemul-apostol-anania-si-plamadeala-s-au-turnat-cu-acelasi-nume-de-cod-920226.html (accesate la 30.03.2019).

O perspectivă tehnică oferă şi articolul lui Maciej Kościuszko, „Infracţiunile politice în Polonia Mare (Wielkopolska) în perioada stalinistă. O analiză a surselor". Cercetătorul foloseşte documente din arhivele Institutului Memoriei Naţionale din Poznań şi din Arhivele Naţionale din Poznań pentru a afla numărul copiilor şi adolescenţilor cu condamnări politice, motivele din spatele condamnărilor lor şi numărul de condamnări la moarte emise în perioada 1945-1956.

De asemenea, o componentă teoretică substanţială prezintă şi capitolul Ludmilei Cojocaru, „«Părinţii mei au fost numiţi duşmani ai poporului.» Probleme şi perspective de abordare a tăcerii în studiile de istorie orală". Pentru a discuta problema tăcerii în interviurile de istorie orală, autoarea foloseşte studii de caz din interviurile cu familii deportate din RSS Moldova, de unde decupează teme ca marginalizarea la care acestea au fost supuse de statul sovietic ca duşmani ai poporului sau strategiile lor de supravieţuire în aceste condiţii dure.

Cele două capitole care încheie volumul abordează problema justiţiei de tranziţie în Polonia şi Albania. Textul lui Marcin Zwolski, „Aspecte legate de justiţia de tranziţie în Polonia. Cazul familiei Niechoda", abordează situaţia proprietăţilor confiscate de regimul comunist şi problema reparaţiilor pentru familiile afectate. Acest caz este deosebit de complicat deoarece Piotr Niechoda a fost ucis în timpul unui interogatoriu, pe când se afla în custodia poliţiei secrete poloneze. În urma lui au rămas soţia şi cinci copii, care au fost deposedaţi de bunuri. Urmaşii au încercat să-şi revendice proprietăţile după 1989, dar nu au avut nicio dovadă că Piotr Niechoda a fost afiliat vreunei mişcări anticomuniste, ceea ce a dus la respingerea cererii lor.

În încheiere, articolul Davjolei Ndoja vorbeşte despre dificultăţile procesului de tranziţie în Albania. „Justiţia de tranziţie şi foştii deţinuţi politici din Albania" oferă o perspectivă de ansamblu asupra lipsei de progres în acordarea de compensaţii şi reparaţii pentru cei care au suferit în timpul comunismului. Cadrul legal instabil şi transformarea statutului şi drepturilor foştilor deţinuţi politici într-un subiect de negociere şi manipulare între partidele politice au lăsat victimele într-o condiţie precară şi fără vreo speranţă că li se va face dreptate.

Experimentul legislativ menit să facă familiile conforme şi perfecte în cadrul ideologic stabilit a fost un aspect care a caracterizat multe regimuri socialiste, toate având ca punct comun în evoluţia lor eliminarea oponenţilor şi a familiilor acestora. De aceea, volumul de faţă nuanţează perspectiva curentă asupra comunismului din Europa Centrală şi de Est şi a impactului acestuia, încă vizibil.

ISTORII ALE UNOR FAMILII DE DEŢINUŢI POLITICI

Cercet. drd. Maria BUKO

Biografii publicate – biografii ascunse. Destine ale familiilor reprimate în perioada stalinistă. Studiu de caz

Polonezii care au suferit din cauza regimului stalinist (1944-1956) au constituit multă vreme un grup omis din discursul public. Până în 1989 – din motive evidente – şi apoi încă o perioadă după schimbarea de regim, când diferite categorii de victime care ar fi meritat mai multă atenţie au început să iasă la iveală.

Iniţiativele de utilizare a istoriei orale le-au făcut pe victimele stalinizării să înceapă să vorbească. Mişcarea clandestină KARTA (actuala Fundaţie KARTA) a început să înregistreze interviuri cu victimele poloneze ale represiunii sovietice[1] încă din anii '80. Oamenii care au fost închişi în Polonia în timpul regimului sovietic erau menţionaţi în câteva publicaţii care circulau în clandestinitate[2], dar, în opinia noastră, momentul de maximă atenţie din partea publicului în legătură cu acest subiect a fost aşa-numitul „Proces al lui Humer" (*Proces Humera*) din 1992. Adam Humer a fost unul dintre torţionarii cu rangul cel mai înalt, care s-a ocupat de membrii conspiraţiei clandestine până în 1956, şi unul din puţinii rămaşi în viaţă în anii '90. Cei doi procurori auxiliari din cadrul procesului său au fost Hanna Stachiewicz şi Maria Hattowska, foste deţinute politic, cea din urmă atât de grav torturată în timpul interogatoriilor din anii '50, încât a intrat în comă. Acest proces a fost, până la un punct, foarte mediatizat şi, de asemenea, prezentat în filme[3]. În afară de aceste aspecte însă, foştii deţinuţi îşi rememorau destinele mai degrabă în grupuri restrânse. La iniţiativa unei alte foste deţinute, Barbara Otwinowska, s-au inaugurat două expoziţii şi a fost publicat un volum

---

1. Colecţia s-a numit ulterior Arhiva Estică şi este accesibilă la Arhiva de Istorie Orală de la Casa Întâlnirilor cu Istoria (Dom Spotkań z Historią) şi Centrul KARTA. Vezi http : //www. karta.org.pl/archiwa_i_bazy_danych/Archiwum_Wschodnie/51 (accesat la 20.03.2018).
2. Vezi, de exemplu, Danuta Suchorowska Śliwińska, *Wielka edukacja : wspomnienia więźniów politycznych PRL (1945-1956)* [*Marea educaţie : amintirile deţinuţilor politici din RPP (1945-1956)*], Varşovia, 1990 ; Maria Turlejska, *Zapis pierwszej dekady 1945-1954* [*Înregistrările primei decade 1945-1954*], Książka i Wiedza, Varşovia, 1972 ; *idem*, *Te pokolenia żałobami czarne... : skazani na śmierć i ich sędziowie* [*Generaţii în doliu : condamnaţii la moarte şi judecătorii lor*], Varşovia, 1990.
3. De exemplu, *Psy totalitaryzmu* (*Câinii totalitarismului*) de J. Kryasik şi J. Morawski, documentar prezentat în 1996.

de poezii de detenţie. Dar după interesul iniţial, chiar exploziv, pentru memorie de la începutul anilor '90, tema a ieşit încet din atenţia publicului.

Publicaţiile dedicate acestui subiect fac parte în mare măsură din zona memorialistică, iar când vine vorba de monografii, acestea acoperă aspectele instituţionale, cu o abordare de sus în jos : sistemul de justiţie, sistemul penitenciarelor, serviciile secrete.

Până în deceniul al doilea al anilor 2000, sintagma „soldaţi excluşi" (*żołnierze wyklęci*) a atins o cotă de popularitate neaşteptată, în special datorită eforturilor Institutului Memoriei Naţionale din Polonia (Instytut Pamięci Narodowej, IPN) şi insistenţelor cercurilor sociale şi politice de dreapta. În prezent, referirile la fostele închisori staliniste sunt, cel mai adesea, părtinitoare din punct de vedere ideologic şi exploatate pentru nevoile strategice politice - astfel că multe dintre familiile foştilor deţinuţi care nu se identifică cu ideologia de dreapta şi politicile istoriei martirologice de acum sunt excluse din discursul actual. De aceea, perspectiva individuală şi experienţa directă a foştilor deţinuţi încă necesită o analiză ştiinţifică extinsă.

În acest capitol am dori să prezentăm poveştile a două familii (pe care le vom numi A şi B), între care au existat multe asemănări izbitoare, dar a căror soartă - atât înainte, cât şi după 1989 - s-a diferenţiat totuşi în mod semnificativ.

Context

Rădăcinile familiilor A şi B[4] erau similare. Soţii A erau verişori, provenind dintr-o zonă geografică cu burghezie bogată şi patriotică, numită Kresy (la graniţa de est a Poloniei). Doamna A era una din fiicele preşedintelui unuia dintre monopolurile naţionale[5] şi, asemenea surorilor ei, a urmat o şcoală privată prestigioasă şi era activă în mişcarea cercetaşilor. Despre aceasta fiica ei îşi amintea :

> O, Doamne ! Mama şi-a dat bacalaureatul (*matura*) în 1938 la Şcoala Platerks, aici în apropiere, şi era în primul an la Universitate când a început războiul. Avea 19 ani, aşa că a urmat o perioadă în care a fost influenţată de acel mediu, cu tinerii luptând, ceea ce aş zice că era absolut normal, era o consecinţă a faptului de a creşte în timpul războiului. Pur şi simplu s-a întâmplat ca ea să facă parte din generaţia destinată să treacă prin tot ce s-a întâmplat mai târziu

a conchis fata ei. Domnul A era fiul unui profesor la Medicină şi era înscris la şcoala de cadeţi când a început războiul.

Doamna A s-a implicat în acţiuni „conspiraţioniste" începând cu 1942, când a fost mesager în cadrul Departamentului de propagandă al statului polonez clandestin, dar datorită viitorului ei soţ s-a implicat în ceva mult mai serios - activităţile serviciilor

4. Pe parcursul studiului vom păstra anonimatul asupra identităţii familiilor deoarece ne-au împărtăşit informaţii foarte intime, dar avem disponibilitatea să oferim mai multe detalii cercetătorilor interesaţi.
5. Diferitele monopoluri naţionale formau între 22 % şi 33 % din bugetul Poloniei din timpul războiului.

secrete din Est. Ei lucrau împreună şi, în urma unui eveniment periculos din timpul unei misiuni, în 1943 au decis să se căsătorească. Când a izbucnit revolta de la Varşovia, erau în misiune în afara oraşului, astfel că nu au putut să i se alăture. În 1944, domnul A a fost prins şi a ajuns prizonier în Gulag, la Arhanghelsk.

Doamna A, fără să ştie nimic despre soarta soţului ei, şi-a continuat activitatea până în luna iulie 1945, când grupul ei a fost dizolvat de generalul Jan Rzepecki, comandantul Delegaţiei Forţelor Armate pentru Polonia. Ea a călătorit împreună cu comandantul ei în Italia, la sediul central al generalului Władysław Anders, inspector general al Forţelor Armate al guvernului în exil al Poloniei, unde a primit ceea ce spera : un ordin de a-şi continua activitatea în clandestinitate. Grupul lor nu avea legătură cu niciun altul din Polonia, rapoartele lor ajungând direct la generalul Anders.

La scurt timp după ce s-a întors în Polonia, comandantul doamnei A a fost arestat şi ea i-a preluat îndatoririle. A reuşit să trimită două rapoarte în Italia, dar, în acelaşi timp, a început să aibă îndoieli legate de munca sa :

> Nu concepeam, nu ne percepeam şi nu am vrut niciodată să fim un grup de spioni care să trimită informaţii către cercuri străine (englezeşti sau de alt fel). Eu şi comandantul meu am specificat asta în timpul discuţiilor din Italia [...] am pus la îndoială politicile lui Anders [...] englezii ne-au dezamăgit în mod ruşinos. „Războiul civil" care ne distrugea societatea avea loc în Polonia [...] vremea condamnărilor şi a luptei armate era încheiată[6].

Aşa cum am amintit, domnul A fusese arestat în 1944 şi s-a întors în Polonia în 1948, când soţia lui era deja în închisoare. Ea fusese arestată în 1946 şi atunci a început cea mai tragică perioadă din viaţa ei. I s-a oferit să-i devoaleze pe toţi subordonaţii ei, primind în schimb garanţia că vor fi eliberaţi cu toţii şi va fi judecată doar ea. Faptul că deja avea îndoieli legate de misiunea sa a avut un impact asupra deciziei ei de a coopera :

> În timpul ultimelor mele zile de activitate în conspirativitate, trebuie să recunosc că am avut numeroase îndoieli legate de sensul muncii noastre şi de calitatea organizaţiei în care munceam. Dacă spun asta acum nu o fac pentru a mă apăra [...] ci pentru a arăta cum gândeau unii oameni din clandestinitate şi care era starea lor de spirit, inclusiv a mea[7].

Desigur, organele secrete de securitate nu au dorit să ţină cont de înţelegerea făcută şi au scos la lumină acest caz ca pe una dintre cele mai mari afaceri ale Poloniei staliniste, prezentând acuzaţii că cei implicaţi erau spioni care lucrau pentru un guvern străin.

Doamna A a recurs la numeroase greve ale foamei pentru a forţa autorităţile să îi elibereze pe subordonaţii ei. Aceştia din urmă nu ştiau nimic despre înţelegerea ei cu

---

6. Barbara Sadowska, „Raport", în Barbara Otwinowska, Teresą Drzal, *Zawołać po imieniu. Księga kobiet-więźniów politycznych 1944-1958* (*Să fie strigaţi după primul nume. Cartea deţinutelor politic 1944-1958*), vol. II, Vipart, Pruszków, 2003, pp. 87-88.
7. Arhiva Institutului Memoriei Naţionale (AIMN), BU 0326/461 t. 3, f. 180

poliţia secretă şi s-a iscat un întreg haos în urma bârfelor şi zvonurilor. Situaţia creată a dus la distrugerea sănătăţii fizice şi psihice a doamnei A. Ea se aştepta ca înţelegerea făcută cu serviciile secrete să fie un mijloc sigur de a garanta siguranţa subordonaţilor săi, aşa încât a fost dispusă să preia toată vina asupra sa, pentru că, aşa cum aminteam anterior, deja avea incertitudini că munca ei de spionaj ajuta Polonia în vreun fel. Câţiva dintre foştii deţinuţi îşi amintesc că în timpul detenţiei au sprijinit-o pe doamna A şi au perceput-o ca fiind pe deplin loială. Cu toate astea, în acei ani, dispreţul pentru ea, survenit din naivitate sau prostie ori din cauza compromisurilor, a dus la izolarea ei socială.

Domnul A, întorcându-se în Polonia şi văzând cât suferă soţia lui, a dorit cu disperare să o elibereze. Cum poziţia lui în cadrul mişcării de rezistenţă din timpul ocupaţiei germane era mai importantă decât a soţiei, serviciile secrete au dorit să se folosească de ea ca de un mijloc prin care să obţină acces la numeroasele lui contacte din cadrul mişcării. Ce s-a întâmplat atunci cu exactitate nu se ştie. Fiica lor admite că tatăl a participat la unele întâlniri cu faimosul general Różański, pe atunci şeful Departamentului de Investigaţii din Ministerul Securităţii Publice, cel care a şi instrumentat cazul soţiei sale, implorându-l să o elibereze. Într-adevăr, în dosarul ei de la Institutul Memoriei Naţionale (IPN) am găsit câteva petiţii scrise de el, însă, din păcate, acest dosar este destul de subţire, multe din documente fiind distruse. Iar printre puţinele documente rămase, am găsit unul care afirmă că domnul A ar fi fost colaborator secret[8]. Am găsit, de asemenea, o notă conform căreia eliberarea doamnei ar fi fost o modalitate de a-l încuraja pe soţ să vorbească, serviciile secrete fiind nerăbdătoare să aibă acces la numeroasele lui contacte din cadrul Armatei Clandestine Poloneze, dar şi de a avea un control asupra lui. Potrivit acestor documente, domnul A ar fi afirmat că, dacă soţia lui urma să fie eliberată mai repede, el se va considera profund îndatorat ţării sale[9]. În acelaşi timp însă, doamna trebuia să fie urmărită de o întreagă reţea de agenţi secreţi[10].

În ceea ce priveşte cel de-al doilea caz, domnul B era cu 14 ani mai în vârstă decât domnul A. Era fiul a doi profesori, a primit o educaţie bună atât în Varşovia, cât şi în Paris şi a lucrat ca jurnalist. Doamna B provenea dintr-o familie de industriaşi bogaţi şi lucra în departamentul de jurnalism al aceluiaşi minister unde domnul B lucra ca avocat şi unde s-au şi cunoscut. Doamna B era cu 12 ani mai tânără decât domnul B şi s-au căsătorit curând după ce s-au întâlnit - cu doar o lună înainte de a începe războiul.

Domnul B a activat în clandestinitate încă din 1939. A lucrat în departamentul de propagandă al rezistenţei poloneze şi în acelaşi timp şi-a continuat şi activitatea - conspirativă - în partidul Alianţa Democraţilor (Stronnictwo Demokratyczne, SD), unde coordona activitatea informativă bazată pe surse independente, fiind convins că ocupaţia nu va mai dura mult şi polonezii trebuiau să fie pregătiţi pentru a prelua

8. Extras din înregistrările microfilmate ale Ministerului de Interne nr. 3964, copie primită de la AIMN la cererea noastră.
9. AIMN, BU 01236/446, 1089.
10. AIMN, BU 01236/446, 1075.

guvernarea. Mai mult, începând cu 1943 a devenit responsabil de identificarea colaboratorilor germani şi a celor care şantajau evrei - o muncă ce presupunea un efort atât de mare, încât a fost de acord ca doamna B să i se alăture pentru a-l ajuta. Doamna B s-a alăturat Armatei Clandestine Poloneze în octombrie 1944 şi cei doi au coordonat comunicaţiile pe parcursul Revoltei din Varşovia, în timpul căreia ea a fost rănită. După înfrângerea revoltei, cei doi soţi şi-au continuat munca în departamentul de propagandă. Mai târziu, până la arestarea lui, domnul B a activat la sediul Forţelor Armate Clandestine, iar doamna B era secretara şi omul lui de legătură. El a fost arestat în 1945 în timp ce ea se afla la Cracovia. După ce s-a întors în Varşovia, ea a început o luptă disperată pentru eliberarea soţului, cerând ajutor de la toate persoanele pe care le considera importante atunci. Demersul său era mai degrabă o luptă fără speranţă, care, în plus, era şi foarte periculoasă.

Povestea soţilor B este de asemenea dramatică, dar la un alt nivel. Doamna B a trebuit să renunţe la speranţa că îşi va termina studiile, deoarece eforturile de a-şi elibera soţul (care în mod deliberat fusese închis în alt oraş decât Varşovia) erau deosebit de epuizante. Domnul B a fost torturat în timpul investigaţiilor şi condamnat iniţial la 10 ani. Apoi, după revizuirea datelor procesului, a fost condamnat la moarte. Pentru 9 luni a fost închis într-o celulă cu un ofiţer SS de rang înalt, ceea ce a reprezentat o altă formă de persecuţie. A fost eliberat în 1956 şi reabilitat.

În martie 1949, doamna B a fost şi ea arestată. A trecut printr-o anchetă foarte dură, în timp ce domnului B i s-a spus de mai multe ori de către anchetatori că ea ar fi murit. Doamna B a fost condamnată la 6 ani de închisoare, pe care i-a ispăşit până în 1955, când a fost eliberată.

Contrar cazului soţilor A, în cazul soţilor B, soţia a fost cea care a trebuit să aştepte eliberarea soţului. Este important de subliniat că doamna A şi domnul B au fost arestaţi în aceeaşi perioadă de după război, când regimul stalinist încă nu era constituit, aflându-se la începuturi[11], iar doamna B a fost arestată în perioada stalinistă. Interesant de observat e că, în ambele cupluri, pentru soţie experienţa din închisoare a reprezentat o piedică mai mare în readaptarea la viaţa socială, chiar pe mai multe paliere (sănătate psihică, carieră etc.), iar textul nostru se va axa în continuare în special pe aceste aspecte. De asemenea, este surprinzător rezultatul unei comparaţii între cei doi soţi. Astfel, unul şi-a ispăşit sentinţa într-o închisoare stalinistă şi a fost condamnat la moarte, dar în memoria rudelor el este menţionat ca cel care, până la un punct, a reuşit să treacă peste traumă. În cazul celui de-al doilea, pentru care represiunea în perioada respectivă a fost mediată, într-un fel, de detenţia soţiei, se consideră că stresul prin care a trecut a reprezentat o povară de-a lungul întregii vieţi, cu consecinţe tragice.

11. În general, se consideră că în Polonia stalinismul a început în 1948, când s-a înfiinţat Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) - Partidul Unit al Muncitorilor Polonezi

Un nou capitol

După cum am menţionat, doamna A a ieşit distrusă din închisoare. La fel ca numeroşi alţi foşti deţinuţi, după eliberare s-a retras din activitatea politică şi s-a concentrat asupra vieţii de familie. În 1957 a născut-o pe singura sa fiică. Conform acesteia din urmă, doamna A a trecut printr-o primă depresie gravă câţiva ani mai târziu şi de atunci încolo a avut nevoie de susţinere psihiatrică permanentă. Era suspicioasă, iar societatea era, la rândul ei, neîncrezătoare în ceea ce o privea :

> Mama nu era genul care să celebreze toate aniversările - pentru că sunt unii oameni care se întorc mereu la evenimentele de atunci. Nu şi mama. Cred că aceste evenimente de după război au marcat-o într-un mod atât de tragic, încât nici măcar nu şi-a dorit, şi-a pus în minte să nu îşi dorească deloc să le celebreze. Cu toate astea, s-a întâlnit la un moment dat cu nişte prieteni şi îmi amintesc că a sărbătorit 50 de ani de la obţinerea examenului de maturitate[12].

Nu i-a fost uşor să vorbească despre experienţele ei, deoarece, după Dezgheţul lui Hruşciov, a devenit clar că autorităţile staliniste nu puteau fi un partener de dialog. Fiica doamnei A, al cărei soţ a fost un membru important al opoziţiei din anii '80, îşi aminteşte că el însuşi s-a întrebat mereu cum era posibil să negociezi cu opresorii : „Acum ştim, dar atunci ei nu aveau de unde să ştie. În afară de asta, ei îşi făceau iluzii. Iar mama avea o problemă cu asta şi eu o înţeleg perfect. Era problema ei adânc îngropată în subconştient. În anii '60, '70, când nimeni nu vorbea despre lucrurile astea, când nu exista un discurs social despre asta, tot izbucnea din ea această poveste"[13].

De abia după 1989 doamna A a simţit că poate vorbi despre experienţa şi perspectiva ei asupra trecutului şi a publicat aceste puncte de vedere sub titlul simbolic „Un raport", iar în propoziţia de încheiere specifica : „Nu cred că meritam mulţumiri. Aceste întâmplări încă sunt o sursă de reflecţie şi de amintiri intense pentru mine"[14]. Potrivit fiicei, pentru mama ei a însemnat un efort deosebit să vorbească deschis despre această perioadă dificilă, dar a considerat că e „de datoria" ei să o facă[15]. În contextul „exploziei" literaturii memorialistice privind perioada comunistă, ea a fost rugată să dea un interviu la televiziune, în timpul căreia a suferit un atac cerebral, iar în ziua următoare a murit. „A fost simbolic, foarte dramatic [...] s-a închis cercul"[16] - a conchis fiica ei.

Confruntat cu boala cronică a soţiei (doamna A putea câştiga bani doar predând ore de engleză în particular), domnul A a trebuit să preia întreaga responsabilitate

12. Interviul cu fiica doamnei A, realizat de autoare la 10.12.2014 în Varşovia, se află în arhiva personală a autoarei.
13. *Ibidem.*
14. Barbara Sadowska, *op. cit.*, p. 96.
15. Interviul cu fiica doamnei A, realizat de autoare la 26.02.2015 în Varşovia, se află în arhiva personală a autoarei.
16. *Ibidem.*

privind familia. A reuşit să aibă o carieră, în aşa fel încât să nu intre în opoziţie cu regimul comunist, şi a încercat să găsească un echilibru între idealurile socialiste ale tinereţii şi experienţa amară ulterioară. Această încercare însă a fost predispusă eşecului, ceea ce i-a cauzat o imensă frustrare, care, în cele din urmă, a evoluat în alcoolism. El a murit brusc de cancer în 1972.

> El era dintr-o generaţie pierdută [...] avea idealuri de stânga, cum au tinerii, şi, paradoxal - pentru că a fost deportat şi a văzut de toate! -, a fost păcălit! [...] Oamenii credeau că această Polonie va dura sute de ani... deci trebuie să te adaptezi, asta era toată filosofia. Eşecurile lui mai mari sau mai mici s-au datorat acestei viziuni. Deci după 1956, tata - apropo, acestea erau experienţe dramatice, era stresat de mulţi, pentru că ştiau că vrea să o elibereze pe mama - s-a înscris în Partidul Democrat[17] (SD), voia să muncească pentru ţara sa natală. [...] Dar viaţa tatălui meu a fost, de fapt, un lung şir de eşecuri. El a tot sperat că socialismul poate funcţiona într-un mod corect pentru toată lumea. [...] În afara faptului că era tragic şi pentru el, am văzut eu, nu avea căderi psihice ca mama, dar am văzut că la sfârşitul vieţii bea din ce în ce mai mult, era din ce în ce mai trist... El cumva a crezut, a vrut să îi găsească scuze acestui socialism, să dovedească faptul că e posibil. Şi iar şi iar se izbea de un zid şi, pe măsură ce începea să înţeleagă asta, zi de zi, devenea tot mai amărât.[18]

Doamna B a ieşit din închisoare cu sănătatea fizică şi psihică distrusă. S-a mutat la tatăl ei în Podkowa Leśna, lângă Varşovia, şi a încercat să se recupereze în timp ce îşi aştepta soţul.

> Sunt scrisori către tatăl meu lăsate de ea [...] în care, de exemplu, descrie drumul ei înapoi la Varşovia, când călătoreşte cu tatăl ei, un om mai în vârstă, iese din închisoarea de femei din Fordon şi se întoarce la Varşovia şi descrie cum s-a chinuit timp de un an de zile să se pună pe picioare. [...] De fapt, era complet pasivă. Vreau să spun că a încercat să îşi revină, dar fără succes... Bine, era epuizată, şi-a pierdut toţi dinţii în închisoare, şi i-a pus înapoi... [...] A trecut printr-un iad de anchetă acolo. A făcut greva foamei, la un moment dat, ca să o lase să îl vadă pe tata, şi tot aşa. A trecut prin nişte lucruri teribile. [...] Şi avea nişte migrene îngrozitoare. I-a şi scris tatălui ei despre ele. Încerca să nu se plângă, dar spunea că toată familia o sfătuia să îşi găsească ceva de lucru, iar ea zicea: „Dar n-am deloc energie pentru aşa ceva."[19]

La fel ca doamna A, şi doamna B s-a retras din viaţa socială şi s-a bazat în totalitate pe soţul ei. Domnul B a ieşit, în cele din urmă, din închisoare în 1956.

> Când tatăl meu a ieşit din închisoare, era ca un supraom... era teribil... A fost închis pentru şapte ani, dar chiar şi aşa era plin de energie şi cu o dorinţă incredibilă de a trăi şi de a acţiona. [...] În prima zi când a ieşit din închisoare, a scris în jurnalul lui că a văzut-o [pe mama] cum îl aşteaptă împreună cu toată familia în timp ce el se eliberează.

17. Stronnictwo Demokratyczne (SD), un partid satelit al PZPR.
18. Interviul cu fiica lui A, realizat de autoare la 26.02.2015.
19. Interviul cu fiica doamnei B, realizat de autoare la 4.04.2015 în Varşovia, se află în arhiva personală a autoarei.

Şi i-a văzut obrajii ascuţiţi, că era atât de slabă şi că era o senzaţie atât de copleşitoare, pentru că nu a mai văzut-o de atâţia ani şi era chiar ea... dar că era vizibil distrusă de experienţa din închisoare şi trecerea timpului era vizibilă. Nu că a îmbătrânit, nu, nu asta era ceea ce voia el să spună, ci că în ochii ei... Extenuarea şi despărţirea din ochii aceştia... Închisoarea nu se pune ca ani ai vieţii, ştii. Viaţa conectează oameni, iar ei au fost despărţiţi atâţia ani, deci va putea el să se descurce cu asta, vor putea ei să o ia de la capăt? El are voinţă, trebuie să facă totul ca să o aducă înapoi la el, înapoi la viaţă, înapoi la cum a fost ea înainte.[20]

Domnul B a fost activ în viaţa publică - a făcut parte din clubul de discuţii liberal postdezgheţ (Klub Krzywego Koła), s-a întors în partidul care acum funcţiona legal (la fel ca domnul A) şi a început să lucreze la un ziar naţional care avea legătură cu partidul.

Tatăl meu se simţea legat de asta... Bine, acestea erau idealurile lui romantice [...] pentru că înainte de război iniţiase [...] cluburi democratice, care mai târziu s-au transformat în SD, iar mai apoi a devenit un satelit al PZPR. Dar tatăl meu avea o viziune complet diferită asupra acestor lucruri. Simţea că aparţine de SD-ul de dinainte de război, chiar dacă acum făcea parte din SD-ul de după război. [...] A fost foarte activ în SD.[21]

După ce domnul B a fost concediat de la ziar, în 1967, a devenit foarte implicat în mişcarea antialcool şi a fost chiar redactor la un ziar despre alcoolism. Doamna B a rămas mai mult acasă - şi din pricina sănătăţii ei fragile. Cariera ei, care mergea atât de bine înainte de război, a fost ruinată din cauza faptului că nu şi-a putut finaliza studiile şi a problemelor de sănătate care cereau spitalizări periodice. Potrivit fiicei ei, această situaţie şi activitatea soţului se poate să fi fost factori care au contribuit la starea ei de deprimare.

Cred că era foarte nefericită. Totuşi, cred că s-a bucurat că m-am născut, că avea o fiică - aşa că a avut grijă de mine cât de bine a putut. A încercat să mă crească cât mai bine. Eu, desigur, eram un monstru, pentru că eram un copil singur la părinţi... Bine, nu înţelegeam multe lucruri, eram mică şi prostuţă, eram un monstru. Eram aşa răsfăţată pentru că m-am născut în asemenea condiţii, *eram singurul lor copil, victoria lor asupra morţii şi asupra întregului sistem...* [...] Avea 39 de ani când m-a născut, în timpurile acelea şi după atâţia ani de închisoare, era pur şi simplu un miracol că m-a născut. [...] Tata mi-a spus odată că ei [autorităţile] voiau să îi ia viaţa, dar el a reuşit să dea viaţă cuiva [...] şi că asta e cea mai mare victorie a lui. Nu ştiu cum ar fi mers lucrurile dacă ar fi fost căsătoriţi fără copii, dacă ar fi rămas măcar împreună. [...] Gândesc cu voce tare, dar cred că părinţii mei au ieşit din închisoare atât de diferiţi... Dar tatăl meu avea această idee... Cred că n-ar fi abandonat-o, cred, dar nu ştiu ce s-ar fi întâmplat [dacă nu m-ar fi avut pe mine]. Nu cred că ea ar fi rezistat psihic. [...] Când eram copil, mergeam întruna la spital cu tata. Îi făceam vizite tot timpul, aşa că îmi amintesc că

20. *Ibidem.*
21. *Ibidem.*

> mama era bolnavă, mereu bolnavă. Şi apoi mama a făcut ulcer şi s-a luptat să se vindece. Nu era ca şi cum ar fi stat acasă, în pat, în cămaşă de noapte, nu. Era îmbrăcată mereu, organizată, mergea la cumpărături, *avea grijă de mine şi îl aştepta pe tata*[22].

Domnul B era foarte hotărât să îşi scrie povestea, era pregătit să îşi exprime traumele. În acelaşi timp, el a încercat să îşi încurajeze soţia să facă la fel :

> Tata voia ca ea să scrie totul despre viaţa ei, că era datoria ei, îi tot spunea să scrie totul despre închisoare. [...] Ea nu a scris niciodată, a fugit de asta, pentru că era prea greu pentru ea. Eu înţeleg. Dar tata era genul care avea nevoie să mărturisească tot ca să poată trăi, în timp ce ea probabil că îşi reprima totul. Nu ştiu. Ea nu prea vorbea despre asta[23].

Doamna B nu a vrut nimic din toate astea, este clar că şi-a reprimat trauma, ceea ce probabil i-a afectat şi alte aspecte ale vieţii emoţionale. Conform fiicei sale, domnul B a luptat mult pentru soţia sa şi pentru căsnicia lor. „Era tovarăşa lui de viaţă. Totuşi, mă gândesc că poate nu era persoana pe care el... Ea nu era persoana care voia ea să fie. Şi poate era diferită de cea cu care el se însurase. [...] Dar cred că o aprecia cu adevărat... Categoric. [...] Doar că munca lui şi ceilalţi oameni erau foarte importante pentru el"[24].

Dar fiica familiei B a vrut să sublinieze că mama ei nu era doar pasivă şi epuizată. Următorul fragment de mărturie demonstrează cât de limitate erau acţiunile doamnei B din cauza sănătăţii ei distruse. Presupunând că ea a fost odată o femeie puternică, acum era împovărată de probleme fizice şi psihice.

> Ceea ce îţi spun pare o listă lungă de nenorociri, dar dincolo de asta ei erau chiar veseli. Mama era, desigur, puţin retrasă, sigur că nu era femeia care a fost înaintea sau în timpul războiului... Dar ea trăia viaţa mea, trăia viaţa tatălui meu... Tata era mereu ocupat, era jurnalist, avea treaba lui... Ea trăia în umbra lui, dar nu era o femeie timidă, citea mult, discutau, încerca să vorbească cu el... încerca să-i arate poziţia ei. [...] Suferea pentru că nu putea să muncească, dar nu avea putere deloc. Mai târziu însă, când a murit tata, a jucat un rol important în munca editorială din spatele cărţii tatălui meu[25].

A doua generaţie

Când am rugat-o pe fiica familiei A să ne acorde un interviu despre experienţa sa personală, primele ei cuvinte au fost că ea nu a suferit nicio traumă, prin urmare nu va povesti nimic despre ea, ci doar despre părinţii săi. Dar în povestea ei am observat

22. *Ibidem.*
23. *Ibidem.*
24. *Ibidem.*
25. *Ibidem.*

nu doar o luptă interioară, nervoasă, ci şi acea zbatere a unui copil ai cărui părinţi nu au fost capabili să îşi rezolve problemele.

Când eram copil, simţeam, am să ţi-o spun la modul biografic, eram un copil foarte agitat, foarte sensibil, şi în subconştient simţeam că ceva nu e în regulă, dar nu ştiam care era problema. [...] N-am să uit niciodată când aveam 14 ani şi mama a avut prima ei criză oribilă, o cădere nervoasă... A fost un lucru teribil pentru tata, fiindcă mama a început să se îndepărteze şi să se întoarcă la amintirile legate de interogatoriile cu Różański. [...] Eu eram copil şi tata era traumatizat de război. El ştia că ceva era în neregulă cu ea, că nu putea să doarmă, că scria mult, că vorbea de lucruri despre care nu mai vorbise până atunci. De exemplu, îmi amintesc că, atunci când mama era complet în lumea ei, când pleca de acasă, arăta spre clanţele uşilor şi spunea că acolo stă poliţia secretă. Tata era terifiat. Şi pe lângă asta, era, ei bine, o persoană bolnavă psihic, ceea ce era jenant, şi el nu putea să se descurce cu aşa ceva[26].

Fiica familiei A nu a ştiut foarte multe despre experienţele părinţilor. Până la criza mamei, acestea au rămas un subiect tabu. Mama şi tatăl ei nu voiau să vorbească despre trecut. Doar după moartea tatălui, fiica a decis să-şi roage mama să îi relateze mai multe, dar, văzând cât de stresant era pentru ea, s-a oprit. În acelaşi timp simţea că exista ceva mai mult decât putea să perceapă şi şi-a amintit câteva evenimente mai apăsătoare din copilărie (care arată şi cât de imprudenţi au fost părinţii ei uneori, aparent prea prinşi în propria lor traumă) :

Această stare de anxietate era în mine... eram un copil foarte sensibil. Îmi amintesc că odată au venit nişte verişori din Anglia, cei care luptau cu Anders. Iar părinţii i-au luat, aveam vreo 6 ani atunci, la Al. Szucha[27], acolo unde în timpul clandestinităţii era Gestapo. [...] Eram aşa de mică şi îmi amintesc că tata a spus : *Stăteam aici toată noaptea, aşteptând interogatoriul, auzind ţipetele oamenilor care erau bătuţi*. Doamne ! Pentru aproape jumătate de an ţipam isteric noaptea. [...] Nu am primit niciun tratament, doar mi s-a spus că sunt nervoasă, dar asta a rămas în mine...[28]

Fiica soţilor A vorbeşte despre părinţii ei fără remuşcări, doar cu compasiune şi înţelegere. La început am crezut că e vorba de renegare, dar după ce am cunoscut-o mai bine am înţeles că a reuşit să accepte întreaga povară, probabil datorită credinţei ei în Dumnezeu (pe care a descoperit-o mai târziu, când era tânără femeie) :

Cu cât trăiesc mai mult, cu cât văd mai mult – părinţii mei au fost complet distruşi de experienţa lor din timpul războiului. Iar viaţa lor apoi a fost... Până la sfârşit ei nu s-au împăcat cu asta. [...] Am avut un cămin bun, fericit, am fost crescută cu atenţie, cu consecvenţă. Ori de câte ori am încercat să îi întorc unul împotriva celuilalt, au rămas uniţi. Cu siguranţă asta m-a îmbogăţit şi acum ştiu cum să îmi cresc copiii. Se poate spune că am avut o copilărie bună, fericită. Împovărată, dar nu vreau... vorbesc despre

26. *Ibidem*.
27. Adresa fostului sediu al Gestapo în Varşovia.
28. Interviu cu fiica soţilor A, realizat de autoare la 10.12.2014.

> traumă, despre senzaţia de anxietate, dar nu e aşa, de fapt, am trăit normal. Uitându-mă înapoi la acele vremuri, văd că era ceva în mine, mai degrabă sub pielea mea. Văd unele lucruri mai clar acum. De exemplu, temerile mele, că nu puteam face faţă scenelor mai dramatice din filme, veneau de acolo, din subconştient. Dar părinţii au fost foarte buni, iubitori, încercau să mă protejeze[29].

Singurul lucru care pare să o deranjeze până acum sunt deciziile tatălui ei. Îl consideră o persoană tragică, incapabilă să înfrunte adevărul despre greşelile sale sau despre lucrurile bune pe care le-a făcut. Se simţea ruşinată când a început să vorbească despre cariera lui politică, dar nu a menţionat nimic despre colaborarea lui - şi nu avem siguranţa că ştie ceva despre asta.

> Din punctul meu de vedere, tata s-a pierdut, unele dintre alegerile lui sunt inacceptabile. Dar era foarte tragic în ce făcea. [...] Bea prea mult când a îmbătrânit, avea o problemă cu asta. Îmi amintesc că am avut revelaţia că acestea sunt aşa, nişte fragmente de amintiri... Mi-a spus odată, fiind ameţit serios: *Voi scrie o carte despre cum a fost cu adevărat*. Aşa că poţi să îţi dai seama că lucrurile astea au rămas blocate în el[30].

Tatăl a murit când ea avea 22 de ani şi a avut grijă de mama ei, bolnavă psihic, timp de 12 ani, până când şi aceasta a murit. Cu toate acestea, încearcă să dea un sens experienţelor dure pe care le-a avut. Astfel, credem că faptul că a devenit foarte religioasă într-un anumit moment al vieţii a ajutat-o să treacă mai uşor peste problemele familiei. În felul acesta a putut să înţeleagă atât experienţa ei, cât şi pe cea a părinţilor şi, probabil, să ierte unele dintre deciziile lor :

> Doamne, aveam 22 de ani când a murit tata, eram foarte tânără şi prostuţă, dar instinctiv am simţit unele lucruri... Eram foarte împovărată de experienţa asta, pentru că traumele părinţilor se transferă [copiilor]... Mai târziu, odată cu înaintarea în vârstă, am început să văd mai clar unele lucruri când mă întorceam la amintirile astea. Lucrurile astea sunt înrădăcinate în mine, casa părintească, dramele părinţilor, toate au pus o anumită presiune asupra mea... Bine, m-au şi îmbogăţit spiritual... nu doar experienţa unei familii puternice şi iubitoare, ci şi experienţele tragice. Şi pot să văd clar. Deci tata a murit complet pierdut şi viaţa lui a fost... M-am tot gândit că nu suntem noi în măsură să judecăm, a fost doar un om, ei au trăit alte [vremuri]... El a fost o persoană tragică, total opus mamei, care a fost o victimă în toată puterea cuvântului. [...] Iar tata a fost o victimă a propriilor alegeri. Cred că şi-a dat seama cât de greşite au fost la sfârşitul vieţii. Şi asta nu prea l-a mai ajutat. [...] A murit în 1978, înainte de apariţia Solidarităţii. Cred că a fost mâna Providenţei aici... [...] Nu sunt deloc de acord cu unele din faptele lui, dar el mi-a fost foarte aproape şi văd situaţia tragică în care s-a aflat. Dar cel mai important lucru este să înfrunţi adevărul. Nu noi suntem cei care judecă...[31]

29. Interviu cu fiica soţilor A, realizat de autoare la 26.02.2015.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*.

Când am rugat-o pe fiica soţilor B să ne întâlnim, a fost de acord destul de repede. Ea era obişnuită să promoveze amintirea tatălui şi a fost nedumerită că cineva era interesat şi de povestea mamei. La fel ca în cazul fiicei soţilor A, din când în când sublinia că ea personal nu a trecut printr-o traumă anume, dar simţea o oarecare anxietate şi că unele istorisiri pe care i le-au spus părinţii în copilărie erau normale pentru ea, dar oarecum stresante.

Amândoi aveau probleme cu somnul. Luau multe somnifere pentru că nu puteau să adoarmă şi cred că asta era din cauza experienţelor lor teribile, că au trecut prin nişte lucruri teribile. Dar asta e perspectiva mea, cum văd eu lucrurile din postura de copil al lor. Nu spun că era ceva înfricoşător. Nu era deloc înfricoşător pentru mine, era aşa cum era. Mama mergea tot timpul la spital, dar, când nu mergea, gătea, vorbea mult, stătea mult acasă. Eu eram mică [...] şi stăteam mult acasă, aşa că stăteam des cu mama în bucătărie şi ea îmi povestea diferite lucruri despre închisoare. Dar niciodată nu vorbea despre torturi. [...] Aveam convingerea că toată lumea ajunge în închisoare. Nu îmi spusese nimeni asta, dar îmi imaginam că *închisoarea era o etapă din viaţă*. Bine, eram mică şi am fost dusă la plimbare într-un parc din apropiere şi mama mi-a arătat o fereastră mică şi mi-a spus că a fost închisă acolo. Fiind copil, sigur că asta m-a înspăimântat, dar îmi amintesc că mai târziu mama mi-a spus că, atunci când a fost dusă la închisoare, şi-a luat cu ea o haină călduroasă de blană, care a salvat-o, pentru că se putea înveli cu ea. Şi că prima celulă în care a fost era plină de femei şi că atunci a înţeles că a fost arestată şi că va mai sta mult închisă. Sunt volume cu diferitele ei... Le-am văzut, le-am răsfoit, dar nu mult, fiindcă e greu pentru mine. Dar am văzut stenogramele de la interogatorii. [...] Am auzit despre torturi prima dată la Radio Europa Liberă, când a fost o emisiune despre tata, care a fost dat afară de la ziar. Era în 1968, deci eram foarte mică... [...] Am ascultat emisiunea şi, când am auzit că erau enumerate 49 de torturi... Bine, era înfricoşător pentru mine, dar eram şi puţin în afara acestor lucruri. Pentru că era vorba de tata, dar vorbeau despre lucruri îngrozitoare şi nu le puteam asocia. De exemplu, el se plimba prin casă în saboţi de lemn şi lovea în podea, vecinul nostru era nervos, dar tata tot spunea că nu poate să poarte alt fel de papuci, pentru că în închisoare i-a fost rănit călcâiul. Eu nu m-am gândit la asta, la călcâiul care i-a fost rănit în închisoare şi deci trebuia să umble aşa, dar asta nu însemna nimic pentru mine... Vreau să zic, cine i-a rănit călcâiul? Ce înseamnă mai exact un călcâi rănit? Dar acum ştiu că l-au lovit la călcâie, că asta era una dintre torturi, dar atunci era ca şi cum... aşa spunea el şi aşa era. Nu ştiu, chiar nu puteam pricepe sau pricepeam într-un mod ciudat.[32]

În mod interesant, în familia B părea că se vorbea mult nu despre experienţa din închisoare, dar cel puţin despre rolul lor în Revolta de la Varşovia, care a fost de asemenea un eveniment cu un impact puternic. Faptul că au vorbit despre trauma lor a influenţat copilul, dar acesta nu şi-a amintit: „La un moment dat între scrierile lui am găsit că tata se plângea cuiva - aveam 8 sau 10 ani atunci - că, de fiecare dată când ei vorbesc despre revoltă, eu îmi pun mâinile la urechi. Deci înseamnă că îmi fusese

32. Interviu cu fiica lui B.

de ajuns să tot aud despre revolta asta. Trebuie să fi vorbit mult, să fi fost un subiect foarte important pentru ei..."[33].

Fiica soţilor B este o persoană care reflectează mult, dar am simţit că s-a gândit mai mult la relaţia avută cu tatăl decât la relaţia cu mama. De altfel, a recunoscut că încă nu s-a uitat prin toate lucrurile mamei şi că trebuie să găsească mai multă putere pentru a face asta. Ceea ce explică şi de ce nu cunoaşte povestea mamei atât de detaliat cum o cunoaşte pe cea a tatălui.

Despre mamă ne-a spus că:

> a fost torturată foarte tare, a făcut greva foamei, i-au turnat săpun pe gât, a trecut prin iad. Am citit o parte, citesc tot. Ştiu... nu tot, dar unele lucruri le ştiu... Dar ea nu mi-a spus despre aceste torturi. [...] Ea, de fapt, a murit din cauza lucrurilor teribile prin care a trecut, aşa că pur şi simplu nu am vrut să ştiu totul despre asta... Aşa că tot nu ştiu mare lucru, nu cunosc prea bine... Nu ştiu totul despre asta şi *nu sunt sigură că mi-ar fi uşor să ştiu atât de multe despre viaţa ei*. [...] De ce e mai simplu pentru mine [cu tata], pentru că el întotdeauna... a depăşit asta singur, cred. A scris tot, s-a confruntat cu povestea lui, a spus-o aşa cum a fost, a spus lumii despre ea. A mărturisit tot, aşa că, după părerea mea, era cumva eliberat. [...] Iar când era mama pe moarte, aveam senzaţia că asta se întâmplă din cauza vieţii pe care a avut-o, a acestui coşmar. Deci nu e uşor pentru mine, într-adevăr[34].

Interesant e faptul că, deşi fiica familiei B pare să se afle într-o situaţie mai bună decât cea a fiicei familiei A – deoarece cel puţin tatăl ei a reuşit să îşi înfrunte traumele şi au avut o relaţie bună şi profundă –, ea mi s-a părut mai afectată de experienţa părinţilor ei. Fiica soţilor B şi-a pierdut părinţii repede. Tatăl ei a murit de cancer în 1975, iar mama în 1977, iar faptul că ea a rămas singură (deşi, desigur, înconjurată de numeroşi prieteni ai părinţilor) pare să fi avut un impact puternic asupra sa. Prin urmare, ne întrebăm dacă faptul că a fost atât de apropiată de tatăl său nu i-a îngreunat situaţia. De asemenea, nu suntem siguri dacă nu cumva faptul că a rămas orfană atât de devreme nu a fost mai traumatizant decât faptul că a fost crescută de părinţi traumatizaţi.

> Nu am realizat deloc că viaţa lui era în pericol, că situaţia se înrăutăţea tot mai mult... A fost un şoc că tata s-a îmbolnăvit şi a murit, pentru că nu mai fusese bolnav până atunci şi apoi s-a îmbolnăvit dintr-odată. [...] Să zicem că în iunie era bine, în iulie m-am întors din vacanţă, dintr-o tabără de vară, şi deja era în pat şi se pregătea să meargă la spital în ziua următoare, iar în septembrie a murit. Deci a fost groaznic, nu m-am putut resemna cu asta. Aşa a fost pentru mine, fiindcă mai demult a mai fost în spital doar o dată. [...] Iar mama, de fapt, a fost mai tot timpul în spital. [...] Faptul că am rămas atunci singură a fost foarte greu pentru mine. Dar aveam doar 17 ani atunci... [...] A fost groaznic... Vreau să spun că *am tot amânat să mă gândesc, nu am trecut peste asta niciodată*... Da, a trebuit să mă descurc cumva.[35]

33. *Ibidem.*
34. *Ibidem.*
35. *Ibidem.*

Fiica soţilor B este o persoană energică. La fel ca şi în cazul fiicei soţilor A, susţine că a primit o încărcătură emoţională pozitivă de la părinţii ei:

> De fapt, cred că mi-au dat foarte multe, multă veselie şi multă iubire... În ciuda faptului că credeam că închisoarea e o etapă normală din viaţă, nu m-au crescut cu ură împotriva sistemului. [...] Nu eram mânioasă sau conflictuală, eram un copil. Aşa că el nu mi-a furat copilăria deloc. [...] Era evident pentru mine că ei trăiesc şi că vor trăi mereu. Nu vorbesc nici măcar despre faptul că nu eram terifiată de povestea asta cu închisoarea, că toate prin câte au trecut erau, din punctul meu de vedere, o parte din ei. Şi nu am considerat că ar fi fost o ameninţare la adresa mea sau că ar fi trebuit să îmi fie frică de ceva. Asta e foarte interesant. Deci trebuie să îmi fi oferit atât de multă iubire, că pur şi simplu nu-mi era frică de nimic. Nu am simţit nori negri deasupra mea. [...] Eram incredibil de apropiată de ei, erau nişte oameni atât de calzi. Acum mă gândesc cum obişnuiau oamenii să crească copiii pe atunci, pentru că acum e normal să duci un copil la culcare, să îl ţii în braţe, şi eu eram mereu fie în pat cu ei, fie scărpinată pe spate, aceste mângâieri şi toate lucrurile astea despre care acuma se spune că sunt foarte importante – îmi amintesc că am avut parte de ele cu prisosinţă. Deci cred că ei erau foarte drăguţi ca părinţi. [...] Cred că datorită lor sunt ceea ce sunt azi. Că până la urmă sunt veselă, *că am trecut prin toate aceste pierderi şi ăsta e coşmarul meu, dar pot să merg mai departe*[36].

Însă, contrar celor spuse mai sus, ni se pare că fiica familiei B a făcut faţă mai greu experienţelor personale decât fiica familiei A. Asta deşi nu putem contesta că are multe reuşite în ceea ce priveşte comemorarea tatălui, luând în considerare şi faptul că este o bine-cunoscută activistă.

> Pentru mult timp nu am făcut nimic... Bine, cartea tatălui meu se publica peste tot în lume, am primit drepturi de autor, aşa că am avut sentimentul că mă folosesc de el puţin, dar asta este, e tatăl meu, cartea lui. Dar mai târziu m-am gândit că ar trebui să fac şi eu ceva. Prietenii lui erau încă în viaţă atunci, cineva a făcut un film documentar despre el în anii '90, aşa că am început să înţeleg că trebuie să fac ceva cu toate documentele lui, să le dau Bibliotecii Naţionale. Apoi am început să mă gândesc să dau un premiu cu numele lui, să organizez întâlniri şi discuţii despre cărţile lui. Încerc să fac tot timpul câte ceva. Am făcut deja foarte multe, deci nu ar trebui să mai fac şi altele. Mă gândesc doar să mai fac un film despre el şi cu asta gata, ar fi de ajuns. [...] Totuşi, continui să fac tot felul de lucruri în zona asta, pur şi simplu pentru că cred că amândoi au fost grozavi. Amândoi. Dar fac mai mult... E mai uşor pentru mine... Fiica familiei A mi-a spus odată, cred, că şi ea a avut o relaţie dificilă cu mama ei... Eu nu ştiu dacă relaţia mea cu mama a fost dificilă, poate nu a fost, dar îmi era mai uşor cu tata. Poate e exact aşa, că fetele se înţeleg mai bine cu taţii, nu ştiu.[37]

Pare că acţiunile ei derivă dintr-o obligaţie, e ca un fel de gardian al memoriei care îşi dedică viaţa pentru a menţine vie amintirea părinţilor. Dar credem că ea nu a

36. *Ibidem.*
37. *Ibidem.*

reuşit să îşi rezolve problemele din relaţia cu mama şi nu a găsit încă o soluţie de a ieşi din acest impas :

M-am uitat peste [documentele mamei], dar încă nu le-am dat. Deci tot trebuie să mă mai gândesc la asta. Şi poate hârtiile astea... Aş putea să iau cutia asta şi să îi zic cuiva să o ducă. Le-am citit pe toate, dar cred că ar trebui să le mai citesc o dată. Nu ştiu, am aşa un sentiment...
(Î) : Dar credeţi că ar trebui sau chiar vreţi ?
Da, da. Bine, *nu ştiu dacă vreau. Ar trebui.* Aşa cred eu, că ar trebui. Nu ştiu dacă vreau. Nu ştiu, nu e cel mai uşor lucru[38].

Fiica familiei B este necăsătorită şi nu are copii, dar, cum am amintit deja, este foarte activă şi prezentă în viaţa publică, spre deosebire de fiica soţilor A, care a decis să îşi dedice viaţa familiei, în timp ce soţul său are o carieră de succes. A crescut patru fete şi a devenit un stâlp de susţinere pentru familia ei iubitoare.

Concluzii

Familia A şi familia B formau cupluri similare. Ambii parteneri proveneau din familii bogate, cu sentimente patriotice, erau educaţi şi făceau parte din rezistenţa poloneză. În ambele cazuri soţii au fost cei care s-au implicat primii în operaţiunile clandestine - fiecare dintre soţii implicându-se apoi în propria misiune. Doamna A s-a concentrat pe menţinerea reţelei de spionaj, doamna B s-a concentrat pe lupta de a-şi elibera soţul. Când domnul A a fost eliberat din Gulag şi a găsit-o pe soţia lui în arest, el - exact ca doamna B - a recurs la toate instanţele posibile pentru a o elibera.

Când doamnele A şi B au fost arestate, amândouă au devenit monedă de schimb pentru serviciile secrete care urmăreau să obţină ceva de la soţii lor. Amândouă au fost torturate, mai ales că făcuseră greva foamei pentru a-şi atinge scopurile.

În ciuda acestor similitudini, destinele celor două cupluri devin divergente în perioada detenţiei. Soţii B au devenit inflexibili, în timp ce soţii A au căutat soluţii de a ieşi din această situaţie. Doamna A a ales să ajungă la o înţelegere cu autorităţile - nu a contat însă care au fost motivele ei, s-a luptat cu această decizie până la sfârşitul vieţii. În acelaşi timp, domnul A, încercând să îşi elibereze soţia, a intrat într-un joc periculos cu autorităţile, fapt care a avut de asemenea un impact asupra stării lui de sănătate.

După eliberare, soarta celor două cupluri a redevenit similară. Toţi patru au ieşit din închisoare cu sechele fizice şi psihice. Soţiile au fost de departe cele mai traumatizate - doamna A a suferit o cădere nervoasă şi a avut nevoie de susţinere psihiatrică până la sfârşitul vieţii, doamna B a avut o depresie cronică şi constantă toată viaţa ei. De fapt, aceste probleme le-au făcut să se simtă de parcă nici nu ar fi ieşit din închisoare. O altă coincidenţă interesantă e că cele două familii au fost vecine şi chiar fiicele

38. *Ibidem*.

lor, în timpul interviurilor, păreau să traseze paralele între destine. Astfel, fiica familiei B rememorează:

> Îmi amintesc că doamna A era la fel de înaltă şi slabă ca mama mea şi că se plimbau pe aici împreună. [...] Îmi amintesc că doamna A se plimba pe stradă puţin absentă, iar mama era la fel. Semănau atât de mult una cu cealaltă, nu era ca şi cum mama ar fi stat în faţa casei şi ar fi vorbit cu orice altă doamnă. Nu, ea doar trecea pe aici. Dacă ar fi să îmi imaginez o scenă de film, aş vedea-o plimbându-se pe aici sau fumând o ţigară. Ea era un fin observator[39].

Soţii ar fi trebuit să fie cei cu psihicul mai puternic şi, într-adevăr, domnul B era hotărât să îşi depăşească trauma şi chiar a reuşit într-o anumită măsură. Domnul A avea conştiinţa frământată, probabil din cauza deciziilor luate după arestare, şi ca urmare, treptat, a devenit alcoolic.

Din cauza problemelor de sănătate şi a studiilor întrerupte, cele două doamne nu au avut ulterior carierele pe care le-ar fi putut avea înainte de război. Au devenit casnice şi susţinătoare ale soţilor. În ceea ce îi priveşte pe cei doi soţi, aceştia, dimpotrivă, au reuşit să aibă cariere importante în cercuri apropiate de guvern (domnul B doar până la un punct, pentru că din anii '60 s-a implicat în activităţi de prevenţie a consumului de alcool), încheindu-şi activitatea clandestină pentru totdeauna. Ambele familii au fost supravegheate constant de autorităţi, acestea încercând să îi prindă astfel pe alţi foşti conspiraţionişti care s-ar fi întâmplat să ia legătura cu ele.

Familia A părea mai retrasă din viaţa socială şi se concentra pe menţinerea legăturilor cu rudele. Ni s-a părut că ambii soţi au avut unele îndoieli de ordin moral, dar nici nu au vrut să şi le rezolve. De aici o anxietate care i-a fost transmisă şi fiicei. În opinia noastră, ea a reuşit să învingă această problemă, mai ales datorită credinţei. Cu atât mai mult în această situaţie, ambiguitatea deciziei părinţilor pare o problemă un pic confuză pentru ea.

În ceea ce priveşte situaţia domnului B, acesta era foarte sociabil, deci în mod inevitabil soţia a trebuit să lase uşile casei deschise. Ea părea să aibă dificultăţi în a ţine pasul cu energia soţului, iar faptul că şi-a reprimat trauma nu i-a făcut viaţa mai uşoară. Domnul B era, dimpotrivă, emoţional, cald, ceea ce a jucat un rol important în relaţia cu fiica sa.

După pierderea traumatizantă a ambilor părinţi la o vârstă fragedă, fiica familiei A şi-a reprimat această povară complicată pentru mult timp. Ani mai târziu ea a decis să cultive memoria tatălui, ceea ce nici nu era dificil, ţinând cont că el era menţionat mereu favorabil datorită meritelor în lupta împotriva naziştilor şi datorită memoriilor despre închisoare pe care le-a scris şi care erau foarte populare.

Diferenţa izbitoare pentru noi este că nu fiica „eroului" pare să se fi descurcat mai bine cu bagajul emoţional. Într-adevăr, ea este mai vocală şi mai vizibilă în media, dar pare să nu se fi împăcat cu întreaga ei experienţă negativă. Poate faptul că tatăl i-a fost

39. *Ibidem.*

model, iar relaţia cu mama a fost mult mai dificilă a făcut ca acest proces de împăcare cu trecutul să fie mai dificil pentru ea.

Fiica familiei A a avut de asemenea multe lucruri la care să se gândească, pentru că ambii părinţi s-au pierdut în manevre, între conspiraţii şi autorităţi. Poate faptul că a decis să se dedice propriei vieţi de familie - împlinită, de altfel - a făcut să-i fie mai uşor să se împace cu această „moştenire" şi să nu se concentreze atât de mult asupra trecutului, aşa cum face fata familiei B.

Comparând poveştile acestor două familii, am vrut să arătăm că în timpul regimului stalinist Polonia era o ţară în care nimeni nu putea fi sigur de soarta sa. Anumite decizii dure, luate sub presiunea autorităţilor, le-au schimbat pentru totdeauna viaţa soţilor A, deşi, până la un punct, traiectoria lor a fost foarte similară cu cea a soţilor B. Sistemul de represiune era la fel de dur indiferent dacă voiai sau nu să cooperezi cu autorităţile, totul depinzând de puterea interioară a fiecăruia. Şi atât doamna A, cât şi doamna B au ieşit din închisoare cu probleme psihice. Dilemele foarte dificile provocate de regimul stalinist au făcut din unii oameni eroi, iar din alţii trădători. Dar, după cum a spus fiica familiei A, nu noi suntem cei care trebuie să îi judecăm.

Cercet. dr. habil. Mirosław SZUMIŁO

Trăind cu stigmatul de „trădător de patrie". Familiile victimelor terorii staliniste din Polonia. Cazul familiei lui Witold Pilecki

Ofiţerul polonez Witold Pilecki este considerat unul dintre cei mai importanţi eroi ai rezistenţei antinaziste din al Doilea Război Mondial. S-a oferit voluntar să meargă în lagărul de concentrare de la Auschwitz pentru a organiza rezistenţa de acolo, iar mai apoi a reuşit să fugă. După război a făcut parte dintr-o conspiraţie împotriva regimului comunist polonez, a fost arestat şi executat în urma unui proces-spectacol în 1948. Studiul de faţă îşi propune să prezinte destinul crunt al familiei acestuia (soţia şi copiii), care a fost stigmatizată şi considerată familia unui „trădător de patrie".

În prima parte a studiului vom prezenta viaţa lui Witold Pilecki şi a membrilor familiei sale până la momentul arestării lui din 1947. Această introducere este importantă pentru a înţelege statutul lui de deţinut politic şi experienţa ulterioară a familiei sale. Vom face apoi o analiză a traumei resimţite de copii în timpul procesului şi a eforturilor depuse pentru a-i salva viaţa, iar apoi ne vom concentra asupra strategiilor de depăşire a traumei, de supravieţuire şi de integrare în viaţa socială şi profesională din anii '50 şi '60. Vom analiza de asemenea problemele pe care copiii le-au întâmpinat pentru a păstra amintirea tatălui şi acţiunile întreprinse pentru reabilitarea lui în perioada transformărilor din Polonia.

Witold Pilecki s-a născut la 13 mai 1901 într-o familie de nobili polonezi. Bunicul său József a fost obligat de autorităţile ruse să se stabilească în Siberia, cu domiciliu forţat, pentru că a luat parte la insurecţia din ianuarie 1863 - 1864. Tatăl lui, Julian Pilecki, era inginer forestier în Oloneţ, provincia Karelia, în zona nordică a Rusiei. În 1910, Pilecki s-a mutat împreună cu familia lui în Vilnius, unde Witold a urmat şcoala şi s-a înrolat în Asociaţia Cercetaşilor Polonezi, pe atunci ilegală. În 1918 s-a înrolat voluntar în armata poloneză, a luptat în războiul polono-sovietic din 1919-1920 ca soldat la cavalerie şi i s-a conferit de două ori decoraţia militară Crucea Valorii pentru curaj[1].

În 1921, Witold Pilecki a trecut examenele de absolvire şi s-a înscris la un curs de zece luni la Centrul de Cavalerie a Ofiţerilor în Rezervă. În 1926 a fost promovat la

1. „Rotmistrz Witold Pilecki Biography", Institutul Memoriei Naţionale din Polonia, http : //en.pilecki.ipn.gov.pl/rpe/biography/8193-rotamaster-witold-pilecki.html (accesat la 11.04.2016).

gradul de sublocotenent în rezervă. În perioada interbelică a lucrat la ferma familiei din Sukurcze, în estul Poloniei (provincia Nowogródek), şi era cunoscut ca activist în zona serviciilor sociale. Astfel, a organizat programe locale de asistenţă socială, a înfiinţat asociaţii agricole şi a ţinut cursuri de apărare civilă[2].

În 1931 s-a căsătorit cu Maria Ostrowska (1906-2002), o tânără profesoară de la şcoala din localitate, şi au avut doi copii, născuţi în Vilnius : Andrzej (16 ianuarie 1932) şi Zofia (14 martie 1933). Witold a acordat multă atenţie educaţiei copiilor, s-a jucat cu ei, dar în acelaşi timp a fost preocupat şi de dezvoltarea lor fizică şi psihică. În procesul educativ a aplicat metodele pe care şi le-a însuşit în cadrul mişcării cercetaşilor, insuflându-le spiritul disciplinei şi al ascultării ; i-a învăţat să înoate şi să călărească. Fiicei lui îi spunea că trebuie să fie precum un „general" : o persoană curajoasă care se poate descurca în orice situaţie[3].

În 1939, Witold Pilecki a fost mobilizat şi numit comandant al unui pluton de cavalerie şi, împreună cu unitatea lui, a luat parte la lupte grele împotriva Germaniei, care invadase Polonia. După invazia sovietică din 17 septembrie 1939, divizia sa a fost direcţionată spre graniţa cu România, dar a fost zdrobită până în 22 septembrie. Pilecki nu s-a predat şi s-a întors în Varşovia ocupată. A înfiinţat Armata Secretă Poloneză (Tajna Armia Polska, TAP), una dintre primele organizaţii clandestine din Polonia. Mai târziu, TAP a fost încorporată în Armia Krajowa (AK) - armata clandestină de rezistenţă antinazistă din Polonia[4].

După 17 septembrie, cei mai apropiaţi membri ai familiei lui Pilecki, locuind în Sukurcze, au ajuns sub ocupaţie sovietică. Pentru a evita soarta altor familii poloneze - arestarea şi deportarea în Siberia de către NKVD -, Maria Pilecka şi copiii ei s-au ascuns printre localnici, aşteptând o ocazie să scape şi să fugă spre Guvernământul General. Abia în aprilie 1940 au reuşit să treacă frontiera sovieto-germană şi să ajungă la părinţii Mariei, în Ostrów Mazowiecka, şi doar acolo ea a reuşit să afle că soţul ei era în viaţă şi locuia în Varşovia. Deşi a rămas constant în legătură cu soţia, contactul cu copiii era, în cel mai bun caz, unul limitat - au reuşit să îşi petreacă doar câteva zile împreună[5].

Witold Pilecki s-a oferit voluntar pentru o misiune secretă a rezistenţei poloneze - să se lase închis la Auschwitz pentru a aduna informaţii şi a organiza rezistenţa în rândul prizonierilor din lagăr. În data de 19 septembrie 1940, el a ieşit deliberat în stradă în timpul unui raid german în Varşovia, a fost capturat sub numele Tomasz Serfański şi a fost trimis la Auschwitz, ca prizonierul cu numărul 4859[6]. În lagăr, Pilecki a organizat în secret Uniunea Organizaţiilor Militare (Związek Organizacji Wojskowej, ZOW), pe care a pus-o în legătură cu alte structuri clandestine mai mici, totalizând

---

2. *Ibidem.*
3. Interviu cu Andrej Pilecki, realizat de autor la 20.04.2016 ; interviu cu Zofia Pilecka-Optułowicz, realizat de autor la 15.04.2016. Interviurile se află în arhiva personală a autorului.
4. Wieslaw Jan Wysocki, *Rotmistrz Witold Pilecki 1901-1948*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Varşovia, 2009, pp. 35-41 ; „Rotmistrz Witold Pilecki Biography".
5. Mirosław Krzyszkowski, Bogdan Wasztyl, *Pilecki. Śladami mojego taty* [*Pilecki. Pe urmele tatălui meu*], Znak Horyzont, Cracovia, 2015, pp. 85-89 (interviu cu Andrzej Pilecki).
6. Marco Patricelli, *Il volontario*, GLF Editore Laterza, Roma, 2010, pp. 53-56.

aproape 1.000 de prizonieri[7]. Pilecki trimitea rapoarte la Varşovia, care erau direcţionate mai departe, prin intermediul rezistenţei poloneze, spre guvernul britanic de la Londra. Aceste rapoarte erau principala sursă de informaţii despre Auschwitz pentru Aliaţi[8].

În aprilie 1943, Pilecki a fugit din lagăr pentru a dezvălui informaţiile descoperite despre realităţile de la Auschwitz direct Înaltului Comandament al AK. A fost promovat căpitan de cavalerie (*rotmistrz*) şi s-a alăturat organizaţiei secrete anticomuniste NIE. În august 1944 a luat parte la Revolta din Varşovia, iar după 63 de zile de luptă, când revolta a fost învinsă, Pilecki a fost luat prizonier şi, pentru restul perioadei războiului, a stat în lagărele germane de la Lamsdorf şi Murnau[9].

După eliberare s-a alăturat Corpului II polonez, condus de generalul Władysław Anders, care staţiona în Italia, iar în decembrie 1945 s-a întors în Polonia - de acum comunistă - având documente false, pentru a organiza o reţea de spionaj sub comanda guvernului polonez în exil de la Londra. A putut obţine informaţii secrete şi clasificate legate de starea economică a naţiunii, activităţile operaţionale ale NKVD şi ale comuniştilor, valul de teroare în creştere, manipulările politice şi situaţia partizanilor ascunşi în pădurile de pe cuprinsul ţării. Toate documentele au fost fotografiate şi trimise prin curier în Italia, pentru comandantul Anders[10].

În timpul ocupaţiei germane şi după război, Maria Pilecka şi sora ei Zofia Radwanska au deţinut o librărie în Ostrów, iar copiii (Andrej şi Zofia) au urmat şcoala. În 1946-1947, Pilecki îşi contacta soţia de două ori pe lună, atunci când ea ajungea la Varşovia ca să cumpere cărţi pentru librărie şi rămânea peste noapte într-un apartament închiriat de el. Witold s-a întâlnit mai puţin cu copiii în Ostrów şi întotdeauna sub acoperire. Chiar şi în acele condiţii complicate, el a reuşit să păstreze relaţii bune cu băiatul şi fata, care îi ascultau învăţăturile şi cu care făcea diferite activităţi. Între timp, aceştia primeau multe scrisori de la el, cu sfaturi şi instrucţiuni. În acest fel, a reuşit să îşi educe copiii şi să menţină cu ei o legătură puternică[11].

La 8 mai 1947, Witold Pilecki a fost arestat de poliţia secretă poloneză (Biroul Securităţii Publice), iar în următoarele zile au mai fost arestate încă 23 de persoane din reţeaua sa. El a fost trimis la închisoarea Mokotów, de pe strada Rakowicka din Varşovia, fiind interogat şi torturat de ofiţeri notorii pentru brutalitatea lor şi tratamentul inuman aplicat celor arestaţi. Această informaţie e confirmată de mărturiile altor deţinuţi - colegii de celulă, precum şi doi preoţi, Jan Stepien şi Antoni Czajkowski - care au fost de asemenea închişi la Mokotów[12].

Procesul-spectacol al grupului Pilecki s-a desfăşurat între 3 şi 15 martie 1948 la Tribunalul Militar Districtual din Varşovia. Căpitanul Pilecki a fost acuzat de trecerea

7. Pentru detalii, vezi Józef Garlinski, *Fighting Auschwitz. The Resistance Movement in the Concentration Camp*, Fawcett Crest Book, Greenwich, 1975, pp. 25-123.
8. Pentru traducerea în engleză a „Raportului Pilecki", vezi Witold Pilecki, *The Auschwitz Volunteer : Beyond Bravery*, Aquila Polonica Publishing, Los Angeles, 2012.
9. „Rotmistrz Witold Pilecki Biography".
10. Marco Patricelli, *op. cit.*, pp. 248-251.
11. Mirosław Krzyszkowski, Bogdan Wasztyl, *op. cit.*, pp. 162-169.
12. Adam Cyra, *Rotmistrz Pilecki. Ochotnik do Auschwitz* [*Căpitanul Pilecki. Voluntar la Auschwitz*], Wydawnictwo RM, Varşovia, 2014, pp. 167-176.

ilegală a frontierei, folosirea unor acte de identitate false, posesie de arme (pe care le ţinea ascunse şi nu le folosea), spionaj pentru generalul Władysław Anders şi „forţele imperiale străine” (spionajul britanic) şi pregătirea unor asasinate împotriva unor figuri importante din Ministerul de Securitate Publică al Poloniei (ceea ce era complet fals)[13].

În final, Witold Pilecki şi doi dintre camarazii săi au fost condamnaţi la moarte. Curtea a consemnat că aceştia „au comis cea mai grea crimă de înaltă trădare şi au trădat întreaga ţară ; au fost ghidaţi de ură şi au acţionat cu ură împotriva Republicii Populare Poloneze şi a reformelor sociale ; s-au vândut serviciilor secrete străine şi au fost devotaţi activităţilor lor de spionaj”. Se poate observa uşor că această justificare accentuează caracterul propagandistic al procesului şi al condamnării. Dar verdictul a fost decis în afara tribunalului şi, de fapt, procesul trebuia să servească drept exemplu pentru restul societăţii şi să ducă la o suprimare a altor reacţii anticomuniste[14].

Cu o lună înainte de a fi arestat, în timpul Paştilor din 1947, Witold Pilecki şi-a vizitat soţia şi copiii în Ostrów Mazowiecka. Rudele lui cele mai apropiate au aflat de arestare de la Eleonora Ostrowska, sora Mariei Pilecka, care locuia în Varşovia. Pe tot parcursul perioadei de anchetă nu s-a ştiut nimic cu privire la soarta lui, iar familia nu a avut voie să îl viziteze la închisoare. Ulterior, în timpul procesului, au fost permise vizite scurte ale familiei în timpul pauzelor, dar, bineînţeles, în prezenţa gardienilor. În timpul ultimei conversaţii pe care Pilecki a avut-o cu Eleonora Ostrowska, i-a spus acesteia : „Nu pot trăi. M-au ucis. În comparaţie cu ei, Auschwitzul a fost o nimica toată”[15].

Maria Pilecka nu şi-a luat copiii cu ea când a fost la procesul soţului. Pentru ea, acestea erau momente pline de emoţii. Nici nu voia să le dea copiilor detalii legate de aceste întâlniri. În timpul uneia dintre întrevederi a observat cu oroare că toate unghiile soţului erau smulse. La o altă întâlnire, Witold i-a dat soţiei verigheta şi un pieptene de metal, care mai târziu aveau să devină o preţioasă moştenire de familie. La ultima lor întâlnire, el i-a spus să le citească copiilor lucrarea lui Thomas à Kempis, *Urmarea lui Hristos*. Maria i-a îndeplinit rugămintea, iar fiul său, Andrzej, a reţinut multe idei pe care le-a considerat demne de urmat pentru tot restul vieţii[16].

Aceste procese-spectacol îi vizau pe opozanţii reali, posibili sau imaginari ai autorităţilor comuniste, motiv pentru care represiunea îndreptată împotriva acestora a fost una ilegală şi a avut drept ţintă, în cea mai mare parte, oameni nevinovaţi. Procesul lui Pilecki, descris de presa comunistă ca „procesul împotriva spionilor lui Anders”, a avut puternice accente de propagandă, îndreptată mai ales împotriva Corpului II Armată, condus de generalul Anders, care devenise legendar după ce s-a acoperit de glorie în Italia, după lupta de la Monte Cassino.

---

13. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (Arhiva Institutului Memoriei Naţionale, AIMN), BU 944/917, Akt oskarżenia (Punere sub acuzare), pp. 31-60. Vezi online : „Indictment act”, http : //en.pilecki.ipn.gov.pl/rpe/archives/8249, Indictment-act.html (accesat la 20.04.2016) ; Marco Patricelli, *op. cit.*, pp. 254-256.
14. „Rotmistrz Witold Pilecki Biography”.
15. Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (Arhiva Muzeului de Stat Auschwitz-Birkenau, AMSA-B), Amintiri, dosarul 179 : „Amintirile Eleonorei Ostrowska”, 156.
16. Interviu cu Andrzej Pilecki.

Procesul a fost acoperit extensiv de presă, iar în articole cei de pe banca acuzaţilor erau catalogaţi ca „spioni plătiţi", „servitori ai imperialismului vestic", „trădători ai naţiunii" şi faptul că principalul acuzat fusese prizonier la Auschwitz nici nu a fost menţionat[17].

Zofia Pilecka-Optułowicz şi-a amintit că: „Fragmente din procesul în care tata era acuzat de spionaj şi posesie ilegală de arme, împreună cu alţi şapte oameni, au ajuns la noi prin intermediul presei şi al radioului, care îi condamnau explicit pe «agenţii trădători şi imperialişti». [...] Prietenii mei şi oamenii care îşi aminteau de tata din timpul ocupaţiei arătau bunătate şi simpatie"[18]. Zofia spunea că în acea perioadă erau megafoane atârnate de zidurile şcolii şi, în timpul unei transmisii a procesului, a fost întrebată la ore de profesorul de la catedră: „Eşti fiica trădătorului?". Zofia a recunoscut, deoarece era foarte mândră de tatăl ei, pe care îl considera un patriot polonez. Profesorul nu a certat-o pentru asta şi nici ea nu i-a povestit nimic dirigintelui. Din fericire pentru ea, nu au fost repercusiuni pentru atitudinea manifestată[19].

Şcoala din Ostrów avea angajaţi profesori cu experienţă, de dinainte de război, care nu erau comunişti şi mulţi dintre ei îl considerau pe Pilecki un erou. În ciuda acestui fapt, atmosfera de la şcoală se înrăutăţea treptat. Transmisiunile de la proces se auzeau pe coridoare, iar Andrzej şi Zofia au devenit tot mai rezervaţi în conversaţiile cu colegii. Simţeau că sunt mereu observaţi şi ascultaţi. Au învăţat să nu vorbească prea mult şi să nu aibă încredere în oameni. Andrzej colecţiona tăieturi din ziare, le lipea pe cartoane, le cataloga în funcţie de dată şi le ascundea într-o cutie, creându-şi astfel propria arhivă despre tatăl lui[20].

Eleonora Ostrowska, prezentă la proces, şi-a amintit că procurorul folosea în discursul lui expresii foarte dure. Vorbea despre „criminali", despre oameni care meritau „cel mai înalt dispreţ şi cea mai severă pedeapsă"[21]. Maria Pilecka s-a dus la Varşovia pentru a fi prezentă la proces, dar nu a fost acolo când s-a pronunţat sentinţa deoarece presiunea era prea puternică. Eleonora Ostrowska i-a transmis informaţia, iar despre acest moment Andrzej Pilecki şi-a amintit mai târziu: „Mama s-a întors de la Varşovia zguduită. Nu ne-a spus nimic. S-a purtat aşa câţiva ani. Nu am ştiut detalii până când nu ne-a povestit, în timpul unei vacanţe de la Świder, în 1951"[22].

Condamnarea la moarte a fost un şoc pentru familie, dar Maria s-a amăgit că aceasta nu va fi pusă în aplicare. După ce sentinţa a fost anunţată, s-a dus la procurorul Łapiński ca să îl convingă să pledeze pentru o schimbare a deciziei, dar acesta i-a răspuns: „Soţul tău e ca un ulcer în ţesutul Republicii Populare, trebuie înlăturat"[23]. Şeful de departament de la Ministerul Sănătăţii, Wiktor Śniegucki, care l-a întâlnit pe Pilecki la Auschwitz, a apelat la prim-ministrul Józef Cyrankiewicz pentru a interveni în acest caz. A adunat zeci de semnături de la foştii săi colegi prizonieri ca să ceară

17. Adam Cyra, *op. cit.*, p. 178.
18. Joanna Wołoszańska, „Rozmowa o ojcu" [„Discuţie despre tatăl meu"], în *Rzeczpospolita*, 27.04.1991, p. 5.
19. Interviu cu Zofia Pilecka-Optułowicz.
20. Mirosław Krzyszkowski, Bogdan Wasztyl, *op. cit.*, pp. 196-198.
21. AMSA-B, Amintiri, dosarul 179: „Amintirile Eleonorei Ostrowska", 155.
22. Interviu cu Andrzej Pilecki.
23. Interviu cu Zofia Pilecka-Optułowicz.

iertarea lui Pilecki, însă Cyrankiewicz nu doar că a refuzat să susţină iniţiativa, dar l-a şi demis pe Śniegucki din funcţie[24].

Socialistul Józef Cyrankiewicz, fost membru în organizaţia lui Pilecki de la Auschwitz, era un politician extrem de ambiţios, care în 1943 se alăturase organizaţiei Kampfgruppe Auschwitz, condusă de comunişti. Conform unor rapoarte, el ar fi colaborat cu Gestapoul, iar după război a fost secretarul general al Partidului Socialist Polonez. El şi-a oferit serviciile comuniştilor polonezi, a devenit prim-ministru în 1947 şi a ocupat această poziţie timp de peste 20 de ani. Dar în acei ani el era cunoscut în Polonia ca fiind cel care a înfiinţat rezistenţa la Auschwitz[25].

Au existat şi trei încercări de a apela la preşedintele Bolesław Bierut, căruia i s-a cerut să îşi exercite dreptul de amnistiere şi să schimbe condamnarea la moarte în închisoare pe o perioadă îndelungată. Prima cerere mai amplă a fost trimisă de avocatul din oficiu, Lech Buszkowski, care a accentuat meritele lui Pilecki la Auschwitz. Maria Pilecka, de asemenea, i-a trimis lui Bierut un apel plin de dramatism, în care îi cerea preşedintelui să-l ierte pe soţul ei. Ea a scris :

> Eu şi copiii mei cerem cu bună-credinţă iertarea soţului meu şi a tatălui copiilor mei, Witold Pilecki. [...] El a iubit Polonia şi toate celelalte sentimente ale lui ar putea fi reduse la această iubire. Viaţa lui a fost marcată de lupta pentru libertatea naţiunii până în 1944. [...] Am fost singuri timp de nouă ani. Dar faptele lui ne-au dat puterea de a supravieţui şi de a spera să ne petrecem restul vieţii împreună[26].

Într-un act disperat, Maria şi-a trădat convingerile şi a scris chiar că intenţiile soţului ei au fost curate, dar că a făcut greşeala de a lucra pentru „politicienii trădători de la Londra". Şi-a încheiat cererea cu un ton deznădăjduit : „Vă implorăm pentru iertarea soţului şi tatălui nostru. Credem că inima Dumneavoastră nobilă înţelege inimile noastre, că Tatăl Naţiunii noastre va arăta puţină consideraţie pentru Fiul Naţiunii, care iubeşte Polonia în felul lui, fie el şi greşit"[27].

La îndemnul soţiei lui, Pilecki a scris şi el o scrisoare preşedintelui cu privire la amnistierea sa, însă nu a formulat-o ca o cerere, ci ca un raport cazon, în care şi-a descris viaţa şi şi-a explicat poziţia, afirmând : „Am lucrat pentru Polonia toată viaţa mea"[28].

Bierut nu a răspuns însă acestor cereri şi a decis să nu-şi exercite dreptul la amnistiere, iar sentinţa a fost dusă la îndeplinire în închisoarea Mokotów. La 25 mai 1948, ora 9 : 30 p.m., Pilecki a fost ucis cu un glonţ în ceafă. Corpurile celor executaţi nu se returnau de obicei familiei, ci erau îngropate în secret, în gropi comune amplasate lângă gardul cimitirului Powązki. Zona era marcată cu litera Ł, aşa-numita Łączka (Lunca). Iar ca o regulă, familiile nu erau anunţate oficial de execuţie, după cum s-a întâmplat şi în cazul lui Pilecki[29].

24. Marco Patricelli, *op. cit.*, p. 263.
25. Jozef Garlinski, *op. cit.*, p. 349.
26. Wieslaw Jan, *op. cit.*, pp. 203-204.
27. *Ibidem*, pp. 203-204.
28. Marco Patricelli, *op. cit.*, p. 265.
29. Adam Cyra, *op. cit.*, pp. 191-195.

Maria Pilecka a sperat că soţul ei va mai trăi multă vreme şi se baza pe faptul că, fiind parte dintr-o organizaţie conspirativă, ar fi avut multe informaţii valoroase pentru comunişti şi ar fi putut să le fie folositor. De asemenea, ea a sperat că Pilecki a fost dus în Uniunea Sovietică. A acceptat că acesta a murit doar după o întâlnire cu reverendul Jan Stępień, care a fost eliberat din închisoare în 1955. Acesta fusese deţinut la închisoarea Mokotów şi a văzut când Witold Pilecki a fost dus la execuţie, în mai 1948[30].

În acea perioadă, Biroul Securităţii Publice şi Miliţia Cetăţenilor îl căutau şi pe locotenentul Jerzy Pilecki, alias „Artur", fratele mai mic al lui Witold, comandant de companie în regimentul 77 al Armia Krajowa din districtul Nowogródek. Ca rezultat al repatrierii forţate a populaţiei poloneze din Uniunea Sovietică, el a venit în Polonia de Vest în 1945 şi şi-a luat numele Antoni Śmigielski. La început el a stat în Świebodzin, la familia Śmigielski, apoi şi-a schimbat domiciliul foarte des, fiind suspectat de colaborare cu Witold. După arestarea lui Witold, soţia şi copiii lui erau vizitaţi constant şi supuşi intimidării de ofiţeri de la Securitatea Publică şi de la Miliţia din Poznań. Jerzy a reuşit însă să se ascundă în casa verişorului lui de lângă oraş. Într-un final, anul 1950 a adus cu sine un relativ calm, ceea ce i-a permis să aibă o viaţă cât de cât normală. A terminat Facultatea de Medicină, pe care o începuse în Vilnius, şi a profesat ca medic chirurg. El a murit în Koszalin, în 1981[31].

În 1948, Maria Pilecka a fost forţată să îşi închidă librăria din Ostrów. Din „războiul cu comerţul" - un război declanşat de autorităţile comuniste împotriva afacerilor private - a făcut parte şi impunerea unor taxe mărite, pe care Maria nu le-a putut plăti. Din acel moment nu şi-a mai putut găsi un loc de muncă stabil, dar a trebuit să se întreţină, pe ea şi pe copii. Deşi era profesoară, nicio şcoală nu a vrut să o angajeze. A continuat să caute de lucru, dar era mereu refuzată când spunea că este văduva unui „trădător" şi „duşman al poporului". A acceptat oferte temporare, lucrând, de exemplu, într-un sanatoriu din Busko Zdrój. În această situaţie, familia a fost cea care a sprijinit-o financiar[32].

Andrzej Pilecki e convins că familia lui a fost urmărită în acea perioadă de Biroul Securităţii Publice, dar nu există nicio dovadă scrisă în arhive care să vină în sprijinul afirmaţiilor lui. Cel mai rău a fost însă că alţi oameni, prietenii lor, au început să-i ocolească, fiindu-le frică să-i contacteze. Această situaţie a fost foarte neplăcută pentru ei, dar au înţeles şi poziţia prietenilor. Era în perioada intensificării terorii staliniste şi simpla suspiciune de a cunoaşte un „duşman al poporului" ar fi putut atrage după sine represiuni serioase[33].

Profesorii de la şcoala din Ostrów Mazowiecka încă se purtau decent cu copiii. Doar câţiva dintre colegi îi arătau cu degetul, dar asta nu îl deranja prea mult pe Andrzej, pentru că era preocupat de pasiunea lui pentru aeromodele. Astfel, a înfiinţat, împreună cu prietenii lui, Liga Aviaţiei. Construiau modele de planoare şi visau să zboare. În 1948, la 16 ani, Andrzej a încercat să se înscrie la un curs de pilotat planoare. A

30. Interviu cu Andrzej Pilecki.
31. Arhiva personală Krzysztof Pilecki, consemnare a Antoninei Pilecka, 1990.
32. Interviu cu Andrzej Pilecki.
33. *Ibidem*.

trecut cu succes de test şi de examenele medicale, dar mai exista o formalitate - un certificat de „poziţie morală şi politică", eliberat de biroul local al organizaţiei de tineret „În slujba Poloniei". Procesul tatălui său era în derulare la acel moment, deci Andrzej n-a putut primi certificatul, fiind considerat fiu al unui „duşman al poporului"[34].

Atunci Andrzej Pilecki şi-a dat seama că era diferit de colegii lui, ceea ce a fost ca un şoc pentru el. Se temea că nu va putea să-şi ia examenele de final la şcoala Ostrów Mazowicka şi a decis să se transfere la o şcoală secundară de tehnologie radio din Varşovia, unde a locuit la internat. Schimbarea mediului a adus cu sine rezultatele aşteptate, deoarece aproape nimeni din noua sa şcoală nu ştia că el era fiul unui „duşman al poporului"[35].

Maria şi Zofia Pilecka s-au mutat şi ele în Varşovia în 1950. Locuiau în camera unei case mici de vară din lemn şi dormeau pe paturi de campanie. Maria a continuat să îşi caute un loc de muncă stabil şi a reuşit, în sfârşit, să găsească o poziţie bună la Centrul de Stat pentru Formare Profesională, coordonat de Ministerul de Comerţ Exterior. Sarcina ei era să organizeze un curs pentru muncitorii selectaţi, care aveau doar şcoala primară şi care urmau apoi să lucreze în birourile consultanţilor comerciali. Scopul era de a transforma muncitorii în diplomaţi şi era nevoie de o persoană care să îi înveţe regulile înaltei societăţi. Din păcate, Securitatea a aflat de statutul ei şi a fost concediată imediat[36].

La sfârşitul anului 1950, Maria Pilecka l-a vizitat pe Kazimierz Lisiecki, directorul unui centru de educaţie pentru „copiii străzii". Maria a anunţat foarte clar că are experienţă ca profesoară, dar că, în acelaşi timp, e soţia unui „duşman al poporului" şi din acest motiv nu şi-a putut găsi de lucru. Când a auzit că are şi doi copii de crescut, Lisiecki a dat dovadă de curaj şi a decis să o angajeze. Astfel, Maria s-a mutat cu fiica ei în micul oraş Świder, lângă Varşovia, şi a lucrat ca tutore în centrul de educaţie pentru tineri[37].

Fiul ei, Andrzej, şi-a luat examenele de finalizare a şcolii gimnaziale în 1951. Nu a putut studia la universitate pentru că a trebuit să echivaleze fiecare an de şcoală cu un an de muncă, conform unui ordin de angajare care îl viza. A lucrat la Fabrica de radiouri „Marcin Kasprzak", în producţia de echipamente de comunicaţie pentru armată. În 1954 a fost înrolat în armată şi timp de doi ani a făcut parte din unitatea de artilerie antiaeriană din Kołobrzeg, de lângă Marea Baltică. În 1956 a fost angajat la Institutul de Maşini de Calcul din Varşovia şi, cum era unul dintre puţinii oameni din Polonia care aveau experienţă în producţia şi operarea de aparatură electronică, postul i-a fost foarte accesibil.

După ce a trecut de examenele finale de absolvire a şcolii, în 1952, Zofia a fost admisă la Facultatea de Hidro-Inginerie din cadrul Universităţii Tehnologice din Varşovia. Acest lucru a fost posibil deoarece femeile erau încurajate să studieze în domenii tehnice. Cu toate acestea, ea a studiat acolo doar timp de şase luni, pentru că nu a reuşit să absolve cursurile din primul semestru şi nu a avut voie să dea din nou

34. Mirosław Krzyszkowski, Bogdan Wasztyl, *op. cit.*, p. 207.
35. *Ibidem*, p. 208.
36. Interviu cu Andrzej Pilecki.
37. *Ibidem*.

examenele. După cum povesteşte Zofia, a fost discriminată de lectorii tineri, care erau militanţi comunişti, iar dacă se întâmpla ca un student sau o studentă să aibă vederi „neadecvate", nu i se acordau creditele necesare pentru absolvirea cursului. Unul dintre profesori chiar a sfătuit-o pe Zofia să renunţe la şcoală, deoarece nu avea nicio şansă să o termine. În următorii ani, ea nu a reuşit să îşi găsească de lucru, fiind întreţinută de mama ei şi, mai apoi, după căsătorie, de soţ[38].

Maria Pilecka şi copiii săi au reuşit să supravieţuiască celor mai crunte vremuri staliniste din Polonia (până în 1956) în special datorită sprijinului financiar şi psihologic oferit de comunitatea specială creată de Kazimierz Lisiecki în cadrul centrului de educaţie din Świder.

Kazimierz Lisiecki (1902-1976), având pseudonimul „Bunicul", a fost un important pedagog şi educator al tineretului polonez. În copilăria timpurie, el şi-a pierdut părinţii şi a crescut într-un orfelinat. În 1928 a înfiinţat Societatea Prietenilor Copiilor Străzii (Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy) şi Centrul de Îngrijire al Copiilor Străzii (Ognisko Wychowawcze) în Varşovia. El avea grijă de copiii abandonaţi, neglijaţi şi fără casă. Centrul dispunea de un mic internat pentru copii orfani, dar, mai important, oferea îngrijire pe timpul după-amiezii. După muncă sau şcoală, copiii puteau să îşi facă temele, să se odihnească sau să facă sport. Ei găseau la centru ceea ce le lipsea acasă : iubire, mâncare sau pur şi simplu un loc liniştit. Lisiecki a creat propriul sistem integrat de educaţie, concentrându-se să îi înveţe pe copii lucruri practice şi necesare în viaţă, abilităţi sociale şi norme culturale, şi oferindu-le sprijin în dezvoltarea socială şi psihică. Sistemul lui se baza pe responsabilitate reciprocă, sport şi rezolvarea sarcinilor în gospodărie[39].

În Polonia au fost deschise 16 centre inspirate de sistemul lui Lisiecki înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. În 1945, „Bunicul" a reconstruit două centre : pe strada Środkowa în Varşovia (districtul Praga) şi în Świder. În 1952, autorităţile comuniste au pretins că într-un stat care construieşte comunismul nu există „copii ai străzii", iar Societatea Prietenilor Copiilor Străzii a fost desfiinţată. Centrele au fost subordonate statului sub forma unor Cămine Naţionale pentru Copii, dar Lisiecki nu a schimbat natura lor şi nici metodele de educaţie[40].

Maria Pilecka a lucrat mai întâi în centrul din Świder, apoi, din 1955, a coordonat centrul de pe strada Środkowa. Acesta era situat într-o zonă a Varşoviei locuită de familii cu probleme patologice : dependenţă de alcool, criminalitate etc. Sarcina Mariei era să îi educe şi să aibă grijă de băieţii cu probleme de educaţie. Cum avea cunoştinţe bogate de psihologia copilului şi o fire calmă, elevii ei o plăceau, o respectau şi îi spuneau „Mătuşica". Mulţi dintre ei au absolvit şcoala gimnazială şi au avut ulterior profesii bune datorită sprijinului său, iar unii dintre ei au ajuns chiar în poziţii importante în societate[41].

Centrele de educaţie conduse de Kazimierz Lisiecki erau un fenomen aparte în Polonia stalinistă. Ele alcătuiau un mediu independent, care nu permitea prea multă

38. Interviu cu Zofia Pilecka-Optułowicz.
39. Ewa Zalewska, „For the Love of a «Grandfather». A Home for Street Children", în *The Warsaw Voice*, 29.03.1992, p. 12.
40. *Ibidem*.
41. Interviu cu Andrzej Pilecki.

îndoctrinare şi propagandă comunistă. Tutorii şi copiii formau o comunitate strânsă, asemănătoare unei mari familii, ceea ce făcea mai uşoară supravieţuirea în acele vremuri grele. Autorităţile guvernamentale inspectau adeseori centrele, dar nu au reuşit să găsească niciun pretext pentru a le închide. În prima parte a anilor ’50, probabil că au existat presiuni pentru concedierea Mariei Pilecka, dar „Bunicul” a reuşit să o protejeze.

Cele mai dificile momente pentru această familie s-au încheiat în 1956, când sistemul de guvernământ comunist s-a liberalizat, ca rezultat al „dezgheţului” de după al XX-lea Congres al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică. Lisiecki a câştigat atunci mai multă autonomie, devenind directorul Grupului de Stat al Centrelor de Îngrijire. În acest context, Maria a lucrat acolo până la pensionare. Ea a mers adesea cu copiii în tabere de vară sau de iarnă, la munte, iar în 1960 a ajutat la înfiinţarea unui centru nou, în Gdynia, lângă mare. Pentru eforturile ei, în 1972 i s-a decernat Medalia Ministerului Educaţiei Naţionale[42].

Prin intermediul mamei lor, şi Andrzej, şi Zofia aveau legături cu cercurile lui Kazimierz Lisiecki. S-au adaptat repede la această comunitate aparte, ceea ce i-a ajutat să depăşească trauma cauzată de moartea tatălui şi să nu mai simtă presiunea stigmatului de copii ai „trădătorului naţiunii”. De altfel, ei şi-au şi cunoscut partenerii de viaţă în acele cercuri. Andrzej s-a căsătorit cu fiica lui Lisiecki, Barbara, absolventă de Pedagogie a Universităţii din Varşovia, şi au avut împreună două fiice, iar Zofia s-a căsătorit cu Lech Optułowicz, unul din elevii lui Lisiecki, care a lucrat mai târziu ca tutore în centrele lui. Ea are de asemenea două fiice[43].

Destalinizarea şi liberalizarea sistemului de putere în Polonia după 1956 au permis o îmbunătăţire graduală a condiţiilor de trai ale familiei. Andrzej Pilecki a lucrat la Institutul de Maşini de Calcul, iar acest loc de muncă îi oferea un salariu decent şi multe satisfacţii. El a făcut o serie de încercări de a se înscrie la un curs universitar, dar se aplicau în continuare aceleaşi criterii privind originea socială „sănătoasă” (copii de muncitori sau din familii de agricultori) şi apartenenţa la o organizaţie de tineret, iar Andrzej nu a vrut să facă parte din Uniunea Tineretului Socialist. În cele din urmă, pentru că avea cunoştinţe solide şi era pasionat de munca sa, a primit o recomandare de la superiori şi a fost admis la Facultatea de Electronică a Universităţii Tehnologice din Varşovia[44]. Şi-a terminat studiile în 1968 şi a primit diploma de inginer electronist. A fost membru în echipa care a construit primul computer polonez şi a lucrat la Fabrica de produse farmaceutice „Polfa Tarchomin”. A fost angajat apoi ca inginer de maşini electronice digitale la Centrul de Tehnologie Informatică al Ministerului Industriei Chimice[45], unde a lucrat până la pensionare. A fost promovat ca şef de departament, dar nu a putut fi promovat şi în funcţia de director, pentru că nu era membru al Partidului Muncitoresc Unit Polonez[46].

---

42. Kazimierz Dąbrowski, *Ogniska „Dziadka” Lisieckiego* [*Căminele „Bunicului” Lisiecki*], Digipol, Varşovia, 2007, pp. 84-86.
43. Interviu cu Andrzej Pilecki.
44. *Ibidem*.
45. AIMN, BU 728/36012, akta paszportowe Andrzeja Pileckiego (dosarul de paşaport al lui Andrzej Pilecki).
46. Interviu cu Andrzej Pilecki.

După ce a devenit mamă, Zofia Pilecka-Optułowicz nu a mai încercat să urmeze studii universitare. Cu ajutorul prietenilor, şi-a găsit de lucru la compania chimică INCO, producătoare de cosmetice şi detergenţi lichizi pentru spălat vase. A fost angajată în mod formal pentru muncă fizică, dar atribuţiile ei implicau, de fapt, muncă de birou. Salariul nu era mare, dar era suficient pentru nevoile ei[47]. INCO aparţinea de Asociaţia PAX, o organizaţie catolică laică fondată în 1947, al cărei şef era Bolesław Piasecki, un fost politician din cadrul mişcării naţionaliste poloneze, care după război a decis să coopereze cu autorităţile comuniste. PAX îi aduna pe catolicii care cooperau cu guvernul, dar poziţia organizaţiei a devenit mai moderată după 1956. Întreprinderile controlate de PAX angajau şi mulţi foşti soldaţi din AK, care până atunci fuseseră discriminaţi de comunişti[48].

În contextul amnistiei anunţate în 1956, membrii „grupului Pilecki" care au fost judecaţi împreună în procesul spectacol din 1948 au fost eliberaţi din închisoare. De asemenea, atunci a fost şi începutul unor procese de reabilitare pentru soldaţii din AK.

În 1957 au început să apară în ziare şi primele menţiuni ale rolului important pe care l-a jucat Witold Pilecki la Auschwitz. Zofia Pilecka-Optułowicz a încercat să îşi reabiliteze tatăl, dar avocatul Lech Buszkowski i-a spus că acest lucru era imposibil, deoarece numele Căpitanului Pilecki era încă pe lista neagră a „trădătorilor de patrie"[49].

Însă cea mai mare durere pentru familia Pilecki era cauzată de faptul că tatăl nu avea un mormânt la care aceştia să se reculeagă, să aprindă o lumânare sau să pună flori. Andrzej s-a revoltat împotriva acestei situaţii, a scris ferpare şi a făcut afişe cu o scurtă notă biografică despre tatăl său, pe care le-a lipit cu un lipici rezistent în spaţii publice, cele mai multe în bisericile din Varşovia şi pe zidurile cimitirului Powązki. Maria Pilecka i-a aranjat un mormânt simbolic în Ostrów Mazowiecka, unde mai sunt două nume inscripţionate - al fratelui Mariei, Bronisław Ostrowski, şi al cumnatului ei, Jan Radwański. Amândoi muriseră luptând împotriva germanilor şi nu li s-au mai găsit rămăşiţele. Dar, chiar şi în aceste condiţii, principala consolare a rămas amintirea discretă a tatălui din cadrul familiei[50].

Witold Pilecki a început să fie menţionat în afara Poloniei odată cu anii '70. Primul care l-a amintit a fost scriitorul polonez Józef Garliński, emigrant stabilit la Londra. El a publicat o carte numită *Oświęcim walczący* (1974), în traducere *Luptând la Auschwitz. Mişcarea de rezistenţă din lagărul de concentrare* (apărută în engleză în 1975), care a devenit repede un bestseller. Cartea era bazată pe raportul detaliat despre lagărul de concentrare Auschwitz scris de Pilecki în Italia în 1945[51].

În cartea lui *Şase feţe ale curajului* (1978), profesorul Michael Foot, de la Universitatea Victoria din Manchester, a afirmat că Pilecki reprezenta „conştiinţa Europei luptând împotriva naziştilor". El l-a descris pe Pilecki ca fiind de un curaj excepţional,

47. Interviu cu Zofia-Pilecka Optułowicz.
48. Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland*, vol. 2, Columbia University Press, New York, 1982, pp. 579-580.
49. Interviu cu Zofia-Pilecka Optułowicz.
50. Mirosław Krzyszkowski, Bogdan Wasztyl, *op. cit.*, pp. 242-243.
51. Jozef Garlinski, *op. cit.*

unul dintre cei mai bravi şi mai distinşi luptători ai rezistenţei din Europa ocupată de Germania[52].

Cu toate acestea, în Polonia funcţiona cenzura, iar toate publicaţiile legate de Pilecki trebuiau verificate de conducerea Biroului Central de Control al Presei, Publicaţiilor şi Spectacolelor. Era permisă menţionarea activităţii lui Pilecki de la Auschwitz, dar era interzisă descrierea sorţii lui de după război. O notă biografică despre Pilecki din *Dicţionarul biografic polonez* (*Polski Słownik Biograficzny*) din 1981 a fost singura excepţie[53].

Memoria lui Witold Pilecki a fost readusă în atenţia publică de opoziţia anticomunistă. În 1979, o placă comemorativă în onoarea lui a fost amplasată în Biserica Sfântul Stanisław Kostka din Varşovia, iar pe 3 decembrie 1986, un grup de activişti ai opoziţiei i-a conferit post-mortem Căpitanului Pilecki Ordinul Steaua Perseverenţei, care i-a fost înmânat fiicei lui, Zofia Pilecka-Optułowicz, în Biserica Sfânta Cruce din Varşovia[54].

Alte iniţiative de reabilitare a lui Pilecki au fost legate de perioada de transformări din Polonia. Astfel, în 30 noiembrie 1988, Consiliul de Stat a decis să îl decoreze post-mortem pe Witold Pilecki cu medalia Crucea Auschwitz. Generalul Wojciecj Jaruzelski, liderul comunist, a semnat decizia[55], dar Andrzej Pilecki a refuzat să accepte medalia de la cel care a introdus legea marţială în Polonia în 1981. A acceptat, în schimb, să o primească la sfârşitul anului 1990, când Lech Wałęsa a devenit preşedintele Poloniei[56].

După moartea fostului premier Józef Cyrankiewicz, Zofia Pilecka-Optułowicz a încercat şi ea să îşi reabiliteze tatăl. A apelat la Lucjan Motyka, preşedintele Consiliului Societăţii pentru Conservarea Auschwitzului, cu o cerere de iniţiere a procedurilor legale pentru achitarea integrală a lui Witold Pilecki de toate acuzaţiile false care i-au fost aduse şi pentru reabilitarea oficială a onoarei lui, împreună cu recunoaşterea faptelor lui de curaj. Pe 16 martie 1989, preşedintele Motyka a înaintat o petiţie Ministerului de Justiţie pentru reabilitarea lui Pilecki, iar problema a fost transferată la Biroul Procurorului Militar Şef[57]. Răspunsul a venit pe 12 iulie 1989, după alegerile parlamentare parţial libere din Polonia, care au avut ca rezultat o reprezentare semnificativă a opoziţiei anticomuniste poloneze în Parlament. Procurorul-şef Henryk Kostrzewa a scris atunci : „Fără a nega meritele lui Witold Pilecki din timpul războiului şi activitatea sa împotriva ocupanţilor nazişti, nu există fundamente pentru o reabilitare completă a persoanei sus-menţionate în lumina acţiunilor sale de după război". Afirmând că Pilecki a fost „o victimă a istoriei noastre complexe", procurorul a conştientizat că

52. Michael R.D. Foot, *Six Faces of Courage*, Eyre Methuen, Londra, 1978.
53. Henryk Świebocki, „Pilecki Witold (1901-1948)", în *Polski Słownik Biograficzny*, XXVI/2, 109, 1981, pp. 271-272.
54. Wieslaw Jan Wysocki, *op. cit.*, p. 184.
55. Vezi „Cross of Oświęcim (Auschwitz)", http : //en.pilecki.ipn.gov.pl/rpe/the-unfamiliar-pilecki/decorations/8228,Cross-of-Oswiecim-Auschwitz.html (accesat la 23.04.2016).
56. Interviu cu Andrzej Pilecki.
57. Krzysztof Pilecki, *Był sens walki i sens śmierci* [*Era un sentiment de luptă şi de semnificaţie a morţii*], Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, Bydgoszcz, 1998, pp. 120-121.

era imposibilă atacarea din punct de vedere legal a faptului că Pilecki a fost condamnat pentru „crime deosebit de periculoase în timpul reconstruirii ţării", acestea însemnând activităţi în favoarea serviciilor străine de spionaj şi posesie de armament[58].

În februarie 1990, Biroul Procurorului Militar Şef a pregătit însă un apel extraordinar în această problemă, care a fost judecat la Camera Militară a Curţii Supreme pe 1 octombrie 1990, iar Witold Pilecki a fost complet achitat de toate acuzaţiile[59].

În 2003 a început un nou proces, în care procurorul Czesław Łapiński a fost acuzat de incitare la comiterea unui fals judiciar împotriva lui Pilecki şi a camarazilor lui în 1948. Łapiński a murit în 2004 în spitalul situat pe strada Witold Pilecki din Varşovia, înainte de sfârşitul procesului[60], moment ce a marcat triumful justiţiei.

În 1995, preşedintele Lech Wałęsa l-a onorat pe Witold Pilecki cu Crucea Comandantului a Ordinului Polonia Restituta, iar în 2006 preşedintele Lech Kaczyński l-a decorat post-mortem cu cea mai înaltă decoraţie a statului polonez, Ordinul Vulturului Alb. În 2008, la a şaizecea comemorare a crimei comuniste comise împotriva lui, Senatul Republicii Poloneze a votat o rezoluţie pentru „restaurarea în memoria colectivă a poporului polonez a figurii eroice a Căpitanului de Cavalerie Witold Pilecki"[61].

În ultimii aproximativ 12 ani, Witold Pilecki a devenit un erou popular în Polonia. S-au publicat cărţi, au apărut pagini de internet, documentare, piese de teatru şi cântece dedicate lui. Sunt organizate expoziţii şi „marşurile Căpitanului de Cavalerie", sunt ridicate monumente şi amplasate plăci comemorative. Şcoli, străzi, ansambluri rezidenţiale, parcuri şi poduri au primit numele lui.

Dar, în ciuda numeroaselor gesturi de rememorare, tot nu este cunoscut încă locul exact unde Witold Pilecki a fost înmormântat, deşi este clar că majoritatea celor ucişi în închisoarea Mokotów au fost îngropaţi în zona Łączka din cimitirul Powązki. În 1991 a fost dezvelit un monument dedicat victimelor terorii comuniste şi un mormânt simbolic al lui Witold Pilecki a fost amenajat în apropiere. Soţia lui, Maria Pilecka, care a murit pe 6 februarie 2002, la 96 de ani, a fost îngropată acolo[62]. În anii 2012-2013, Institutul Memoriei Naţionale a organizat o cercetare a zonei de înhumare a victimelor terorii, în urma căreia au fost exhumate rămăşiţele a aproximativ 200 de persoane[63]. Cu toate acestea însă, nu s-a putut stabili încă dacă şi Witold Pilecki s-a aflat acolo.

Din 1991 familia Pilecki are certitudinea că Witold şi-a pierdut viaţa în închisoarea Mokotów pe strada Rakowiecka din Varşovia pe data de 25 mai la ora 9:30 p.m. Familia merge în fiecare an la zidul închisorii cu lumânări aprinse şi flori. E locul pe care Zofia Pilecka îl numeşte „ultima răsuflare a tatălui meu"[64].

58. *Ibidem*.
59. Wieslaw Jan Wysocki, *op. cit.*, p. 174.
60. Marco Patricelli, *op. cit.*, pp. 270-271.
61. Adam Cyra, *op. cit.*, pp. 207-208.
62. *Ibidem*, p. 203.
63. Jan Puhl, „Prisoner No. 4859: Poland Searches for Remains of WW2 Hero", în *Spiegel Online International*, 9.08.2012, http://www.spiegel.de/international/europe/poland-searches-for-remains-of-world-war-ii-hero-witold-pilecki-a-848853.html (accesat la 23.04.2016).
64. Interviu cu Zofia Pilecka-Optułowicz.

Soarta soţiei şi copiilor lui Witold Pilecki constituie un exemplu interesant de succes în efortul de supravieţuire şi integrare socioprofesională în contextul realităţilor Poloniei comuniste. Depăşirea traumei cauzate de pierderea soţului şi a tatălui şi găsirea resurselor de a se descurca au fost posibile în principal datorită sprijinului oferit de Kazimierz Lisiecki. Cercul independent de oameni adunaţi în jurul centrelor de educaţie ale acestuia a creat un spaţiu sigur pentru Maria Pilecka şi i-a asigurat fiicei ei, Zofia, necesităţile de bază. Fiul, Andrzej, şi-a ales o carieră potrivită, după cum s-a dovedit mai târziu, iar ca specialist într-un sector important al economiei, a reuşit să treacă de bariere pe care alţi oameni cu origini „nesănătoase" nu au reuşit să le depăşească. Cu toate astea, cei doi au trebuit să poarte povara stigmatului de a fi copiii unui „trădător de patrie" până la reabilitarea tatălui lor, Witold Pilecki, în 1990.

Acum, ce a mai rămas de făcut este păstrarea memoriei acestui erou de la Auschwitz şi găsirea mormântului său.

Drd. Ruxandra Iuliana PETRINCA

Alegerea de a uita. Politică, viaţă cotidiană şi familie în România stalinistă

„Capacitatea omului de a uita îl face fericit."[1]

O căutare a numelui „Canache" în baza de date online care găzduieşte fişele matricole penale ale foştilor deţinuţi politici din România[2] oferă două rezultate: Canache N. Constantin şi Canache Florian. Cei doi au fost fraţi vitregi, parte dintr-o familie cu cinci copii. Amândoi au fost condamnaţi de regimul comunist, primul din cauza apartenenţei politice legionare, iar al doilea pentru vina de a fi fost poliţist. Constantin a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică pentru „acţiuni duşmănoase împotriva clasei muncitoare", culpă încadrată la crime împotriva umanităţii, iar Florian a primit o condamnare administrativă de doi ani, fiind eliberat la şapte luni după expirarea pedepsei.

Deşi Constantin Canache era luat în evidenţă de Siguranţă şi suspectat de regimul monarhist de legături cu mişcarea comunistă din ilegalitate, comuniştii îl bănuiau că ar fi fost informator al Siguranţei[3]. În declaraţiile date în faţa organelor de cercetare penală, el mărturisea că s-a înscris iniţial în mişcarea sindicală, ca membru al sindicatului „Ciocanul", la începutul anilor '30. Ulterior, în 1937, şi-a schimbat opţiunea politică, devenind membru al Mişcării Legionare[4]. În 1950, pe numele lui s-a emis un ordin de căutare. Constantin a stat ascuns timp de un an, perioadă în care familia lui primea regulat vizite nocturne, iar soţia şi fiica cea mare erau ridicate de acasă şi anchetate. Securitatea spera că teama ori neatenţia le vor face să divulge locaţia celui căutat. Capturat în 1951, Constantin a fost condamnat un an mai târziu şi eliberat în 1955, beneficiind de graţierea acordată de regim celor găsiţi vinovaţi de „crime împotriva umanităţii".

1. Varlam Şalamov, *Povestiri din Kolîma*, traducere din limba rusă şi note de Ana Maria Brezuleanu şi Magda Achim, Editura Polirom, Iaşi, 2015, vol. 1, p. 61.
2. Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, Fişe matricole penale, disponibile la http://www.iiccr.ro/fise-matricole-nou/ (accesat la 15.11.2019).
3. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, ACNSAS), fond Informativ, dosar 233935, vol. 2, f. 4.
4. *Ibidem*, ff. 78-80.

Fără a fi judecat şi condamnat, Florian a fost internat administrativ în 1952 şi eliberat, la fel ca şi Constantin, în 1955. Învinuită de uneltire împotriva ordinii sociale pentru că „a desfăşurat o intensă activitate de agitaţie contrarevoluţionară în rândul cetăţenilor din cartierul unde locuieşte”[5], sora lor, Elena Ghenea, a fost arestată în 1959, condamnată la 4 ani de închisoare corecţională şi graţiată în 1962. Elena nu figurează pe lista foştilor deţinuţi politici, însă dosarele pe numele ei şi al soţului ei, Grigore, din arhiva CNSAS descriu cu lux de amănunte o poveste de viaţă chiar mai tristă decât a fraţilor săi[6].

Perioada petrecută de cei trei după gratii a fost relativ scurtă în comparaţie cu cea a altor deţinuţi politici. Constantin, Florian şi Elena au supravieţuit anilor de închisoare şi, prin urmare, finalul poveştii lor ar putea fi considerat unul fericit. În realitate însă, condiţiile precare de detenţie, restricţiile, privaţiunile şi supravegherea constantă la care au fost supuşi după eliberare i-au transformat pe toţi trei în epave. Florian se stinge în 1957, la numai doi ani după eliberare; în 1962, Constantin va fi răpus de ciroză, boală dobândită în închisoare; iar ca urmare a anchetelor şi detenţiei, Elena va suferi internări periodice la Spitalul clinic de psihiatrie.

Condamnările, închisoarea, suspiciunile şi supravegherea la care au fost supuşi începând cu anul 1950 şi până la sfârşitul vieţii şi-au lăsat adânc amprenta asupra destinelor lor şi a celor din jur, copii, fraţi, nepoţi, afectând viaţa familiilor lor extinse pentru următoarele cinci decenii.

Luându-i ca exemplu pe Constantin şi Florian Canache, această lucrare va explora vieţile supravieţuitorilor Gulagului, eliberarea lor din închisoare, precum şi impactul condamnării politice asupra familiilor acestora. Ce mijloace de supravieţuire au folosit în afara închisorii? Cum au făcut faţă familiile lor brutalităţii regimului? Ce fel de strategii de reintegrare socială au folosit? Care a fost soarta celor care nu au putut dezvolta astfel de tactici? Care sunt efectele pe termen mediu şi lung ale apartenenţei la familia unui „duşman al poporului”?

Pentru început vom face o scurtă trecere în revistă a contextului politic care a condus la arestare, continuând cu un set de observaţii privitoare la actul de a depune mărturie şi la impactul lui social, vom oferi detalii privind istoria familiilor celor doi fraţi şi vom încheia cu încercarea de a plasa acest caz în cadrul mai larg al studiilor de memorialistică. Concluziile lucrării permit inserarea sinelui în naraţiunea istorică, ca o încercare de a stinge efectul de lungă durată al evenimentelor descrise, deoarece Constantin Canache era bunicul nostru.

În anul 1955, liderul comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej a decretat o amnistie parţială pentru cei condamnaţi pentru crime de război a căror sentinţă nu depăşea 10 ani. Astfel, a fost eliberată o mare parte a membrilor Gărzii de Fier aflaţi în închisoare. Cu toţii vor fi ţinuţi sub strictă supraveghere, iar unii dintre ei vor fi arestaţi din nou în momente-cheie care au determinat intensificarea persecuţiei şi noi valuri de arestări, precum Revoluţia din Ungaria în 1956 sau retragerea Armatei Roşii din România în 1958. În 1964, Gheorghiu-Dej a decretat amnistia generală a tuturor deţinuţilor politici,

5. ACNSAS, fond Penal, dosar 93770, vol. 1, f. 12.
6. ACNSAS, fond Informativ, dosarele 387844, 404351, vol. 1-2; fond Penal, dosar 93770, vol. 1-3.

ocazie cu care s-a încheiat prima etapă a represiunii comuniste din România. În perioada imediat următoare, 1964-1989, teroarea psihologică va înlocui violenţa fizică, închisorile politice fiind parţial substituite de instituţii psihiatrice, însă celule speciale pentru adversarii politici ai regimului au continuat să existe. Foştii deţinuţi politici consideraţi primejdioşi au fost exilaţi în Bărăgan, motiv pentru care starea lor de sănătate, şi aşa fragilă, s-a deteriorat şi mai mult.

Considerat un individ periculos cu manifestări ostile regimului, după eliberare şi până la sfârşitul vieţii, în 1962, Constantin Canache a făcut obiectul unei supravegheri operative sub numele de cod „Călin". Dosarul său din fondul Informativ al CNSAS oferă informaţii şi fotografii inedite, favorizând accesul descendenţilor sau cercetătorilor la cotidianul unui personaj tragic dintr-un roman eminamente laconic[7]. După eliberare, Constantin a obţinut un post de tinichigiu la cooperativa „Lupta pentru Pace". Era încadrat ca muncitor necalificat şi remuneraţia primită era minimă[8]. Într-o discuţie cu un prieten, el s-a plâns că salariul îi permite să consume numai o singură masă pe zi[9]. Nicio fabrică nu l-ar mai fi angajat ca cizmar[10]. Noul loc de muncă i-a agravat starea de sănătate. Potrivit unuia dintre informatorii Securităţii, care a furnizat note regulate despre Constantin, acesta din urmă s-a plâns de viaţa dificilă pe care o ducea după eliberare, dar a spus că nu regretă nimic, cu excepţia greutăţilor cauzate familiei. Constantin i-a mai declarat informatorului că nu discută cu nimeni, că se abţine de la a lua cuvântul în şedinţe şi chiar de la a solicita o mărire de salariu. Această notă se încheie cu observaţia sursei asupra aspectului fizic al lui Constantin, care părea bolnav şi anemic[11].

Constantin Canache a rămas orfan de mamă la o vârstă fragedă. Tatăl lui s-a recăsătorit şi a mai avut patru copii: Maria, Elena, Florian şi Iancu. Fiind cel mai mare dintre cei cinci fraţi, el a fost nevoit să lucreze de la o vârstă timpurie pentru a-şi ajuta familia. Constantin şi-a iubit fraţii şi, până la instaurarea regimului comunist, familiile lor au fost foarte apropiate. Unul dintre fraţii săi vitregi, Florian, a fost denunţat alături de el de către o cunoştinţă comună[12]. Florian fusese detectiv, lucrase pentru Siguranţă şi vreme de şapte luni a făcut parte din escorta lui Iuliu Maniu. Arestat iniţial pe 17 aprilie 1952 pentru „rele tratamente aplicate clasei muncitoare", se încearcă încadrarea lui la secţiunea pentru care fusese condamnat Constantin, „crime împotriva umanităţii", dar fără succes. Lipsa probelor nu excludea însă vina de a fi fost poliţist

7. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233935, vol. 1-2 ; dosar 2783.
8. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233935, vol. 1, f. 69.
9. *Ibidem*, f. 96.
10. *Ibidem*, f. 94.
11. *Ibidem*, ff. 73-74.
12. Motivele denunţului au fost de natură personală. Constantin a fost acuzat că, împreună cu fratele lui Florian, poliţist la Siguranţă, a orchestrat arestarea soţiei denunţătorului, pe care regimul antonescian a trimis-o în lagărul de la Miercurea Ciuc, pe motiv de apartenenţă politică comunistă. Într-o cerere de revizuire scrisă la 27.05.1955 şi trimisă din Penitenciarul Gherla, unde îşi executa sentinţa, Constantin explica motivele pentru care declaraţiile martorilor principali, printre care şi ale autorului denunţului, sunt viciate. ACNSAS, fond Penal, dosar 13126, vol. 1, ff. 142-143.

în timpul guvernării „burghezo-moşiereşti”[13]. Deşi împotriva lui nu s-au stabilit fapte concrete de culpabilitate pentru a fi trimis în justiţie, Florian a fost reţinut vreme de aproape trei ani. Golgota lui, începută la Bucureşti în aprilie 1952, a continuat prin transferul la Sibiu şi apoi la Făgăraş, unde a fost internat în penitenciarul oraşului, cunoscut în istoriografie drept „închisoarea poliţiştilor”[14]. Şederea lui Florian la Făgăraş a fost de scurtă durată, după două luni el fiind trimis la Canal, în Colonia de muncă UM 3 Saligny - redenumită mai târziu Cernavodă 3, un „lagăr închis”, destinat doar acestei categorii de deţinuţi. Deşi bolnav de ulcer duodenal, colecist şi pleurezie, boli înscrise şi pe fişa matricolă penală, se alătură celorlalţi deţinuţi care protestează împotriva detenţiei nejustificate, declarând greva foamei[15]. Readus la Făgăraş în iunie 1954, Florian a fost transferat în mod eronat la Jilava, unde a rămas vreme de trei luni[16], apoi trimis pentru cercetări în arestul Direcţiei Regionale MAI, de unde va fi, în sfârşit, eliberat pe 26 ianuarie 1955[17]. Cum fusese reţinut pe 21 aprilie 1952, pedeapsa iniţială de 24 de luni îi expirase pe 26 iunie 1954.

După ce a fost eliberat din închisoare, în 1955, Florian a devenit obsedat de procurarea de alimente. Şi-a găsit sfârşitul pe liniile de cale ferată, preocupat fiind să adune bucatele care-i căzuseră din plasă şi ignorând apropierea trenului. Speculaţiile din sânul familiei nu exclud varianta sinuciderii, dar iau în calcul şi posibilitatea unui accident „aranjat” de forţele de Securitate.

Elena Ghenea, sora lor, nu a fost inclusă formal în procesul intentat împotriva fraţilor ei, dar familia ei a fost luată în evidenţa organelor de Securitate în baza corespondenţei pe care aceasta a întreţinut-o cu fratele ei Iancu. Cel mai tânăr dintre cei cinci fraţi a fost condamnat în contumacie pentru vina de a fi părăsit România în 1946.

13. În Ioan Ciupea, Virgiliu Ţârău, Florentin Olteanu, Andrea Dobeş, Robert Fürtös, Cosmin Budeancă, *Făgăraş. Închisoarea poliţiştilor*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2007, pp. 85-86, se rezumă schematic detenţia lui Florian: „Canache N. Florian, n. în 4.03.1912 la Buc., fiul lui Nicolae şi Constantina, dom. Buc., funcţ. minister/contabil/com. aj. DGP, fără avere/muncit., 3 ani Fac. Ştiinţe, căs. Cornelia 1 copil, ulcer duodenal, colecistită cronică, pleură, reţinut, cercetat pt. activ. în vechea Sig. DGSS, ord. 851/46891/10 IV 52, înainta DGSS Reg. Sibiu pt. încarc. la Penit. Făgăraş (29 IV 52/matr. 35, DGSS, ord. 84/51508, C. 15), 24 luni UM, D. 526/26 VI 52, Cernavodă 3/matr. 14862, P. Albă (4 I 54), Cernavodă 3 (15 V 54), Făgăraş (17 VI 54), Jilava (26 IX 54), predat Reg. MAI Buc. (29 XI 54), elib. în 26 I 1956. [FMP], [ACNSAS, F. D, dos. 55, v. 21, f. 35], [*Idem*, F. P., dos. 6855, vol. 1, ff. 65-66, vol. 2-dos. CM şi penit.]; Ang. ag. diurnist DGP, diurna 6.000 lei-1 V 43. [MO, 100/1 V 43, 3827]; C. Fl., în 4 IV 45, com. aj. în Corp. Detectivi. [MO, 25 X 44, 6864; 94/24 IV 45, 3381]; Com. aj. PPC, în 23 VI 45 - 1 grad., din 10 XII 44, plata din 1 IV 45. [MO, 151/7 VII 45, 5737]; Com. aj. DGP-PPC, 1 VII 45. [MO, 157/14 VII 45, 5982]; Transf. ag. ad-tiv pr. II la Ad-ţia Financ. Ilfov, detaşat la Sec. II Negru-31 VII 45. [MO, 175/4 VIII 45, 6761], [MO, 275/30 XI 45, 10419]; Conache N. Florea, ..., dom. Buc., str. C. Dem. Teodorescu 24 Bis, ag. Gr. V-a Spec./Div. Sig., 1943-44. Decedat 1957 [ACNSAS, F. D, dos. 8860/3, f. 83. «Aparat repres. burgh.»]”.
14. ACNSAS, fond Penal, dosar 6855, vol. 3, f. 9.
15. *Ibidem*, f. 16.
16. *Ibidem*, f. 6. Eroarea s-a datorat confuziei numelui, fiind solicitat transferul deţinutului Irimia Conache.
17. *Idem*, vol. 4, f. 16.

Stabilit în Canada şi cunoscând situaţia grea a ţării şi a familie sale, Iancu trimitea periodic pachete şi bani pe adresa Elenei, în a cărei îngrijire se afla şi mama lor[18]. Sperând să înşele vigilenţa organelor de Securitate, el şi-a schimbat numele în Adrian Văleanu, însă poliţia politică ştia exact cine se ascunde în spatele acestei identităţi[19]. Elena, soţul ei, Grigore, şi băiatul lor, Constantin, nu puteau anticipa că această corespondenţă va conduce familia Ghenea la ruină. Cât despre Iancu, el a murit în Canada, în 1995, fără să fi găsit curajul de a mai vizita vreodată România.

În ceea ce o priveşte pe Elena, ea a încercat o vreme să se facă plăcută noii orânduiri. O notă informativă din dosarul fratelui ei Constantin, datată 7 decembrie 1957, remarca faptul că, în trecut, Elena a fost simpatizantă a Gărzii de Fier, dar că, după venirea la putere a noului regim, pentru a-şi ascunde trecutul, a devenit activă în toate organizaţiile civice din cartier[20]. Într-un articol din 1951 publicat în *Viaţa Capitalei*, organ al Partidului Muncitoresc Român, şi intitulat „Lupta unită a popoarelor va zădărnici planurile de război ale imperialiştilor americani şi englezi", Elena Ghenea, gospodină din Str. Gh. Dem. Teodorescu, nr. 20, explică cititorilor ororile războiului şi ce a motivat-o să se alăture cauzei „Lupta pentru Pace".

> Eu ştiu ce înseamnă războiul şi ce nenorociri aduce el. Din cauza lipsurilor din timpul războiului hitlerist un copil de 2 ani mi-a murit de tuberculoză. Acest lucru nu-l voi uita niciodată. Soţul meu era pe front, iar eu şi copiii ne topeam acasă de foame. Locuiam pe atunci într-o cocioabă din Str. Crişan şi munceam cu ziua ca să câştig o bucăţică de pâine pentru copiii mei. Peste drum de casa mea locuia într-un bloc mare şi frumos un acţionar la o societate comercială. În timp ce el venea cu limuzina încărcată cu sticle de şampanie şi pachete cu bunătăţi, eu alergam adesea după brutar să-l rog să-mi dea pe datorie un sfert de pâine ptr. copii, iar soţul meu, undeva în tranşee, era expus din clipă în clipă morţii. [...]
> De aceea am semnat Apelul Consiliului Mondial pentru un Pact al Păcii, de aceea muncesc alături de celelalte femei din organizaţia UFDR ca să lămurim pe gospodine cine sunt aţâţătorii la război şi cum pot ele să contribuie la lupta pentru pace[21].

Strategia de acomodare folosită de Elena nu a dat rezultate pe termen lung. Opiniile duşmănoase împărtăşite vecinilor, precum şi pachetele primite de la fratele ei fugit din ţară au întreţinut suspiciunea organelor de Securitate şi au dus la o supraveghere atentă vreme de patru ani. În 1959, Elena a fost arestată şi trimisă în judecată sub învinuirea de „uneltire contra ordinii sociale". Soţul ei, Grigore, maior de grăniceri, fusese dat afară din partid şi din cadrul armatei cu un an mai devreme[22]. Fiul cel mare al Elenei, în vârstă de 17 ani, Constantin, a fost exmatriculat de la liceul militar.

După eliberare, în 1962, starea ei de sănătate se înrăutăţeşte, din rapoartele Securităţii rezultând că este bolnavă cu nervii şi că a fost internată la Spitalul nr. 9 de Psihiatrie.

18. ACNSAS, fond Informativ, dosar 404351, vol. 1, ff. 23-28.
19. *Ibidem*, ff. 2-3.
20. *Idem*, dosar 233935, vol. 1, f. 160.
21. „Lupta unită a popoarelor va zădărnici planurile de război ale imperialiştilor americani şi englezi", în *Viaţa Capitalei*, anul III, nr. 653, vineri, 22.06.1951, p. 1.
22. ACNSAS, fond Informativ, dosar, 387844, ff. 2-3.

Un raport al Direcţiei a XII-a din 28 decembrie 1968 descrie situaţia grea a Elenei. Fiul său, Constantin, nu avea serviciu, ea trăia din pensia de urmaş primită după moartea soţului, iar fiica ei, Gabriela, singura angajată, lucra la poştă. Salariul Gabrielei şi pensia mamei nu erau suficiente pentru încălzirea locuinţei pe timpul zilei. După cum menţionează raportul Securităţii, Constantin îşi petrecea cea mai mare parte a zilei în pat : „De când s-a lăsat frigul, stă învelit în pat neavând lemne să facă focul"[23]. Raportul informează şi despre starea Elenei şi planurile eşuate ale familiei :

> Ghenea Elena este pensionară după soţ... decedat de câţiva ani. Aceasta nu este în deplinătatea facultăţilor mintale şi vorbeşte necontrolat. În urmă cu câţiva ani a avut o condamnare pentru manifestări duşmănoase, însă atunci nu era în situaţia în care se află în prezent în ceea ce priveşte sănătatea. [...]
> Familia Ghenea în urmă cu câţiva ani au vândut aproape toate lucrurile din casă (în prezent nu are decât câte un pat în fiecare cameră) pentru faptul că pleacă în Canada la ruda lor, însă nu li s-a aprobat emigrarea din ţară[24].

Maria Pană, cealaltă soră a lui Constantin Canache, s-a aflat şi ea sub suspiciunea organelor de Securitate pentru vina de a-şi fi ajutat fraţii într-un complot imaginar împotriva sistemului. Maria a negat orice legătură cu fraţii ei încarceraţi, declarând că nu era la curent cu activităţile lor. Întrebată ce ştie despre fratele ei Constantin, ea a răspuns :

> Ştiu că a făcut politică legionară, iar prin 1940 a fost consilier la Camera de Muncă, unde a stat până la desfiinţarea legionarilor. Personal nu ştiu dacă a luat parte la rebeliunea legionară şi nici dacă a făcut rău la cineva deoarece mie nu mi-a spus niciodată. Eu personal nu eram în bune relaţii cu el şi nu discutam chestiuni de politică[25].

Despre Florian, Maria a declarat că nu ştia că a fost poliţist la Siguranţă. Strategia ei a funcţionat, ea fiind singura dintre cei patru fraţi rămaşi în ţară care nu a făcut închisoare. Pe de altă parte, aşa cum am precizat, cei patru fraţi erau foarte apropiaţi, chiar locuiau în acelaşi cartier, la doar câteva case distanţă unii de ceilalţi, vizitând-se zilnic. Prin urmare, era exclus ca Maria să nu fi ştiut că fratele ei Florian lucrase pentru Siguranţă. Strategia negării şi a distanţării folosită de Maria avea un dublu avantaj : îşi proteja atât propria familie, cât şi pe cei doi fraţi, mărturia ei neputându-i incrimina. Chemat să depună mărturie împotriva fratelui său Constantin la procesul intentat de autorităţile comuniste, iar ulterior în cadrul propriului său proces, Florian are un răspuns asemănător cu cel al Mariei. El susţine că : „Deasemeni nu cunosc activitatea sa întrucât niciodată n-am fost în bune relaţii cu el şi familia lui, fiind frate vitreg şi străin de familia noastră"[26].

În depoziţia de martor din cadrul procesului fratelui său, Constantin exprima acelaşi punct de vedere : „Sunt frate vitreg cu Canache Florian. Nu am avut relaţii niciodată

23. ACNSAS, fond Informativ, dosar, 404351, vol. 1, ff. 83-84.
24. *Ibidem*, ff. 83-84.
25. ACNSAS, fond Penal, dosar 6855, vol. 1, f. 9.
26. *Ibidem*, f. 6.

cu el fiind certat pe chestiuni familiare... Florian era mai mic cu zece ani ca mine aşa că eu nu aveam legături şi comunicări, care priveau viaţa mea politică"[27].

Câţiva ani mai târziu, în 1959, într-o notă din închisoare, Elena Ghenea îi mărturiseşte unei colege de celulă temerea pe care i-a cauzat-o îmbrăţişarea fratelui ei Constantin, prezent la înmormântarea mamei vitrege. Se temea că gestul firesc de afecţiune făcut de fratele ei i-ar cauza probleme, cunoscut fiind faptul că relaţiile cu un legionar puteau atrage consecinţe nefaste: „Dacă ai frate, rudă sau prieten bun legionar, şi nu cauţi să-l denunţi că-i duşmanul regimului, intri lângă el, în puşcărie"[28].

Eticheta de fost deţinut politic şi duşman al regimului le-a făcut şi pe celelalte rude să se distanţeze de Constantin şi de familia lui. După cum am arătat, situaţia Elenei nu era una de invidiat. Maria, sora cea mare, avea patru copii; atât cât a putut, ea a ajutat-o pe soţia lui Constantin, oferindu-i de lucru cu ziua în atelierul de cizmărie al soţului ei, Năstase, şi împrumutând-o, ocazional, cu bani[29].

Condamnarea, detenţia, supravegherea, persecuţiile şi lipsurile suferite de cei doi fraţi Canache au marcat şi vieţile descendenţilor şi rudelor lor pentru o lungă perioadă de timp. La data arestării, Florian avea un copil de 8 luni, George. Arestul, urmat la scurtă vreme după eliberare de un deces prematur, a însemnat că acel copil, precum şi fratele lui, Tudor, născut ulterior, au crescut fără tată. Dintre toţi cei opt verişori pe care i-a avut tata, singurul de care s-a simţit apropiat şi cu care a reluat legătura după prăbuşirea regimului comunist este George. Lipsa figurii paterne, greutăţile şi vecinătatea au creat o legătură sufletească imperceptibilă pentru cei din jur. Deşi bunicul nostru Constantin a murit când tata avea 18 ani, absenţa lui din viaţa tatei, în intervalul 6-11 ani, viaţa dificilă de după eliberare, boala şi apoi dispariţia la o vârstă critică pentru un tânăr adult l-au făcut pe tata să afirme că a crescut fără părinte. În acest context, apropierea lui de George apare ca firească. Excepţie făcând mătuşile, Venera şi Camelia, unchiul George este, de altfel, şi singura rudă din familia tatei pe care o cunoaştem.

După prăbuşirea comunismului în 1989, mărturiile celor care au fost victime ale regimului au ocupat un spaţiu important în viaţa culturală din România. Memorialistica, romanele şi diverse alte lucrări „de sertar" puteau fi, în sfârşit, publicate, iar primele controverse nu au întârziat să apară. Pentru mulţi, istorisirile victimelor constituiau un imperativ al proceselor de democratizare şi occidentalizare. Criticii au afirmat însă că nu numai cei care au fost persecutaţi de regimul comunist pot pretinde statutul de victimă, dar şi mulţi dintre cei care au avut o relaţie mai complexă cu vechiul regim, după cum se va vedea mai departe.

Constantin Canache a avut patru copii, Constantin, Venera, Camelia şi Iulian. Dacă nu ar fi desfăşurat activitate politică, originea socială ar fi fost una potrivită cu criteriile trasate de regimul comunist: era sărac şi de meserie cizmar. Copiii lui au avut parte de o copilărie nefericită, fiind nevoiţi să ascundă trecutul tatălui pe toată perioada vieţii lor în timpul comunismului. Într-un efort de a uşura povara unei familii numeroase

27. *Ibidem*, f. 19. Ortografia este cea din document.
28. ACNSAS, fond Informativ, dosar, 404351, vol. 1, f. 32.
29. Interviu cu Iulian Canache, realizat de autoare la 3.05.2016, în Bucureşti, se află în arhiva personală a autoarei.

în vremuri de restrişte, fratele cel mare, Constantin, a fost lăsat în grija bunicilor din Tuşnad Sat, localitate unde îşi va petrece întreaga viaţă. Cei trei fraţi aflaţi în Bucureşti au trebuit să-şi construiască şi să înveţe pe de rost autobiografii care să le ateste o origine socială „sănătoasă". Ocupaţia fratelui mai mare, aflat în Tuşnad Sat, era aceea de „plugar", fapt consemnat şi de înscrisurile oficiale[30], prin urmare, interacţiunile lui cu oficialităţile erau mult mai reduse decât cele ale familiei aflate în Bucureşti. Frica unei eventuale deconspirări la o cercetare mai amănunţită le-a împiedicat pe cele două fiice să activeze în asociaţii de tineret sau chiar să se înscrie la liceu, după cum povesteşte Camelia.

Mărturiile orale constituie adesea o expresie a unei istorii subiective, interioare. Impulsul de a depune mărturie provine dintr-un imperativ moral de a păstra dovezile atrocităţilor, de a reclama istoria ţării şi a umple golul lăsat de cărţile de istorie şi de documentele de arhivă. Procesul de aducere aminte este însă dureros, pentru mulţi frica fiind încă prezentă. Elisabeta Rizea i-a întrebat pe cei doi intervievatori dacă au fost sau nu membri ai Securităţii, iar relatarea ei era punctată pe alocuri de sentimentul de teamă. „Mi-e frică! ", repeta ea, spunând că ar mai avea multe de povestit, dar că va împărtăşi aceste secrete numai pe patul de moarte[31].

Un sentiment similar, de frică, a exprimat şi mătuşa Venera, unul dintre cei patru copii al lui Constantin Canache. Încercând să aflăm cum a fost viaţa ei în timpul perioadei staliniste, ea s-a exprimat criptic : „Oribil şi foarte dificil", întrebând „de ce trebuie să vorbim despre acea parte din viaţa mea? ". Când am încercat să întrebăm despre amintiri din copilărie, mâncare, o descriere generală a epocii sau evocări pozitive de orice fel, Venera a răspuns : „Am îngropat totul ; ar fi un dezastru să retrăiesc toate nenorocirile! ". Ne-am cerut scuze pentru suferinţa provocată şi am pus o ultimă întrebare : „Când s-a terminat? Când te-ai simţit în siguranţă? ". „Niciodată! ", ne-a răspuns ea, dar a recunoscut că lucrurile s-au mai liniştit după moartea părinţilor[32].

Constantin Canache a murit în 1962 de ciroză, o boală pe care a dobândit-o în perioada detenţiei. Pe parcursul celor patru ani petrecuţi în închisoare, el a trecut prin unele dintre cele mai dure locuri de detenţie pe care sistemul le rezervase „duşmanilor statului" : Jilava, Gherla, Aiud şi colonia de muncă de la Cavnic. Primele informaţii pe care tatăl meu le-a obţinut despre perioada detenţiei tatălui său provin din cartea lui Ion Ioanid *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, fapt amintit cu emoţie şi mândrie de Iulian în conversaţiile cu terţii[33]. După eliberarea din 1955, el şi familia lui au fost

30. Declaraţiile furnizate de Constantin Canache organelor şi rapoartele întocmite de ele menţionează această ocupaţie. ACNSAS, fond Penal, dosar 13126, vol. 1-2 ; fond Informativ, dosar 233935.
31. Irina Nicolau, Theodor Nitu (eds.), *Povestea Elisabetei Rizea din Nucşoara*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, pp. 27-28.
32. Interviul cu Venera Doniga (n. Canache), realizat de autoare la 7.05.2016, în Bucureşti, se află în arhiva personală a autoarei.
33. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, pp. 95-96, 149. Constantin Canache apare menţionat şi în Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar. C*, Editura Maşina de Scris, Bucureşti, 2002, p. 20 ; în Octavian Roske (coord.), *Mecanisme represive în România : 1945-1989. Dicţionar biografic*, vol. I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului,

ţinuţi sub supraveghere constantă[34]. Prin urmare, poate nu trebuie să mire că primul semn de uşurare pentru fiica sa cea mare a fost trecerea lui în nefiinţă. Pentru mătuşa noastră, decesul tatălui ei a însemnat sfârşitul supravegherii directe. Bunica noastră Iuliana s-a stins din viaţă în anul 1993.

Sentimentul de insecuritate exprimat de mătuşa noastră nu era cu totul lipsit de fundament, dacă avem în vedere modul în care a evoluat societatea românească după 1990 şi legăturile dintre cei care s-au aflat la putere şi fostul regim, inclusiv fosta Securitate[35].

Pe perioada încarcerării tatălui lor, Venera, Camelia şi Iulian, cei trei fraţi din Bucureşti, au trăit într-o sărăcie cumplită. Mama lor, Iuliana, s-a luptat pentru a-şi hrăni familia, trudind pentru un salariu de mizerie, dar fiind fericită că a putut să-şi păstreze slujba de rihtuitoare. Iulian, tatăl nostru, îşi aminteşte cum mama lui cerea ajutorul lui Dumnezeu în fiecare duminică, în drum spre piaţa de vechituri. În cazul în care reuşea să vândă câte ceva, hrana pentru săptămâna următoare era asigurată. Când am întrebat-o pe Camelia despre dieta ei la acel moment, a râs, amintindu-şi că a mâncat multă „fasole, doar fiartă, sau cartofi”. „Soră-mea, Venera”, a continuat ea, „mânca gogonele cu o picătură de ulei şi îşi imagina că mănâncă roşii”[36]. Iulian, fratele mai mic, îşi aminteşte de contribuţia sa la bugetul familiei, şi anume florile din cimitirul cartierului pe care le strângea sârguincios duminica, de sărbători sau la înmormântări şi le vindea apoi pentru câţiva bănuţi. „Ştii, niciodată nu ne-am putut permite să cumpărăm rechizite ; când aveam nevoie, le furam din librărie”, ne-a mărturisit jenat[37].

Şcolarizarea a fost deosebit de problematică pentru cei trei fraţi. Iulian, mezinul familiei, a rămas corigent la limba română în clasa a patra, la vârsta de 10 ani. Sora lui, Camelia, şi-a asumat cu succes sarcina de a-l pregăti pentru examinarea din ciclul superior. Ea însăşi a renunţat la şcoală la vârsta de 14 ani, originea socială nesănătoasă făcând-o neeligibilă pentru înscrierea la liceu, în ciuda notelor foarte bune. Cu toate

---

Bucureşti, 2001, p. 421 ; şi în Ioan Ciupea, Virgiliu Ţârău, Florentin Olteanu, Andrea Dobeş, Robert Fürtös, Cosmin Budeancă, *op. cit.*, vol. III, p. 98. În aceasta din urmă, descrierea este sumară, dar foarte precisă, meritând a fi redată : „Canache N. Constantin, n. în 6 aprilie 1902 la Tn. Severin, fiul lui Nicolae şi Ana, dom. Buc., str. Mitropolit Ghenadie Petrescu 154, ajustor/richtuitor, fără avere/muncit., 2 clase, legionar, căs. Iuliana Fărcaş 4 copii, Jilava (15 III 52/matr. 576, Sec./Pol., Reg. Buc., ord. 43219), ridicat Reg. Buc. (29 IV 52, adr. 43219/52), Jilava (29 IV 52), prev. PC Buc. pt. CCU, prin aceia că prin trădarea muncit. i-a supus la rele tratam., Trib. Supr. (240/53) la 10 ani MS pt. CCU, L. 207/48, Cavnic (10 XII 52), Gherla (18 III 54), Aiud (30 VII 55, K 106), elib. în 10 XI 1955, caz special la aplic. D. 421, graţiat în întregime, D. 421”.

34. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233935. Constantin Canache a fost supravegheat operativ sub numele de cod „Călin”.

35. Marius Oprea, *Moştenitorii Securităţii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004 ; ediţia a II-a, Editura Polirom, Iaşi, 2018 ; James Mark, *The Unfinished Revolution : Making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe*, Yale University Press, New Haven, Londra, 2010, p. 36.

36. Interviu telefonic cu Camelia Teodorescu (n. Canache), realizat de autoare la Montréal pe 21.04.2016.

37. Interviu cu Iulian Canache.

acestea, Camelia era foarte mândră de primul ei loc de muncă, vânzătoare la Magazinul „Victoria", unul dintre cele mai mari din București la vremea aceea. Iulian povestea că, datorită locului de muncă al Cameliei, a primit în dar prima pereche de pantaloni lungi, precum și primul palton. În 1958, Camelia câștiga cel mai mare salariu din gospodărie, 750 de lei, din care 300 de lei erau alocați sprijinirii familiei.

Casa de chirpici în care locuia familia lui Constantin Canache a fost considerată nepotrivită pentru locuire chiar și de către autoritățile comuniste. După eliberarea lui din închisoare, soția și-a părăsit locul de muncă și a început să trimită petiții la biroul primăriei de sector pentru repartizarea unui apartament. Iuliana era conștientă de faptul că ea și familia ei erau considerați „dușmani ai poporului" și, în consecință, șansele de a obține un apartament în blocurile nou-construite destinate clasei muncitoare, prin procedura obișnuită, erau aproape nule. Cu toate acestea, ea se așeza pe scările primăriei în așteptarea unei audiențe. Își petrecea întreaga zi acolo în semn de protest tăcut, în timp ce fata cea mare, Venera, îi aducea mâncare. După mai mult de un an de așteptare fără rezultat și în disperare de cauză, Iuliana s-a aruncat în fața mașinii secretarului de partid timp de trei zile la rând. În cele din urmă, a obținut o audiență și promisiunea că cineva de la biroul administrativ va inspecta nevoile lor locative. După ce a vizitat casa din strada Mitropolit Ghenadie Petrescu, oficialul comunist a spus că nimeni n-ar trebui să trăiască în astfel de condiții, iar clădirea cu pricina ar trebui demolată. În 1958, la trei ani după întoarcerea tatălui lor din închisoare, familiei lui Constantin Canache i-a fost alocat un apartament în proiectul de locuințe pentru muncitori din cartierul Floreasca. Titularul de contract era fata cea mare, Venera, angajată a Uzinelor „23 August".

Într-o notă informativă referitoare la activitățile lui Constantin Canache, datată 8 noiembrie 1958, sursa a explicat circumstanțele care au condus la dobândirea noului apartament de către familia fostului legionar. Explicația, spune sursa, rezidă în calitatea de membru UTC a fetei celei mari, Venera, precum și în colaborarea ei cu ziarul *Scânteia*, vocea Partidului Comunist din perioada respectivă[38]. Relația Venerei cu redacția *Scânteia* a constat în scrisorile pe care aceasta le-a trimis solicitând repartiția unei locuințe. Venera nu a lucrat niciodată pentru ziarul respectiv și nici nu a fost membră UTC, după cum reiese chiar din materialele aflate în dosarele Securității. Mai mult decât atât, ea și sora ei Camelia s-au abținut de la orice fel de afiliere politică de teamă ca originea lor socială să nu fie descoperită. La sfârșitul anilor '70, după mai mult de un deceniu de când Constantin trecuse în neființă, Camelia își amintește că cea mai bună prietenă a ei din acea vreme i-a oferit șansa de a fi admisă în rândurile Partidului Comunist. Calitatea de membru ar fi determinat o promovare la locul de muncă și o majorare de salariu, dar Camelia a refuzat cu încăpățânare de teamă ca trecutul tatălui ei să nu fie descoperit. La insistențele prietenei, Camelia răspundea mereu că oricum are foarte mult de lucru și la serviciu, și acasă și că preferă să-și petreacă timpul liber cu activități mai relaxante.

Eforturile conjugate ale tatălui și fiicelor lui de a trece sub tăcere un trecut dureros prin a nu se face remarcați la locul de muncă au fost un mecanism de autoapărare menit să asigure nu numai supraviețuirea sinelui, dar și protecția celor dragi. Rememorate

38. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233935, vol. 1, f. 78.